

ΔΕΡΤΙΟΝ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΜΕΡΕΤΩΝ

ΤΟΜΟΣ 1ος

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1972

ΤΕΥΧΟΣ 4ον

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αθ. ΘΕΟΧΑΡΗ : 'Η έννοια τής Σοφίας ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Αιθιοπικοῦ 'Ἐνώχ	Σελ. 287
Β. ΣΤΟΓΙΑΝΝΟΥ : 'Η περὶ Νόμου διδασκαλία τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς τοῦ 'Αποστόλου Παύλου	» 312
Χρ. ΒΟΥΛΑΓΑΡΗ : Ἰστορικὴ ἀνασκόπησις τῆς περὶ τὸν Λουκᾶν καὶ τὰς Πράξεις ἀρεμνῆς	» 329
Η. SCHLIER : Περὶ τῆς 'Αναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ	» 353
Τ. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ : 'Ορθόδοξος ἀγιογραφικὴ βιβλιογραφία	» 364
ΧΡΟΝΙΚΑ : Studiorum Novi Testamenti Societas. KZ' Γενικὴ Συνέλευσις (Σ. 'Αγουρίδης)	» 374
IV Colloquium Paulinum (Σ. 'Αγουρίδης)	» 375
Θεμελίωσις Βιβλιοκού Κέντρου Σπάτων - 'Αττικῆς	» 376
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ : Fr. Mussner, The Miracles of Jesus. An Introduction. O. Betz, What do we know about Jesus? (Σ. 'Αγουρίδης). J. Roloff, Das Kerygma und der irdische Jesus. Die Zeit Jesu. Festschrift für H. Schlier (Τ. Πλαγόπουλος)	» 378
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 1ου ΤΟΜΟΥ 1971 - 72	» 387

— τὸ λόγον —

Ε Κ Δ Ο Σ Ι Σ
“ΑΡΤΟΣ ΖΩΗΣ,,
Α Θ Η Ν Α Ι

ΔΕΛΤΙΟΝ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Ἐξαμηνιαία ἑκδοσίς ἐρεύνης Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης

*Ἐκδότης : Ἰδρυμα «Ἀρτος Ζωῆς»
(Στάσις Παράδεισος, Ἀμαρούσιον, Ἀθῆναι)

Διοικητικὸν Συμβούλιον : Χρ. Μακρής πρόεδρος, Ν. Ράλλης, Ἀγγ. Καλόβουλος, Φ. Βίτσας, Σ. Ἀγουρίδης, Ι. Παναγόπουλος.

*Ἐκδοτικὴ Ἐπιτροπὴ : Καθ. Σ. Ἀγουρίδης, Ὑφηγ. Ν. Παπαδόπουλος, Γ. Γρατσέας Δ.Θ., Ι. Παναγόπουλος Δ.Θ., Π. Ἀνδριόπουλος Δ.Θ., Γ. Πατρώνος, Ν. Ράλλης, Ἀγγ. Καλόβουλος.

*Ὑπεύθυνος : Ἀγγελος Καλόβουλος, Μεσογείων 12, Ἀγ. Παρασκευή.

Διεύθυνσις Περιοδικοῦ : Καθηγ. Σ. Ἀγουρίδης, Εδφράνορος 12, Ἀθῆναι 502.

*Ἄρθρα, μελέται, ἀνακοινώσεις, βιβλιοκρίσια, βιβλία ἀποστέλλονται πρός :
Ἱεάννην Παναγόπουλον, Χρ. Μάντικα 1, Ἀθῆναι 812.

Τὰ ἀποστελλόμενα χειρόγραφα δέον νὰ είναι δακτυλογραφημένα καὶ νὰ μὴ
ὑπερβαίνουν τὸ ἐν τυπογραφικὸν φύλλον (16 σελίδες). Οἱ συγγραφεῖς παρακαλοῦνται δημοσίᾳ χρησιμοποιοῦν τάς ἔξῆς συντημήσεις τῶν βιβλίων τῆς Ἀγίας Γραφῆς : Παλαιά Διαθήκη : Γεν., Ἐξ., Λευτ., Ἀριθ. Δευτ., Ἰησ. Ναυῆ, Κριτ., 1, 2, 3, 4 Βαστ., 1, 2 Παραλ., 1, 2 Ἐσδρ., Νεεμ., Ἐσθ., Ἰουδ., Τωβ., 1, 2, 3, 4 Μακκ., Φαλμ., Παρ., Ἐκκλ., Ἀσμ., Σολ., Σειρ., Ὀσ., Ἀμ., Μιχ., Ὁβδ., Ἰων., Ἀββακ., Σοφον., Ἀγγ., Ζαχ., Μαλ., Ἡσ., Ἱερ., Ἱεζ., Δαν., Βαρ., Θρ., Καινὴ Διαθήκη : Ματθ., Μάρκ., Λουκ., Ἰωάν., Πράξ., Ρωμ., 1, 2 Κορ., Γαλ., Ἐφ., Φιλιπτ., Κολ., 1, 2 Θεσ., 1, 2 Τιμ., Τίτ., Φιλήμ., Ἐβρ., Ἰακ., 1, 2 Πέτρ., 1, 2, 3 Ἰωάν., Ἰούδ., Ἀποκ. Αἱ παραπομπαὶ εἰς αὐτό δέον νὰ γίνονται δι' ἀριθμῶν (π.χ. Λουκ. 5, 18). Οἱ συγγραφεῖς φέρουν ἀκεραίαν τὴν εὐθύνην τῶν ἀπώνεών των.

Εἰς τοὺς συνεργάτας τὸ Περιοδικὸν χορηγεῖ δωρεάν 100 ἀνάτυπα τῆς μελέτης αὐτῶν, ἐφ' ὅσον ζητήσουν τοῦτο γραπτῶς.

*Ἀπαγορεύεται ἡ μετάφρασις, ἀναδημοσίευσις ἢ φωτομηχανικὴ ἀνατύπωσις οἷουδήποτε κειμένου τοῦ περιοδικοῦ ἀνευ ἀδειας τῆς Ἐκδοτικῆς Ἐπιτροπῆς.

Ἐτησία συνδρομή :	ἐσωτερικοῦ (προαιρετικῆς)	Δρχ. 100
	ἐξωτερικοῦ	§ 4
Τιμὴ τεύχους Δρχ. 50		

Αἱ συνδρομαὶ ἀποστέλλονται δι' ἐπιταγῆς εἰς τὸν ἐπεύθυνον τοῦ Περιοδικοῦ Ἀγγελον Καλόβουλον, Μεσογείων 12, Ἀγ. Παρασκευή.

ΔΕΛΤΙΟΝ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Έξαμηνιαία έκδοσις ζευγέων Παλαιᾶς και Καινής Διαθήκης
Τόμος 1ος, έτος 2ον, τεύχος 4ον, Δεκέμβριος 1972

Oι ἀποστέλλοντες μελέτας πρὸς δημοσίευσιν συνεργάται τοῦ περιοδικοῦ παρακαλοῦνται, ὅπως ἐπισυνάπτουν καὶ σύντομον περίληψιν αὐτῶν εἰς μίαν τῶν τριῶν γλωσσῶν, ητοι ἀγγλικήν, γαλλικήν ή γερμανικήν.

Ἡ ἔννοια τῆς Σοφίας ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Αἰθιοπικοῦ Ἔνώχ¹

Ἀθαν. Θεοχάρη Δ.Θ.

Παν/μίου Στρασβούργου

Ἡ ψευδεπίγραφος φιλολογία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης διαθέτει τρία ἀποκαλυπτικά βιβλία φέροντα τὸ ὄνομα καὶ τὸ κύρος τοῦ Πατριάρχου

1. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἀρχικῶς ἐγράφη εἰς τὴν ἑβραϊκὴν ἢ τὴν ἀραμαϊκὴν γλῶσσαν ἀλλὰ τὸ πρωτότυπον ἀπολέσθη καὶ ὡς ἐκ τούτου γνωρίζομεν τοῦτο ἐκ μεταφράσεων. Τὸ ἔργον διεσώθη πλήρες μὲν εἰς τὴν αἰθιοπικήν, ἐν ἀποσπάσματι δὲ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν λατινικὴν γλώσσαν (πρβλ. Σ. 'Αγοριδού, 'Ἐνώχ, ἥτοι ὁ χαρακτήρ τῆς περὶ τῶν ἐσχάτων διδασκαλίας τοῦ βιβλίου τοῦ 'Ἐνώχ', Αθῆναι 1955, σ. 9-10). Ἐσχάτως τὸ ἀραμαϊκὸν πρωτότυπον ἀποκατεστάθη ἐν μέρει ἐκ τῆς εὐρέσεως ἐν τῷ 4ῷ σπηλαίῳ τῶν Qumran δέκα ὑπολειμμάτων χειρογράφων, ἀτίνα ἀναπαράγουν ἐν μέρει τὸ πρωτότυπον καὶ δῆ τὰ κεφ. 1 - 37, 89 - 90, 72 - 82, καὶ 91 - 108 (πρβλ. J. Miliik, Le travail d'édition des Fragments manuscrits de Qumran, ἐν: RB 63 (1965) 60. Τοῦ αὐτοῦ, Le travail d'édition des manuscrits du desert de Juda, ἐν: Suppl. Vet. Test., τόμ. 4, Volume du Congrès Strasbourg 1956, Leyden 1957, σ. 24). Δύο ἐκ τῶν λειψάνων αὐτῶν χειρογράφων, ἥτοι τὰ 4 QHen. b καὶ εἰδημοτεύθησαν ὑπὸ τοῦ ίδιου συγγραφέως εἰς ἐν ἄρθρον φέρον τὸν τίτλον: Henoch au pays des aromates (ch. XXVII ἢ XXXII). Fragments araméens de la Grotte 4 de Qumran (πρβλ. RB 65 (1958) 70 - 77). 'Ἡ δλοκληρωτικὴ Ἑκδοσις τῶν ἐν λόγῳ χειρογράφων ἀναμένεται εἰς ἔνα ἐκ τῶν προσεχῶν τόμων: Discoveries of the Judaean Desert. Πάντοις ἐν τῷ ἡδη δημοσιευθέντι ἀποσπάσματι παριστανομένῳ διά τοῦ 1 Q Fr. 19 (πρβλ. D. Barthélémy - J. T. Miliik, Qumran Cave I, Oxford, 1955, σ. 84 ἕξ), ὡς καὶ ἐν τῷ 4 Q Geneseos Apokryphon II (πρβλ. N. Avigad - Y. Yadin, A Genesis Apocryphon. A Scroll from the Wilderness of Judea, Jerusalem 1956) ἔχομεν τὴν πηγὴν τούλαχιστον τῶν κεφ. 8, 4 - 9, καὶ τοῦ 106 τοῦ Αἰθιοπικοῦ 'Ἐνώχ.

Εἰς διάφοροὺς τὴν Ἑλληνικὴν μετάφραστιν, ἀντη. γενομένη ἀπ' εἰδησίας ἐκ τοῦ ἀραμαϊκοῦ πρωτότυπου, διεσώθη, ὡς ἡδη εἶδομεν, ἐν ἀποσπάσματι εἰς ἐν χειρογράφων τοῦ Βατικανοῦ, εἰς τὸν Πάπυρον τοῦ Gizeh καὶ ἐκ παραθέσεων εἰς τὴν Χρονογράφων τοῦ Γεωργίου Συγκέλλου. 'Ἡ Ἑλληνικὴ μετάφρασις, ἥτις εἶναι καὶ ἡ μόνη πλήρης, ἐγένετο ἐξ Ἑλληνικῆς τίνος μεταφράσεως τοῦ τύπου τοῦ παπύρου Gizeh (πρβλ. Σ. 'Αγοριδού, ἐνθ' ἀν.). 'Ο R.H. Charles συνέλεξε ἀπαντα τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα καὶ ἐδημοσίευε ταῦτα εἰς τὸ ἔργον του: The Book of Enoch translated from Dillmann's Ethiopic Text emendet et revised in accordance with hitherto incollated Ethiopic MSS and with the Gizeh and other Greek and Latin Fragments, Oxford 1893 (πρβλ. J. Flemming, L. Rademann acher, Das Buch Henoch herausgegeben im Auftrage der Kirchenvater-Kommission der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, Leipzig 1901). Ἐνταῦθα δέον νὰ προστεθῇ ἡ ἐν τῷ Πατρῷ Chester-Beatty διαιφύλαχθείσου «Ἐπιστολὴ τοῦ 'Ἐνώχ', ἥτις ἀναπαράγει μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ κειμένου τοῦ Αἰθιοπικοῦ 'Ἐνώχ'. Μία παράληπτος σύγ-

*Ἐνώχ ἦτοι : α) Τὸ ἔβραικὸν βιβλίον τοῦ Ἐνώχ, β) τὸ σλαβωνικὸν βιβλίον τοῦ Ἐνώχ και γ) τὸν Αἰθιοπικὸν Ἐνώχ. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἔβραικὸν βιβλίον τοῦ Ἐνώχ ἡ κατὰ μία ἐτέραν ὀνομασίαν τοῦ βιβλίου τοῦ Ἐνώχ ὑπὸ Rabbi υἱοῦ Ἐλισαίου τοῦ Ἀρχιερέως², τὸ διποίον ὁ M. J. Lagrange ἐχαρακτήρισεν ἄλλοτε ὡς τὴν πλέον χαρακτηριστικὴν ἀντίδρασιν τοῦ ραββινικοῦ ιουδαϊσμοῦ ἐναντίον τοῦ ἐνδοστρεφοῦς εὐσεβισμοῦ³, τὸ βιβλίον τοῦ Σλαυωνικοῦ Ἐνώχ⁴ καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Αἰθιοπικοῦ Ἐνώχ ἀποτελοῦν

κριτικὸς ἀπέδειξεν, διτὶ ἡ οὗτον καλούμενη «Ἐπιστολὴ τῷ Ἐνώχ» δημοιάζει κατὰ πολὺ πρὸς ἐν ἀπόσπασμα τοῦ ἀραμαϊκοῦ Ἐνώχ τοῦ ἀνευρεθέντος, ὡς ἥδη εἴπομεν, εἰς τὰ ὑπολειμματα χειρόγραφα τῆς Κοινότητος τῶν Qumran. Τὸ κείμενον τῆς «Ἐπιστολῆς τῷ Ἐνώχ» δύναται τις νῦν εὑρη εἰς τὴν ἑκδόσιν τοῦ Παπύρου τοῦ Chester Beatty ὑπὸ τοῦ F.G. Kennedy (The Chester Beatty Biblical Papyri, τεμ. 1, London 1935. Ἔπιθ. ὁσ. J. Jermann, Ein neuer Textfund : das Henochfragment der Chester-Beatty Papyri, ἐν: ThBl 18 (1939) στήλ. 145 ἔξ.).

Ως πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ βιβλίου τοῦ Ἐνώχ δέον νῦν προστεθμῷ, διτὶ πρὸ τῶν δεκαεπτήριδῶν ὁ Cambel Bonner ἀνεκάλυψε τὰ κεφ. 97 - 104 καὶ 106 - 107 ἀτίνα και ἔξθωσε (πρβλ. Σ. Ἀγουριδός, Ἐνθ' ἄν.) Ἡ Λατινικὴ μετάφρασις ἀπωλέσθη σχεδόν ἐξ ὀλοκλήρου, διασθέντος μόνον ἐνὸς μικροῦ ἀποσπάσματος ἐκ τοῦ κεφ. 106.

Ἐκ τῆς νεωτέρας βιβλιογραφίας περὶ Ἐνώχ ἀναφέρομεν τὴν κυριωτέραν τοιαύτην, συνισταμένην ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς ἀρθρα ἐν διαφόροις θεολογικοῖς περιοδικοῖς καὶ εἰς τινὰς μονογραφίας : C.P. van Andel, De structure van de Henoch-tradities, Utrecht 1955. P. Grelot, La géographie mythique d'Henoch et ses sources orientales, ἐν: RB 65 (1958) 33-69. Τοῦ ἀυτοῦ, Λa légende d'Henoch dans les Apokryphes et dans la Bible ἐν: RScR 46 (1958) 5 - 26 καὶ 181 - 210. Τοῦ ἀυτοῦ : L'eschatologie des Esséniens et le Livre d'Hénoch, ἐν: RQ 1 (1958) 113 - 131. W. Bietenhard, Die «Konsequente Eschatologie», das Buch Henoch und Qumran, ἐν: Kirchenblatt für die reformierte Schweiz 115 (1959) 274 - 285. E. Ullendorff, An Aramaic «Version» of the Ethiopic text of Henoch? ἐν: Atti de Couveguo Internationale die Studi Etiopici (Roma 1958), Quaderni dell'Akademia Nazionale bei Lincei, τόμ. 48 (1960), σ. 259 - 268.

Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν πλὴν ἐνὸς ἀρθρου τοῦ Ἀρσενίου Κοντογιάννη, Μητροπολίτου Νούβιας: Ὁ Ἐνώχ και αἱ ιστορικαι περιπέταια τοῦ εἰς αὐτὸν ἀποδιδούμενου βιβλίου ὑπὸ τὸν τίτλον «Προφήταις Ἐνώχ», ἐν: Ἐκκλ. Φάρος, Ἀλεξάνδρεια 1932, σ. 509 - 522, μοναδικὴν βιβλιογραφίαν ἀπότελε τὸ μητιμονεύθεν ἔργον τοῦ διαπρεποῦς καθηγητοῦ Σ. Ἀγουριδός: Ἐνώχ, ἦτορ ὁ χαρακτήρ τῆς περὶ τῶν ἐσχάτων διδασκαλίας τοῦ βιβλίου τοῦ Ἐνώχ, Ἀθήναι 1956.

2. Πρβλ. H. Odeberg, 3 Henoch or The Hebrew Book of Enoch, Edited and Translated for the First Time with Introduction, Commentary and Critical Notes, Cambridge 1928.

3. Πρβλ. Le Judaïsme avant Jésus-Christ, Paris 1931, 330. Ὁ διαπρεπῆς Γάλλος ἔξηγητής κατακλείει συμπερισματικῶς τὰς ἐκάλεται του ἐπὶ συνόλου τῆς Ἐνωχικῆς φιλολογίας ὡς ἔξηγης: Le parti pharisen devait naturellement proscrire ces livres et, moyen plus sûr encore, les faire disparaître, les remplacer. C'est ainsi que nous expliquons le troisième livre d'Hénoch qui s'est complu à rabaisser Hénoch dans le sens des préoccupations du judaïsme.

4. Πρβλ. A. Vaillant, Le livre des secrets d'Hénoch. Text slave et traduction française, ἐν: Textes publiés par l'Institut d'Etudes slaves, fasc. 4, Paris 1952.

τοὺς ἀκραιφνεῖς καὶ ἀμέσους μάρτυρας τῆς μακρᾶς Ἐνωχικῆς παραδόσεως, μεθ' δὲν αὐτῆς τῶν ἔξελιξεν καὶ παραλλαγὴν, ἀπὸ τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος π.Χ. μέχρι τοῦ πρώτου αἰῶνος μ.Χ.

Τὸ βιβλίον τοῦ Αἰθιοπικοῦ Ἐνώχ ἀποτελεῖ ἀναμφιβόλως τὸ ἀρχαιότερον συμπλήρωμα τῆς ὄντως περιπλόκου Ἐνωχικῆς ταύτης φιλολογίας. Ἡ σύνθεσις τοῦ ἐν λόγῳ βιβλίου ἐγένετο προοδευτικῶς ἐκ δέκα συλλογῶν, ἅτινας καὶ θὰ ἔξετάσωμεν κατωτέρῳ κατά χρονολογικήν σειράν, μετά τῆς πιθανῆς δι' ἐκάστην συλλογὴν χρονολογίας, προκειμένου νὰ ἴδωμεν πῶς ἔξελισσεται ἐν τῷ βιβλίῳ ἡ ἔννοια τῆς σοφίας, ἐν ποίᾳ συλλογῇ αὕτη ἀπαντᾷ συχνότερον καὶ διατί :

Α) Ἡ Ἀποκάλυψις τῶν Δέκα Ἐβδομάδων (κεφ. 91, 12 – 17 καὶ κεφ. 93) ἀποτελεῖ τὴν ἀρχαιοτέραν συλλογὴν τοῦ ἔργου. Ἡ συλλογὴ αὕτη ἀνακεφαλαιοῦσα τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν, ἀλλ' ἀγνοοῦσα τὴν Μακκαβαϊκήν ἐπανάστασιν, συνεγράφει κατά πᾶσαν πιθανότητα περὶ τοῦ 170 π.Χ. ἥτοι δολίγα ἔτη πρὸ τῆς συγγραφῆς τοῦ βιβλίου τοῦ Δανιήλ.

Β) Ἡ Ἀνάληψις τοῦ Ἐνώχ (κεφ. 12 – 32).

Γ) Τὸ Βιβλίον τῆς ἀλλαγῆς τῶν νομινιῶν τοῦ οὐρανοῦ (κεφ. 62 – 70) καὶ

Δ) Τὸ ἔξι Ἰσου κοσμολογικὸν τμῆμα 81, 1 – 82, 4α ἐγράφησαν τὸ βραδύτερον περὶ τὸ 175 π.Χ. ἐφ' ὅσον σύντρια τὰ ὡς ἄνω βιβλία ἐχρησιμοποιήθησαν κατά πᾶσαν πιθανότητα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τοῦ βιβλίου τῶν Ἱωβηλαίων.

Ε) Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ βιβλίου τῶν ὀνείρων ἡ τῆς οὔτω καλουμένης Ἀποκαλύψεως τῶν ζώων – συμβόλων (κεφ. 85 – 90) εἶναι κατὰ τι νεώτερον τῶν προηγουμένων βιβλίων. Μάλιστα ἐκ τῆς ἐρμηνείας τοῦ χωρίου κεφ. 90, 9 – 16, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ προβάτων καὶ περὶ τράγων κερασφόρων, καὶ διπερ πιθανότατα ὑπαινίσσεται τοὺς Μακκαβαίους, ἔξαρταίται ἐάν ἡ ἐν λόγῳ συλλογὴ ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἰωάννου Ὑρκανοῦ Α' (139 – 104) ἡ εἰς τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἰανναίου (103 – 76).

ΣΤ) Τὸ βιβλίον τῶν Παραινέσεων (κεφ. 91 – 95) καὶ

Ζ) Τὸ βιβλίον τῶν Παραβολῶν (κεφ. 37 – 71) ἔχουν κοινὸν θέμα τὸν ἀνταγωνισμὸν τῶν «δικαίων» καὶ τῶν ἀσεβῶν. Ὁ ἐν κεφ. 56, 5 – 6 ὑποτιθέμενος ὑπαινιγμός εἰς τοὺς Πάρθας ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ θέσωμεν τὴν σύνθεσίν των πρὸ τῆς καταλήψεως τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τῆς ἐν 63 ἐνάρξεως τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικιοκρατίας.

Η) Ἡ ὅρασις τοῦ κατακλεισμοῦ (κεφ. 83 – 84).

Θ) Αἱ τελευταῖαι Παραινέσεις τοῦ Ἐνώχ (κεφ. 108) καὶ

Ι) Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ βιβλίου (κεφ. 1 – 5) ἀνάγονται κατά πᾶσαν πιθα-

νότητα εις τὴν ἐποχὴν τῶν Ἀσμοναίων. Πάντως ἡ σύνθεσις τοῦ δλου ἔργου ἐπερατώθη ὀπωσδήποτε καθ' ὃν χρόνον ἤρχετο ἡ ρωμαϊκὴ περίοδος⁵.

'Ως θὰ ίδωμεν κατωτέρω ἡ ἔννοια τῆς σοφίας ἀπαντῷ ἀνίσως ἐν τοῖς ἔξετασθεῖσι τμήμασι τοῦ βιβλίου. Ἰδού ἐν εἶδει σχεδιαγράμματος ποσάκις ἀπαντῷ εἰς Ἑν ἔκαστον τῶν μνημονευθέντων δέκα τμημάτων τοῦ βιβλίου ἡ ἔννοια τῆς σοφίας:

Φιλολογικά τμήματα	Σοφιολογικά ματτυρίατα
Κεφ. 91, 12 - 17 καὶ Κεφ. 93 ἡ Ἀποκάλυψις τῶν Δέκα Ἐβδομάδων	κεφ. 92, 8 (πρβλ. 10)
Κεφ. 12 - 36 ἡ Ἀνάληψις τοῦ Ἐνώκ	κεφ. 32, 3 - 6
Κεφ. 72 - 80 ἡ Ἀστρονομικὸν βιβλίον	
Κεφ. 81,1 - 82,4 ἡ Παράρτημα τοῦ Κοσμολογικοῦ βιβλίου	κεφ. 82, 2 - 3
Κεφ. 85-90 ἡ Ἀποκάλυψις τῶν ζέων συμβόλων	
Κεφ. 91-105 ἡ βιβλίον τῶν Παραινέ- σεων	κεφ. 91, 10 : 92, 1 : 94, 5 : 97, 3 : 99, 10 : 101, 8 : 104, 12 : 105, 1
Κεφ. 37 - 71 ἡ βιβλίον τῶν Παραβολῶν	κεφ. 37, 14 : 42, 1-2 : 48, 1 : 49, 1 : 51, 3 : 61, 7, 11 : 63, 2 : 69, 8
Κεφ. 83 - 84 ἡ δραστική τοῦ κατακλυ- σμοῦ.	κεφ. 84, 3
Κεφ. 108 ἡ ὑσταται Παραινέσεις	
Κεφ. 1 - 5 ἡ Γενική εἰσαγωγὴ τοῦ βι- βλίου	κεφ. 5, 8

5. Πρβλ. J.B. Frey, Apokryphes de l'Ancien Testament, év: Dictionnaire Biblique, Suppl. τοῦ A', σ. 357 - 371. A. Lods, Histoire de la littérature hébraïque et juive des origines à la ruine de l'état juif (135 après J.C), Paris 1950, σ. 856 - 882. A. Benzen Introduction to the Old Testament, τόμ. 2 : The Books of the Old Testament, 1952, σ. 242 έξ. G.F. Moore, Judaism in the First Centuries of the Christian Era, Cambridge 1954, τόμ. A', σ. 384. τόμ. B', σ. 281 έξ. καὶ σ. 300 - 306. O. Eissfeldt, Einleitung in das Alte Testament unter Einschluss der Apokryphen und Pseudepigraphenartigen Qumran-Schriften, Tübingen 1956, σ. 765 έξ.

Έκ τοῦ ώς ἄνω πίνακος προκύπτει, διτὶ ή ἔννοια τῆς σοφίας ἀπαντῷ λίαν περιωρισμένως ἐν τοῖς τμήμασι τοῦ βιβλίου τοῖς ἀναγομένοις εἰς τὴν δευτέραν π.Χ. ἑκατονταετηρίδα, ἐλλείπει παντελῶς ἐκ τοῦ Ἀστρονομικοῦ βιβλίου (κεφ. 72 – 80) καὶ ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως τῶν ζώων - συμβόλων (κεφ. 85 – 90), ἀντιθέτως δὲ ἀφθονεῖ χαρακτηριστικῶς εἰς δύο μεγάλας συλλογάς, ἀναγομένας εἰς τὸν πρῶτον π. Χ. αἰῶνα ἡτοι, εἰς τὰς Παραβολάς καὶ εἰς τὰς Παρανέσεις.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔξηγεῖται εὐκόλως ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὅψιν τὴν φιλολογικὴν συγγένειαν τῶν ἐν λόγῳ δύο τμημάτων.

*

Τὸ ἀρχαιότερον σοφιολογικὸν χωρίον τοῦ βιβλίου τοῦ Ἐνώχ ἀπαντῷ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τῶν Δέκα Ἐβδομάδων (κεφ. 91. 1, 17 – 93) καὶ πλέον συγκεκριμένως ἐν τῷ κεφ. 92 στ. 8. Ἐν τῷ ἐν λόγῳ χωρίῳ ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς περιόδου μεταξὺ τῆς διαιρέσεως τῶν δέκα φυλῶν καὶ τῆς βασιλωνίου αἰχμαλωσίας, δισοφός βλέπων γράφει :

«Καὶ μετὰ ταῦτα, ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἐβδομάδι, οἱ ζήσοντες θέλουσι τυφλωθῆναι καὶ ἡ καρδία αὐτῶν θέλει πέσει ἐν τῇ ἀσεβείᾳ μακρύν τῆς σοφίας. Τότε ἄνθρωπός τις θέλει ὑψωθῆναι (εἰς τὸν οὐρανὸν). "Ἄλλ" εἰς τὸ τέλος τῆς περιόδου ταύτης ὁ οἰκος τῆς δυναστείας θέλει καταστραφεῖ διὰ πυρός καὶ ἀπασα ἡ φυλὴ τῆς ἐκλεκτῆς ρίζης θέλει διασκορπισθῆναι».

Διὰ νῦν κατανοήσωμεν καλῶς τὴν ἔννοιαν τοῦ χωρίου τούτου θεωροῦμεν σκόπιμον νῦν παραθέσωμεν καὶ τὸ κείμενον τῶν χωρίων 9 καὶ 10 τοῦ ίδιου κεφαλαίου, ἔνθα ὁ λόγος ὥσαύτως περὶ τῆς ἐβδόμης ἐβδομάδος, ἡτοι περὶ τῆς μεταιχμαλωσιακῆς ἀποκαταστάσεως, ἡτοι, κατά τὸν συγγραφέα, ἔγγιζει τὸ τέλος αὐτῆς.

«Καὶ μετὰ ταῦτα, κατὰ τὴν ἐβδόμην ἐβδομάδα, θέλει ἐμφανισθῆναι μία γενεὰ διεστραμμένη. Τὰ ἔργα θύ εἶναι πολλά, ἀλλὰ πάντα τὰ ἔργα αὐτῶν θύ εἶναι διαφθορά. Ἐν τούτοις, εἰς τὸ τέλος τῆς περιόδου ταύτης οἱ δικαιοι θέλουσιν ἐκλεγῆναι διὰ νῦν ἀποτελέσωσι τὸν βλαστὸν τῆς φυτείας τῆς αἰώνιου δικαιοσύνης καὶ διὰ νῦν τοῖς δοθῆναι ἐπτακλασίως ἡ ἐπιστήμη (σοφία) πάσης τῆς Δημιουργίας Αὐτοῦ».

Ἡ φιλολογικὴ καὶ θεολογικὴ ἔνότης καὶ συνάφεια τῶν ἀνωτέρω δύο ἀποσπασμάτων εἶναι βεβαία, παρὰ τὴν μεταξὺ αὐτῶν παρατηρουμένην μικράν διακύμανσιν τοῦ λεξιλογίου.

Ίδωμεν νῦν, ποία εἶναι ἡ βαθυτέρα ἔννοια τῶν δύο αὐτῶν σοφιολογικῶν ἀποσπασμάτων.

Μετά τὴν διαίρεσιν τοῦ ιούδαικοῦ "Ἐθνους εἰς (τὸν) Ἰσραὴλ καὶ (τὸν) Ἰούδαν, ἡ σοφία ἀπομακρύνεται τοῦ περιουσίου λαοῦ, δστις, ἔξαιρέσει μόνον τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ, πίπτει ἐπὶ αἰῶνας ὀλοκλήρους ἀπὸ τῆς «τυ-

φλώσεως εἰς τὴν ἀσέβειαν καὶ ἀπὸ τῆς ἀδικίας εἰς τὴν διαφθοράν» (πρβλ. κεφ. 89 στιχ. 73 ἐξ.). Τὴν θρησκευτικὴν ὅμως ταύτην κατάπτωσιν ἀκόλουθει μία πνευματικὴ ἀναγέννησις τῆς ἡγέτιδος τάξεως τοῦ Ἰσραήλ. Ὁ συγγραφεὺς τοποθετεῖ τὴν πνευματικὴν ταύτην ἀναγέννησιν εἰς τὰς παραμονὰς τῆς μακκαβαϊκῆς ἐπαναστάσεως.

“Οπως ἀκριβῶς οἱ συγγραφεῖς τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου βιβλίου τῶν Μακκαβαίων, εἰς τοὺς Ἀστιδαίους ἀπέδιδον τὴν προστασίαν καὶ σωτηρίαν τῶν (πρβλ. 1 Μακ. 2, 42· 7, 13· 2 Μακ. 14, 6), οὕτω καὶ ὁ συγγραφεὺς τῶν ἐν λόγῳ ἀποσπασμάτων τοῦ Αιθιοπικοῦ Ἐνώχ διαβλέπει τὴν σωτηρίαν τοῦ λαοῦ εἰς τὸν διαχωρισμὸν τῶν δικαίων, οἵτινες θὰ ἀποτελέσουν τὸν βλαστὸν τῆς αἰώνιας φυτείας τῆς δικαιοσύνης· ἐν ἄλλαις λέξεσι τὴν θεοκρατικὴν Συνάθροισιν ἀνανεωμένην πλέον ἐν πάσῃ τελειότητι καὶ ἄπαξ διὰ παντός⁶.

Πρὸς τοῦτο οἱ δίκαιοι θὰ είναι οἱ πρῶτοι, οἵτινες θὰ λάβουν ἐκ νέου καὶ δὴ ἐπταπλασίως, ἐκεῖνο τὸ δόπον δὲ λαὸς ἀπώλεσε λίαν ἐνωρίς δταν εἰσῆλθεν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀδικίας ήτοι: «τὴν ἐπιστήμην πάσης τῆς Δημιουργίας Αὐτοῦ».

“Αλλὰ τί ἄραγε ἔννοεῖ ὁ συγγραφεὺς ὑπὸ τὴν ἔκφρασιν ταύτην; Συμφώνως πρὸς μαρτυρίας τῆς ίουδαϊκῆς Ἀποκαλυπτικῆς, ὑπὸ τὴν ἔκφρασιν «ἐπιστήμη πάσης τῆς Δημιουργίας Αὐτοῦ» δηλ. τοῦ Θεοῦ, νοεῖται τὸ σύνολον τῶν γνώσεων περὶ σύμπαντος τοῦ δεδημιουργημένου κόσμου, τοῦ τε ἐπιγείου καὶ τοῦ οὐρανίου, διπερ κατὰ τὰς πεποιθήσεις τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καθώριζεν τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἡμικήν ζωὴν «τὸν ἐκλεκτικὸν». Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἡ ἔκφρασις «ἐπιστήμη πάσης τῆς Δημιουργίας Αὐτοῦ» συμπίπτει ἡ μᾶλλον ταύτιζεται πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς σοφίας. Τοῦτο καθίσταται φανερὸν ἐκ τῆς χρησιμοποιήσεως ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἀδιακρίτως τῶν δύο λέξεων ἐπιστήμη - σοφία.

“Οτι ἡ σοφία αὕτη είναι χάρισμα μόνον τῶν ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ καὶ λαμβάνεται κατὰ ἔνα ἐντελῶς ιδιαίτερον τρόπον, καταφαίνεται ἐκ τῆς συχνῆς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως μνείας τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ καὶ τῆς ἀναβάσεως αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανόν, ἦν ἐκλαμβάνει ὡς μετάστασιν — ἀνάληψιν, ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀνάληψιν τοῦ Ἐνώχ ἢ τοῦ Ἡσαΐου καὶ διὰ μέσου τῆς ὁποίας οὐχὶ μόνον διέφυγε τὸν θάνατον, ἀλλὰ καὶ ἐλαβεν ἔκτοτε τὴν γνῶσιν δλων τῶν σχετικῶν πρὸν τὴν Δημιουργίαν τοῦ Θεοῦ μυστηρίων⁷.

6. Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι ἡ ίδαια αὕτη, ἡτις ἐπανευρίσκεται καὶ εἰς ἕτερα τμῆματα τοῦ Αιθιοπικοῦ Ἐνώχ (πρβλ. 16,15 ἐξ· 7, 10. 18 ἐξ· 8,4 - 14· 10, 31- 11, 8), ἀπαντᾷ καὶ ἐν τοῖς χειρογράφοις τῆς Κοινότητος τῶν Qumran καὶ δὴ ἐν τῷ 1 QH, οὕτων τὸν ἀποκαλυπτικὸν χαρακτήρα ἀρέσκεται νῦν ὑπογραμμίζει ἡ σύγχρονος κριτική.

7. Πρβλ. κεφ. 89, 52. «Υπενθυμίζομεν ἐνταῦθα τὴν ὑπαρξίην ἐν τῇ ίουδαϊκῇ φιλολογίᾳ μιᾶς Ἀποκαλύψεως ὑπὸ τὸ δνομα τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ ἡτις συνεγράφη ἐν Παλαιστίνῃ

Ἐν τῇ σκέψει τοῦ ἑροῦ συγγραφέως ἡ «σοφία» τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ δίδει τὸ μέτρον τῆς γνώσεως, τῆς ἐπιφυλασσομένης εἰς τοὺς δικαιόντας ἐν τοῖς ἐσχάτοις καιροῖς.

Οἱ ἐσχάτοι οὗτοι καιροὶ διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς εἰναι ἥδη παρόντες, διὸ καὶ μόνον οὗτοι (ἐκλεκτοὶ) λαμβάνουν παρά τοῦ Θεοῦ ἥδη ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ τὴν σοφίαν, δι’ ἣς γνωρίζουν καὶ ἔρμηνεύουν τὰ μυστήρια τῆς Δημιουργίας τοῦ κόσμου.

Χορηγείται δὲ ἡ σοφία αὕτη εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς διὰ μέσου τῶν δράσεων, αἵτινες ἀποβαίνουν διὰ τὸν βλέποντα ad aeternam piorum instructionem (πρβλ. κεφ. 93,9, ὧσταύτως κεφ. 100,6· 104,42 ἔξ.).⁸

Πενήντα καὶ πλέον ἔτη ἀργότερον ἡ ἔννοια τῆς σοφίας ἀπαντᾷ καὶ αὐθίς σποραδικῶς εἰς ἐτερον τμῆμα τοῦ βιβλίου τοῦ Ἐνώχ καὶ δὴ διάφορον κατὰ τε τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸ περιεχόμενον, ἦτοι εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Ἐνώχ (κεφ. 32, 3–6). Ἰδού τὸ κείμενον τῶν ἐν λόγῳ στίχων:

«Καὶ φθάνω εἰς τὸν Παράδεισον τῆς δικαιοσύνης καὶ βλέπω ἐκεῖθεν τῶν δένδρων (ἄτινα είχον ἰδῆ) ἔτερα δένδρα, πολλὰ καὶ μεγάλα. Φύονται ἐκεῖ μόνα καὶ ἡ δύσμῃ αὐτῶν εἰναι εὐάρεστος (γλυκεῖα). Ὑψοῦνται ὥραλα καὶ μεγαλοπρεπῶς, ὑπάρχει ἐκεῖ τὸ δένδρον τῆς σοφίας, δσοι τρώγουν ἐξ αὐτοῦ γνωρίζουσι μίαν μεγάλην σοφίαν, δ κορμὸς τοῦ δένδρου αὐτοῦ εἰναι δύοις πρὸς τὸν τοῦ πεύκου, τὸ φύλλωμά του δυοις πρὸς τὸ φύλλωμα τῆς χαρουπιᾶς, οἱ καρποὶ του δυοις πρὸς τας ρώγας τῆς σταφυλῆς, ἐν ὥραιοτατον δένδρον τοῦ δόποιου ἡ διεισδυτικὴ δύσμῃ σκορπάται μακράν. Καὶ εἴπον: Πόσον ὥραλον εἰναι τὸ δένδρον αὐτό· πόσον ἡ δψις του εἶναι ἐκλυστική. Τότε ὁ Ραφαὴλ, ὁ ἄγιος, δστις ἡτο μετ' ἐμοῦ μοι ἀπήντησε καὶ μοι εἴπε: Αὐτὸν εἰναι τὸ δένδρον τῆς σοφίας. Ὁ πατήρ σου καὶ ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ προπάτορές σου ἔφαγον ἀπ' αὐτοῦ, δτε ἡσαν προκεχωρηκότες τὴν ἡλικίαν, καὶ ἐγνώρισαν τὴν σοφίαν· οἱ δοθαλμοί των ἀνεῳχθησαν καὶ ἔγνωσαν δτι ἡσαν γυμνοί. Καὶ ἐδιώχθησαν ἐκ τοῦ Παραδείσου».

Τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα, τὸ δόποιον θά ἡδύνατο νά θεωρηθῇ ὡς ἐν ἐκ τῶν πρώτων ὑποδειγμάτων βιβλικῆς haggada ἐπεξειργασθείσης ἐντὸς ἀποκαλυπτικοῦ περιβάλλοντος, θέτει δύο προβλήματα ἀνίσου βεβαίως σπουδαιότητος: α) Ποία ἡ θέσις τῆς Ἐδέμ κατὰ τὴν μυθικὴν γεωγραφίαν τοῦ Ἐνώχ καὶ β) ποία ἡ φύσις τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀδάμ βιωθείσης σοφίας;

περὶ τὰ τέλη τοῦ πρώτου π.Χ. αἰώνος ἡ τὰς ἀρχὰς τοῦ πρώτου μ.Χ. αἰώνος (πρβλ. G. Steiberg, Die Apokalypse des Elias, eine unbekannte Apokalypse, Koptische Texte, Uebersetzung, Glossar, ἐν: Texte und Untersuchungen, II, Leipzig 1889).

8. Πρβλ. R.H. Charles, The Book of Enoch or the 1 Henoch, Oxford 1912, σ. 231. F. Martin, Le livre d'Henoch traduit sur le texte éthiopien, Paris 1906, σ. 244 ἔξ. A.G. Hoffmann, Das Buch Henoch in vollständiger Uebersetzung mit fortlaufendem Kommentar und Exkursen, Jena 1838, σ. 800-804.

Εις τὸ πρῶτον ἐρώτημα δυνάμεθα εὐκολώτερον νῦν ἀπαντήσωμεν. Ἡ ὑπὸ τοῦ βιβλίου τοῦ Ἐνώχ καθοριζομένη θέσις τῆς Ἐδὲμ ἀποτελεῖ μίαν προσπάθειαν ἐναρμονίσεως τῶν διαφόρων βιβλικῶν δεδομένων ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ θέματος ἡτοι : τὴν διήγησιν τῆς Γενέσεως 2, 8, ἡτις τοποθετεῖ τὸν κῆπον τῆς Ἐδὲμ «κατὰ ἀνατολάς», τὴν διήγησιν τοῦ Ἡσαΐου 14, 13 ὅστις τοποθετεῖ τὸν θρόνον τοῦ Θεοῦ «ἐπὶ τῷ δρῃ τῷ ὑψηλᾷ τῷ πρὸς βορρᾶν» καὶ τὴν ἀποψιν τοῦ Ἱεζεκιήλ 28, 14, ὅστις ταῦτει τὴν Ἐδὲμ πρὸς «τὸ δρός τὸ ἄγιον τοῦ Θεοῦ».

Ἡ σύνθεσις τῶν ἀνωτέρω τριῶν βιβλικῶν δεδομένων, ἐπιχειρουμένη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τοῦ τρίματος τοῦ βιβλίου τοῦ Ἐνώχ τοῦ ἐπικαλουμένου «Ἀνάληψις τοῦ Ἐνώχ» (κεφ. 12-36), δίδει τὴν ἔξῆς εἰκόνα περὶ τῆς θέσεως τοῦ παραδείσου καὶ τῆς τύχης τῶν ἐν αὐτῷ πρωτοπλάστων : «Ο Θεός κατοικεῖ ἐν τῷ παραδείσῳ ἐπὶ τοῦ βορειοδυτικοῦ Ὀρούς (πρβλ. κεφ. 24-25). Πρὶν ἡ δημιουργήσῃ τὸν ἄνθρωπον ὁ Θεός ἐφύτευσε ἔνα «κῆπον δικαιοσύνης» (πρβλ. 30-31). Ἐνταῦθα μετεφέρθη τὸ δένδρον τῆς ζωῆς⁹. Μετά τὴν πτῶσιν τῶν πρωτοπλάστων ὁ Θεός μετέφερε τὸ «δένδρον τῆς ζωῆς» εἰς τὸν βορειοδυτικῶς κείμενον παράδεισον, ἔνθα Οὗτος κατοικεῖ. Εἰς τὸν παράδεισον τοῦτον μετενέχθη ὁ Ἐνώχ ἔνθα καὶ θά παραμένη ἔως τῆς ἡμέρας τῆς Κρίσεως. Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Κρίσεως θά φυτεύσῃ τὸ δένδρον τῆς ζωῆς ἐν τῇ νέᾳ Ἱερουσαλήμ, ἔνθα θά ζήσουν οἱ δίκαιοι. «Η πόλις αὕτη, ὡς ἄλλη ἀρχέγονος Ἐδέμ, θά είναι τὸ ἐπὶ γῆς θείον κατοικητήριον». Ἡ ἐρμηνεία αὕτη δὲν φαίνεται νῦν ἀποτελῆ πρωτοτυπίαν τοῦ συγγραφέως τοῦ κεφ. 21-26 τοῦ βιβλίου τοῦ Ἐνώχ. Πρόκειται μᾶλλον περὶ μιᾶς λεπτοτέρας οὐ μην ἄλλα καὶ βαθυτέρας ἐρμηνείας τῶν κεφαλαίων 2 καὶ 3 τῆς Γενέσεως, τὴν διοίαν ἀσφαλῶς δισυγγραφεὺς τῶν προμνησθέντων κεφαλαίων τοῦ βιβλίου τοῦ Ἐνώχ παρέλαβεν ἐκ τοῦ ἐμβριθοῦς θρησκευτικοῦ περιβάλλοντος εἰς διάνηκε¹⁰.

Τὸ δεύτερον σημείον τὸ σχετικὸν πρὸς τὴν «πεῖραν τῆς σοφίας», ἦν ὁ Ἀδάμ ἐλαβεν ἐν τῷ Παραδείσῳ εἶναι δυσκολώτερον εἰς ἀπάντησιν. Ἀπὸ τοῦ A. G. Hoffman ὥστε τοῦ R. H. Charles, δὲν ἔπαισε νῦν ἀπασχολῆ τοὺς ἐρμηνευτάς τοῦ ἔξεταζομένου ἀποστάσματος (κεφ. 32 στιχ. 3-6), ἔνεκα τοῦ πέπλου ἐντροπῆς, τὸν διοῖον ὃ συγγραφεὺς ἡπλωσεν ἐπὶ τῆς περιπετείας τοῦ πρώτου ἀνθρώπινου ζεύγους. «Ἐν τούτοις, ἐάν λάβωμεν ὑπ' ὅψιν τὰς ὑπὸ τοῦ κειμένου παρεχομένας ἐπ' αὐτοῦ ἐνδείξεις, ἀφ' ἐνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰ δεδομένα τοῦ θρησκευτικοῦ περιβάλλοντος, ἐξ οὐ ἀντλεῖ τὸ ἴδιαιτερον

9. Πρόκειται μᾶλλον περὶ τοῦ δένδρου τῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, διά τοῦ ὄποιου ἔδοκμασθησαν οἱ πρωτοπλάστοι.

10. Πρβλ. P. Grelot, *La géographie mythique d'Henoch et ses sources orientales*, ἐν: RB 65 (1958) 43 εξ.

αύτό περιεχόμενον δ συγγραφεύς, δυνάμεθα νά διεισδύσωμεν πως είς τό μυστήριον τής τραγικής περιπετείας τῶν πρωτοπλάστων. Τέσσαρα σημεῖα δέον νά ἀποσπάσουν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν προσοχὴν ὑμῶν :

α) Ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθεῖ γενικῶς τὴν διήγησιν τῆς Γενέσεως, ἦν χρησιμοποιεῖ, ἐλευθέρως μὲν ὁσάκις θέλει νά προσαρμόσῃ αὐτὴν εἰς τὰς περὶ κόσμου ἀντιλήψεις αὐτοῦ, κατὰ γράμμα δὲ ὁσάκις πρόκειται νά τονίσῃ τὸν θρησκευτικὸν καὶ θεολογικὸν χαρακτῆρα αὐτῆς.

β) Πιστός δ συγγραφεὺς εἰς τὴν ἀποκαλυπτικὴν του πνευματικότητα, ὑπερβάλλει καὶ αὐτὴν εἰσέτι τὴν βιβλικὴν διήγησιν εἰς δ, τι ἀφορῷ τὸ χάσμα δῆπερ ἡνοιξεν μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἡ πτῶσις τῶν πρωτοπλάστων. Οὕτω π.χ. δ συγγραφεὺς τοῦ ἔξεταζομένου ἀποσπάσματος τοῦ βιβλίου τοῦ Ἐνώχ εὑρίσκει ἀτελῇ τὴν ἐν Γεν. 3, 22 ἔξ. βιβλικὴν διήγησιν τῆς ἐκδιώξεως τῶν πρωτοπλάστων ἐκ τῆς Ἐδέμ. Δὲν ἴκανοποιεῖται ἐκ μόνης τῆς ἐκδιώξεως τῶν πρωτοπλάστων, διό καὶ ὀραματίζεται τὸν Θεὸν μεταφέροντα μετά τὴν πτῶσιν τὸ δένδρον τῆς ζωῆς εἰς τὸν Παράδεισον τῆς δικαιοσύνης, δοτικὲς εὐρίσκεται, ὡς ἡδη εἰδομεν, βορειοδυτικῶς καὶ ἔνθα Αὐτὸς κατοικεῖ (πρβλ. κεφ. 24,4 καὶ 25,4 ἔξ.).

γ) Ἡ ἀντικατάστασις τῆς βιβλικῆς ἐκφράσεως «τὸ ξύλον τῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ διὰ τῆς ἐνωχικῆς τοιαύτης «τὸ ξύλον (δένδρον) τῆς σοφίας» ὀφείλεται εἰς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις τοῦ περιβάλλοντος τοῦ συγγραφέως. Ἐν τῇ σκέψει τοῦ συγγραφέως τὰ δύο δένδρα τοῦ Παραδείσου συμβολίζουν κατ' ἔξοχὴν τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ καὶ δῆ ἐν σχέσει πρὸς τὴν «ζωὴν» καὶ τὴν «γνῶσιν» Αὐτοῦ.

‘Αλλ’ εἰς δ, τι ἀφορᾷ τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, αὗτη κατὰ τὴν συγγραφέα δὲν δύναται νά ἀναφέρηται μόνον εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Καλοῦ καὶ τοῦ Κακοῦ, τοῦθ’ δῆπερ ἀποτελεῖ τὴν ἡθικὴν μόνον πλευράν τῆς γνώσεως. Πέραν τούτου περιλαμβάνει αὗτη τὴν κατανόησιν τῶν μυστηρίων τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ κόσμου. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐκφρασις «τὸ ξύλον - δένδρον τῆς σοφίας» δέον νά θεωρηθῇ ὡς μία διόρθωσις ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῆς βιβλικῆς ἐκφράσεως «τὸ ξύλον τῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ».

δ) Εἰς τί συνίστατο, λοιπόν, ἡ προπατορικὴ ἀμαρτία; Λαμβανομένων ὑπ’ ὅψιν πάντων τῶν ἀνωτέρω θεολογικῶν δεδομένων, ἡ ἀμαρτία τῶν πρωτοπλάστων συνίσταται, κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ ἔξεταζομένου ἀποσπάσματος τοῦ βιβλίου τοῦ Αἴθιοπικοῦ Ἐνώχ, εἰς τὴν πρᾶξιν ἐκείνην τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, καθ’ ἣν οὗτος, ἀρνηθεὶς νά παραδεχθῇ τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεθέντα εἰς αὐτὸν περιορισμόν, ἡθέλησε δι’ ἀρπαγῆς νά ἐξισωθῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς γνώσεως¹¹.

11. Τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐρώτημα ἐβασίσαμεν ἰδιαιτέρως εἰς τὸ πολυθρύλυτον ἀπόσπασμα τῆς πρὸς Φιλιππισίους ἐπιστολῆς 2, 6-11 ἔνθα δ ἄπ. Παῦλος

Μία τελευταία παρατήρησις ἐπὶ τοῦ ἔξεταζομένου ἀποσπάσματος κεφ. 32, στ. 3-6 τοῦ ΑΙθ. Ἐνώχ δέον νὰ ἀποσπάσῃ τὴν προσοχὴν ἡμῶν. Τὸ ὡς ἄνω κείμενον οὐχὶ μόνον δίδει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ὁ Ἀδάμ καὶ ἡ Εὕα εὑρίσκονται εἰσέτι ἐν τῇ ζωῆ¹², ἀλλ᾽ ὑπαινίσσεται καὶ τὰς φυσικὰς καὶ θρησκευτικὰς συνεπειάς, ἃς ἔσχεν ἐφ' ὀλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἡ πτώσις τῶν πρωτοπλάστων καὶ ἡ ἔξωσις αὐτῶν ἐκ τοῦ Παραδείσου¹³.

Ἐν τελευταίον ἀπόσπασμα, τὸ ὄποιον φαίνεται νὰ ἀνάγεται εἰς τὴν ιδίαν πρὸς τὸ προηγούμενον ἐποχήν, ἐνισχύει τὴν ἐκμαιευθεῖσαν ἀποψιν τοῦ συγγραφέως περὶ τῶν ὀλεθρίων συνεπειῶν, ἃς ἔσχεν ἡ πτῶσις τῶν Πρωτοπλάστων ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Πρόκειται περὶ τῶν κεφ. 81 καὶ 82, στιχ. 1-4, ἀτινα ἀνήκουν εἰς τὸ τμῆμα ἐκείνο τοῦ Αἰθιοπικοῦ Ἐνώχ, ὅπερ καλεῖται Ἀστρονομικὸν βιβλίον (κεφ. 72-82). Τὸ ἐν λόγῳ ἀπόσπασμα ἐμφανίζει τὸν Πατριάρχην Ἐνώχ προσωρινῶς ἐλθόντα ἐπὶ τῆς γῆς, διὰ νὰ διδάξῃ εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ τὴν σοφίαν.

Ίδου τί λέγει εἰς ἓνα ἐκ τῶν οὐδὲν του:

«(Σοι) ἔδωσα τὴν σοφίαν, εἰς σὲ καὶ τὰ τέκνα σου καὶ εἰς πάντα τὰ τέκνα ἀτινα θὰ ἀποκτήσῃς ἵνα δώσουν καὶ αὐτά εἰς τὰ ιδικά των τέκνα ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, αὐτὴν τὴν σοφίαν, ἣτις ὑπερβαίνει πάσας τὰς διανοίας αὐτῶν. «Οσοι κατανοοῦν τὴν σοφίαν αὐτὴν οὐδαμῶς ἀποθνήσκουν (ἀλλὰ) τείνουν τὸ οὐς διὰ νὰ καταμάθουν αὐτὴν τὴν σοφίαν. Αὕτη τέρπει τοὺς ἔξ αὐτῆς ἐσθίοντας πλείον ἡ ἐν οἰδήποτε ἐκλεκτὸν ἔδεσμα» (82, 2-3).

Ως παρατηροῦμεν, ὁ συγγραφεὺς τῶν δύο αὐτῶν ἀπόσπασμάτων θέτει

παραλληλίζει τὸν πρῶτον Ἀδάμ πρὸς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ὃν καλεῖ δεύτερον Ἀδάμ καὶ οὐτινος ἔξαιρει τὴν μέχρι σταυρικοῦ θανάτου ὑπακοήν Αὐτοῦ εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἐν ἀντίθεσι πρὸς τὸν πρῶτον Ἀδάμ, διστις ὑπερύψωσεν ἑαυτὸν καὶ ἥθελησε νὰ καταστῇ Ιησος τῷ Θεῷ. Ἐν τῷ ὡς ἄνω ἀπόσπασματι ὁ ἀπ. Παῦλος εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Κυρίου ὑπανίσσεται τὸν πάσχοντα δοῦλον τοῦ Ἰησαίου καὶ ἐμπνέεται εἰς τὴν δῆλην περιγραφὴν τοῦ Κυρίου ὡς τοῦ ἐσχάτου Ἀδάμ ἐκ προσπαρχουσῶν προφανῶς περὶ Ἀδάμ ιουδαϊκῶν παραδόσεων. Ίδοις εἰς διπλοφράγματα ἀπόσπασμάτων ἡ γνῶμη, διτι βασιζεται εἰς ἀδικιάς παραδόσεις τῆς ιουδαϊκῆς Ἀποκαλυπτικῆς (πρβλ. P. Bonnard, L'Épître de saint Paul aux Philippiens, Neuchâtel et Paris, 1950, σ. 42 ἔξ. J. Behm, ἀρθ. «μορφή», ἐν: ThWb IV, 758 ἔξ. G. Staelein, ἀρθ. «ἴσος», ἐνθ' ἀν. III, σ. 354. J. Hering, Κύριος ἀνθρωπος, ἐν: RPhR 16 (1936) 1906-2009. Τοῦ ιδίου: Le regne de Dieu et sa venue, Paris 1937 σ. 159 ἔξ. W. Michaelis Der Brief des Paulus an die Philipper, Leipzig 1935, σ. 34 ἔξ. W. Foester, ἀρθ. «άρπαγμός», ἐν: ThWb I, 472 ἔξ. Th. L. Ernesti, Philipper II, 6 ff., aus einer Ansspielung auf Genesis II - III erläutert, ἐν: Theolog. Studien und Kritiken 21 (1848) 858 - 124).

12. Ἐμβλ. F. Martin. μν. Ἕργ. σ. 75. R.H. Charles, μν. Ἕργ. σ. 61. Πρβλ. ὁσιάντως A.G. Hoffmann, μν. Ἕργ. σ. 292.

13. Πρβλ. R.H. Charles, Ἐνθ' ἀν., J. B. Frey, L'état originel et la chute de l'homme d'après les conceptions Juives au temps de Jésus Christ, ἐν: RScR 2 (1911) 507 -545.

εἰς σχέσιν συνωνυμίας τοὺς «δικαίους», τοὺς «άγαθούς» καὶ τοὺς «σοφούς». Ἐκ χαρακτῆρος ἀπαισιόδοξος ὁ συγγραφεὺς, ἐκφράζει τὸν ἡθικὸν καὶ θεολογικὸν δυαλισμὸν του, δστις ἐκ παραδόσεως διατηρεῖται εἰς τὸ περιβάλλον του: «Οὐδεμία σάρξ, ὑπογραμμίζει, εἶναι δικαία ἐνώπιον τοῦ Κυρίου δστις καὶ τὰς ἔδημιούργησε» (81, 5).

Παρὰ ταῦτα, ὁ συγγραφεὺς ἐκ τοῦ γενικοῦ αὐτοῦ κανόνος ἔξαιρει μίαν τάξιν ἀνθρώπων. Οὗτω π.χ. εἰς τὰ «τέκνα τῆς σαρκός» (στίχ. 2), ὅν τὰ ἔργα εἶναι γεγραμμένα ἐν βίβλῳ ἀδικίας (στίχ. 4), ἀντιτίθεται ἡ ἐκλεκτὴ γενεά τοῦ Ἐνώχ, τοῦ Μαθουσάλα καὶ τῶν οὐδὲν αὐτοῦ (στίχ. 5-6).

Μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν, ἡτοι τῶν «οὐδὲν τῆς σαρκός» καὶ τῆς ἐκλεκτῆς γενεᾶς τοῦ Ἐνώχ, οὐδεμία σχέσις δύναται νὰ ὑπάρχῃ: «...οἱ ἄγαθοι θὰ διδάξουν τὴν δικαιοσύνην εἰς τοὺς ἀγαθούς, οἱ δίκαιοι θὰ διασκεδάσουν τοὺς δικαίους καὶ θὰ χαροποιήσουν ἀλλήλους» (στίχ. 7). Ἰδωμεν ἀναλυτικώτερον ποία ἡ ἔννοια τῶν λόγων αὐτῶν τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ συγγραφέως. Ἡ δικαιοσύνη ἡν κέκτηται ἡ γενεά τοῦ Ἐνώχ εἶναι καρπὸς θείας ἐκλογῆς. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἡ προϋπόθεσις τοῦ κατ' ἔξοχὴν οὐρανίου δώρου, τῆς σοφίας. Πράγματι ἡ σοφία εἶναι ἡ ὥραιοτέρα καὶ ὄγιωτέρα γνῶσις τῶν θείων μυστηρίων. Εἰς τοὺς στίχους 4-20 τοῦ 82ου κεφ. ὁ συγγραφεὺς ὑπογραμμίζει διὰ πλειόνων στοιχείων καὶ δὴ κοσμολογικῶν τὴν ὑπεροχὴν τῆς σοφίας ἔναντι τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Ἡ σοφία ἔχουσα τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν τῷ Θεῷ, καὶ παρεχομένη κατ' ἐκλογὴν ὑπὸ Αὐτοῦ, δὲν δύναται νὰ ἀποτελῇ κτῆμα πάντων τῶν ἀνθρώπων. Αὕτη χορηγεῖται μόνον εἰς τοὺς δικαίους καὶ περιλαμβάνει τόσον τὴν γνῶσιν τῶν μυστηρίων τῆς φύσεως δσον καὶ τὴν γνῶσιν τοῦ μυστηρίου τῶν ἐσχάτων. Εἰς δ.τι ἀφορᾶ τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως, ἡτοι τὴν φυσικήν, τὴν ἀστρονομικήν καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν γεωγραφίαν τοῦ κάτω κόσμου, ὁ συγγραφεὺς τοῦ Αἰθιοπικοῦ Ἐνώχ ἐγνώριζε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὴν ἀνατολικὴν καὶ ἐλληνικὴν περὶ κόδσου καὶ φύσεως ἀντίληψιν καὶ δὲν ἥδηνήθη νὰ παραμείνῃ ἀνεπηρέαστος ἀπ' αὐτῆς. Παρὰ ταῦτα δμως κατώρθωσε νὰ συνδυάσῃ ἀριστοτεχνικῶς τὰ δύο ταῦτα εἰδη σοφίας: τὴν σοφίαν τῆς φύσεως καὶ τὴν σοφίαν τῶν ἐσχάτων. Ὁ συνδυασμὸς αὐτὸς εἰχειν ἡδη προετοιμασθῆ διὰ τῆς σοφιολογικῆς Σχολῆς τῆς Παλαιᾶς Διαθῆκης, ητις ἐκήρυττε ὡς δόγμα, δτι πᾶσα γνῶσις καὶ ἐπιστήμη προέρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ἐπομένως δὲν εἶναι παράδοξον, ἐάν ὁ γνώστης τόσων μυστηρίων τῆς φύσεως γνωρίζει ἐπὶ πλέον τι πρόκειται νὰ συμβῇ εἰς τοὺς δικαίους κατὰ τὰς ἐσχάτας ἡμέρας¹⁴.

Παρὰ τὴν ἀναντίρρητον ὑπεροχὴν τῆς σοφίας τῶν ἐσχάτων ἔναντι τῆς σοφίας τῆς φύσεως ἡ τελευταία ἐμφανίζει ιδιαίτερον ἐνδιαφέρον καὶ δὴ

14. Πρβλ. Σ. 'Αγουρίδος, Ἐνθ' ἀν. σ. 21.

ἐν τῷ ἔξεταζομένῳ τμήματι τοῦ βιβλίου τῷ ἀποκαλουμένῳ «ἀστρονομίκον».

Ἐν αὐτῷ ὁ συγγραφεὺς ἔχεται στερρᾶς τοῦ Ἡλιακοῦ ἡμερολογίου, τὸ δόποιον ὑπάρχει ἐν χρήσει εἰς τὸ περιβάλλον του καὶ τὸ δόποιον, καθ' ὃ ἀποκεκαλυμμένον, θεωρεῖται ἀνώτερον τοῦ σεληνιακοῦ ἡμερολογίου τὸ δόποιον ἡκολούθει ὁ ὅρθοδοξος ἰουδαϊσμός.

Συμφόνως τόσον πρὸς τὰ δεδομένα τοῦ κειμένου¹⁵ δοσον καὶ τὰς μαρτυρίας τῶν χειρογράφων τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης, τὸ ἥλιακὸν ἡμερολόγιον τὸ δόποιον εὑρίσκομεν ἐν τῷ ἀστρονομικῷ μέρει τοῦ βιβλίου τοῦ Αιθιοπικοῦ Ἔνώχ είναι τὸ οὕτω καλούμενον ἴερατικὸν ἡμερολόγιον περὶ τοῦ δόποιον ἀσχάτως πολὺς γίνεται λόγος¹⁶.

Διὰ τὸν συγγραφέα τοῦ ἀστρονομικοῦ τμήματος τοῦ Αιθιοπικοῦ βιβλίου τοῦ Ἔνώχ τὸ ἥλιακὸν ἡ ἴερατικὸν ἡμερολόγιον ἀντιλαμβάνεται τὸ σύμπαν, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ἱστορίαν ἐν ἐννοίᾳ πνευματικῇ. Ἐν τούτῳ ἔγκειται ἀλλωστε καὶ ἡ ὑπεροχὴ αὐτὸν ἔναντι τοῦ σεληνιακοῦ ἡμερολογίου, ὅπερ είναι ἀποκλειστικῶς ἀνθρωπίνης προελεύσεως. Ἡ προσήλωσις, διθεν, τῶν ἰουδαίων εἰς τὸ σεληνιακὸν ἡμερολόγιον καὶ ἡ ἀποστροφὴ αὐτῶν ἔναντι τοῦ ἥλιακον ἡμερολογίου δὲν ἀποτελεῖ μόνον περιφρόνησιν αὐτῆς ταύτης τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὃσον τὸ ἥλιακὸν ἡμερολόγιον θεωρεῖται ἀποκεκαλυμμένον, ἀλλὰ καὶ τῆς δημιουργίας, μεθ' ὅλων τῶν μυστηριώδων νόμων αὐτῆς. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀσέβεια αὐτῶν δὲν είναι μόνον ἡθικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἀλλὰ καὶ ὀντολογική, τῆς δημιουργίας θεωρουμένης ὡς τῆς φυσικῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ, δι' ἣς ὁ ἀνθρωπος ὀφείλει νῦ ἀχθῆ ἐις τὴν πρώτην γνῶσιν Αὐτοῦ.

Ἐν ἄλλῳ τμήμα τοῦ βιβλίου τοῦ Αιθιοπικοῦ Ἔνώχ, ἐν φάσι τοῦ ἀπαντῆ ἡ ἔννοια τῆς σοφίας είναι τὸ καλούμενον «βιβλίον τῶν Παραινέσεων» (κεφ. 91 – 105).

Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ἔννοιας τῆς σοφίας ἐν τῷ περὶ οὐδὲν ὁ λόγος τμήματι είναι ἡ δομούτης τῶν ἀποκαλυπτομένων σκέψεων πρὸς τὰ δεδομένα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ δὴ πρὸς τὰς σκέψεις καὶ τὴν θεολογίαν τοῦ βιβλίου τῆς Σοφίας Σειράχ, διπερ ἀντιπροσωπεύει τελειότερον τὴν κανονικήν σοφιολογίαν τοῦ μεταγενεστέρου Ἰουδαϊσμοῦ.

15. Κεφ. 82, στ. 4 - 20. Πρβλ. ὕστατος κεφ. 72 - 79.

16. Ἐπιθ. π.χ. J. van Goudoever, Biblical Calendars, Leyden 1959. A. Jaubert, La date de la Cène, Calendrier Biblique et liturgie chrétienne, Paris 1961. K.G. Kuhn, Zum essenischen Kalender, ἐν : ZNW 52 (1961), 65 - 73. E. Kutsch, Der Kalender des Jubiläenbuches und das Alte und das Neue Testament, ἐν: VetTest 11 (1961) 39 - 47. A. Stobel, Der gegenwärtige Stand der Erforschung der in Palestina neugefundenen hebräischen Handschriften 45 : Zur Kalendarisch - chronologischen Einordnung der Qumran - Essener, ἐν : ThLZ 86 (1961) 179 - 184.

Πρίν δμως προβάδμεν εἰς τὴν σύγκρισιν τῶν δύο αὐτῶν εἰδῶν τῆς σοφίας, ἡτοὶ τῆς Ἐνωχικῆς καὶ τῆς Σειραχικῆς, παραθέτομεν ἐν μεταφράσει χωρία τινὰ τοῦ «βιβλίου τῶν Παραινέσεων», διὰ νὰ σχηματίσωμεν μία πρώτην ιδέαν περὶ τοῦ βιβλικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐννοίας τῆς σοφίας ἐν τῷ ἔξεταζομένῳ τμήματι :

«Καὶ κατ' ἑκείνας τὰς ἡμέρας (δηλ. τὰς ἐσχάτας) μακάριοι θύ εἶναι πάντες ἑκείνοι, οἵτινες λαμβάνουν τοὺς λόγους τῆς σοφίας καὶ κατανοοῦν αὐτούς, καὶ οἵτινες ἐφαρμόζουν εἰς τὴν ζωὴν τὰς δόδους τοῦ Ὑψίστου καὶ δόδεύουν ἐν τῇ ὁδῷ τῆς δικαιοσύνης Αὐτοῦ καὶ δὲν συμπράττουν τὴν ἀσέβειαν μετά τῶν ἀσεβῶν· (οἱ τοιοῦτοι) θέλουν σωθῆν» (κεφ. 99, 10).

«Καὶ τώρα, ἔγώ, σᾶς ἐξօρκίζω, σοφοί καὶ μωροί : θύ γίνητε μάρτυρες λίαν διαφόρων γεγονότων (ἐμπειριῶν) ἐπὶ τῆς γῆς. Διότι, σεῖς ἄνδρες, φέρατε ἐφ' ὑμῶν αὐτῶν στολίδια περισπότερα ἢ μία γυνή καὶ καλλωπίζεσθε διὰ περισσοτέρων χρωμάτων ἢ μία παρθένος. Ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ (εὐρίσκεται) τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ δύναμις, ἐν τῷ χρήματι, ὁ χρυσός καὶ ἡ πορφύρα, ἐν ταῖς τιμαῖς καὶ τοῖς καλοῖς ἐδέσμασι φαίνεσθε δημοιοὶ πρὸς τὸ ὅντα.

Δὲν ἔχουν (οἱ τοιοῦτοι) οὕτε διδασκαλίαν, οὕτε σοφίαν.

(Καὶ αὐτοὶ) ἐπίσης θύ ἀπωλεσθοῦν μετά τῶν ἀγαθῶν αὐτῶν καὶ πάσης τῆς δόξης καὶ αἰγλῆς αὐτῶν εἰς τὸ ὄνειδος, εἰς τὴν σφαγὴν (αἴματοχυσίαν), εἰς τὴν παντελῆ στέρησιν.

Κρατεῖτε τοὺς λόγους μου ἐν τῇ σκέψει τῆς καρδίας ὑμῶν καὶ μήν ἀπαλείψητε αὐτοὺς ἀπ' αὐτῆς. Γνωρίζω, διτὶ οἱ ἀμαρτωλοὶ θύ πειράζουν τοὺς ἀνθρώπους διὰ νὰ μετατρέψουν τὴν σοφίαν εἰς κακίαν. Οὐδεμία θέσις θύ βρεθῆ διὰ τὴν σοφίαν (εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν) καὶ οὐδὲν εἰδος πειρασμοῦ θύ δυνηθῇ νὰ ἔλλατάσῃ αὐτήν» (κεφ. 94, 5).

Συγκρίνοντες νῦν τὴν ἐννοίαν τῆς σοφίας, ὡς αὕτη ἀπαντᾷ ἐν τῷ παρατέθεντι κειμένῳ, πρὸς ώρισμένα τμήματα τοῦ βιβλίου τῆς Σοφίας Σειράχ, διπερ θεωρεῖται ὁ τελευταῖος μάρτυς τῆς παλαιστινέου σοφιολογίας καὶ τοῦ ὄποιού τὴν συγγένειαν πρὸς τὴν ίουδαικὴν ἀποκαλυπτικὴν ἐπισημαίνει ἡ σύγχρονος κριτική¹⁷, εὑρίσκομεν τὰς ἐξῆς δημοιότητας :

a) Ὁμοιότητες ὡς πρὸς τὴν σκέψιν :

I. Ἡ σοφία εἶναι τὸ «δῶρον» τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους : Σοφ. Σειρ. 1, 1-10, 26· 15, 10 (πρβλ. ὡς. Παροιμ. 2, 6· Ἰόβ 12, 8· Σοφ. Σολ. 7, 21· 9, 4, 10).

17. J. Trinquet, Les liens «adocites» de l'Ecrit de Damas, des Manuscrits de la Mer Morte et de l'Ecclesiastique, ἐν: VetTest 1 (1951) 287 - 292. P. Winder, Ben Sira and the Teaching of «Two Ways», ἐν: VetTest 5 (1955) 315 - 318.

2. Είναι τὸ ἀντικείμενον συνεχοῦς περισυλλογῆς καὶ μελέτης τοῦ δικαίου: Σοφ. Σειρ. 3, 23 ἔξ. 29· 6, 18–37· 14, 20–15, 10.

3. Είναι ἀρχὴ καὶ περιεχόμενον εὑσεβείας: Σοφ. Σειρ. Πρόλογος, 1–35· 1, 14 ἔξ.· 25, 27· 21, 13 ἔξ.· 24, 1–34· 27, 11 (πρβλ. ὡστὸ Παροιμ. 8, 22 ἔξ.· 45, 33).

4. Οἱ «ἀλόγοι», αἱ «ἐντολαί», ἡ «σοφία», αἱ «օδοὶ» εἰναι ἐκφράσεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πνευματικῆς καὶ ἡθικῆς ἀρχῆς, τῆς δικαιοσύνης: Σοφ. Σειρ. 1, 26· 4, 23 ἔξ.· 6, 37· 12, 12· 14, 21· 15, 1, 15· 46, 24 ἔξ.· 19, 20· 35, 26.

5. Ἡ «σωτηρία» δὲν συνίσταται μόνον εἰς τὴν πιστήν τήρησιν τῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ (πρβλ. Παρ. 4, 11· Ἰώβ 17, 9· 23, 11· Ψαλμ. 1, 6· 37, 34· 118, 27), ἀλλὰ πρωτίστως καὶ κυρίως εἰς τὴν τήρησιν τῆς κρίσεως, ἥτις θὰ τιμωρήσῃ ἀφεύκτως τοὺς ἀσεβεῖς: Σοφ. Σειρ. 7, 16–17· 9, 12· 12, 6· 16, 4, 7–23· 21, 9–10· 23, 10· 18–21· 41, 5–13.

β) Κοινά θέματα:

1. Ἡ ἀντίθεσις «σοφοί – μωροί»: Σοφ. Σειρ. 1, 22 ἔξ.· 11, 29–34· 32, 3–7· 13, 8, 22· 15, 7 ἔξ.· 19, 23· 20, 7, 20· 20, 22, 31.

2. Ἡ μὴ σύμπραξις τῆς ἀσεβείας μετά τῶν ἀσεβῶν: Σοφ. Σειρ. 7, 16· 9, 11–13· 11, 9, 21· 12, 4· 13, 17· 16, 1–3· 22, 13 ἔξ. Πρβλ. ὡστὸ Παρ. 3, 31· 23, 17· Ψαλμ. 37, 1.

3. Ἡ τήρησις τῆς ὁδοῦ καὶ ἡ πορεία ἐν ὁδῷ εὐθείᾳ: Σοφ. Σειρ. 2, 6· 6, 26· 16, 21· 17, 25–27· 35, 3.

4. Ὁ μακαρισμὸς τῶν σοφῶν ἡ τῶν δεχομένων τὴν σοφίαν: Σοφ. Σειρ. 14, 1· 2, 20 ἔξ.· 15, 8, 9· 26, 1· 34 15 ἔξ.· 48, 11· 51, 28.

5. Ἡ τιμωρία τῶν ἀσεβῶν καὶ δὴ διὰ τῆς καμίνου τοῦ πυρός: Σοφ. Σειρ. 10, 1–5, 8· 10, 12–17· 11, 4 ἔξ.· 16, 4–14· 24, 9· 23, 7–11, 21· 25, 26· 40, 12–16· 41, 5–13.

Ἐκ τῶν ὧς ἄνω συγκρίσεων εὐ καὶ καλῶς καταδείκνυται ἡ ταυτότης σκέψεων καὶ ἐκφράσεων τῶν δύο βιβλίων, τοῦ βιβλίου τῶν Παραινέσεων καὶ τοῦ βιβλίου τῆς Σοφίας Σειράχ. Ἐν ἀμφοτέροις ἡ ἔννοια τῆς σοφίας κέκτηται περιεχόμενον πρὸ πάντων ἡθικόν. Ἡ γνῶσις «τῶν δόῶν τοῦ Ὑψίστου», ἡ ἐκτέλεσις «τῶν ὁδῶν τῆς δικαιοσύνης», ἡ ἄρνησις τῆς «ἀσεβείας» καὶ τοῦ «ακαοῦ», πάντα ταῦτα ἀπαντοῦν ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν Παραινέσεων τοῦ Αἰθιοπικοῦ Ἐνώχ, δὲν εἶναι ἐκ πρώτης δύσεως ἔτερόν τι ἀπὸ τῶν «Νόμων», ὡς οὗτος ἀπαντᾷ ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς Σοφίας Σειράχ. Ἐν τούτοις ἡ δομοιότης εἶναι φαινομενικὴ καὶ περιορίζεται μόνον ἐν τῷ λεξιλογίῳ. Τὸ περιεχόμενον τῶν δόμοιων λέξεων καὶ ἐκφράσεων τοῦ βιβλίου τῶν Παραινέσεων εἶναι ἐντελῶς νέον καὶ ἔχερχεται τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου καὶ τῶν δεδομένων τῆς σοφιολογίας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς Σοφίας Σειράχ, μεθ' ἡς ἐγένετο ἀνωτέρω ἡ σύγκρισις. Αἱ αὐταὶ λέξεις καὶ ἐκφράσεις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Αἰθιοπικοῦ Ἐνώχ κέκτηται διάφορον περιεχόμενου,

περιεχόμενον ἐσχατολογικὸν καὶ ἀποκαλυπτικόν, τοῦθ' διπέρ εὐρίσκομεν ἐν τῇ σοφιολογίᾳ τῆς Παλαιᾶς Διαθοκῆς. Διά νά κατανοήσωμεν καλύτερον τὴν διαφορὰν ταύτην τοῦ περιεχομένου θά ἀναφέρωμεν ὥρισμένας δομοιότητας λέξεων καὶ ἔκφράσεων, ἀπαντώσας ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Αἰθιοπικοῦ Ἐνώχ καὶ τῇ Σοφίᾳ Σειράχ. Οὕτω ἐν τῷ κεφ. 99 στίχ. 10 τοῦ Αἰθιοπικοῦ Ἐνώχ, ὁ ἀποκαλυπτικὸς συγγραφεὺς δύμιλει περὶ τῶν «ἐσχάτων ἡμερῶν», ὃν ιδιαιτέρον χαρακτηριστικὸν γνώρισμα θὰ είναι ἡ «σωτηρία» τῶν σοφῶν. Ὡσπαύτως ἐν τῷ κεφ. 97 στίχ. 5 καὶ κεφ. 98 στίχ. 1-3 τοῦ αὐτοῦ βιβλίου γίνεται λόγος περὶ τῶν σημείων τῶν ἐσχάτων καιρῶν, ἵτοι περὶ τοῦ «πειρασμοῦ» τῶν δικαίων ἀνθρώπων ὑπὸ τῶν «ἀμαρτωλῶν» καὶ περὶ τῆς καταστροφῆς τῶν ἀσεβῶν διὰ τῆς σφαγῆς καὶ τῆς «καμίνου» τοῦ πυρός. Ἀπαντά τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα ἵτοι ὁ πειρασμός, ἡ τιμωρία τῶν ἀσεβῶν, ἡ σφαγὴ, ἡ κάμινος τοῦ πυρός, ἀπαντοῦν καὶ ἐν τῇ Σοφιολογίᾳ τῆς Παλαιᾶς Διαθῆκης, ιδιαιτέρως δὲ ἐν τῇ Σοφίᾳ Σειράχ.

Ἐνταῦθα δμως ἔχουν προφανῶς διάφορον θεολογικὸν περιεχόμενον ἢ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Αἰθιοπικοῦ Ἐνώχ. Ἐν τῇ Σοφίᾳ Σειράχ π.χ. ἡ ἐννοία τοῦ «πειρασμοῦ» νοεῖται θεολογικῶς, ὡς ἔκφρασις τῆς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ «παιδείας Κυρίου», δι' ἣς ὁ Θεός παιδαγωγεῖ τοὺς ἀσεβεῖς, δοκιμάζων ἐνίστε τὴν εὐσέβειαν αὐτῶν διὰ στερήσεων, κακουχιῶν καὶ παντοίων δεινῶν ὡς π.χ. ἡ περίπτωσις τοῦ δικαίου Ἰώβ.

Ἐν τῷ Αἰθιοπικῷ Ἐνώχ, ἀντιθέτως, ὁ «πειρασμός» κέκτηται περιεχόμενον ἐσχατολογικὸν καὶ δῆλοι τὸν ὄντα πειρασμόν, τὸν διποίον θὰ ὑποστοῦν οἱ δίκαιοι ὡς ὑποκείμενοι καὶ οὗτοι εἰς τὸν κοσμικὸν δυαλισμόν.

Ἐν τῷ Αἰθιοπικῷ Ἐνώχ κεφ. 98 στίχ. 1-3 αἱ εἰκόνες τῆς καμίνου τοῦ πυρός, τῆς σφαγῆς καὶ τῆς γενικῆς στερήσεως ἐνθυμίζουν ἀναμφιβόλως τὸ ἐν τῇ Ιουδαϊκῇ ἀποκαλύψει θέμα τοῦ ἴεροῦ ἐσχατολογικοῦ πολέμου, καθ' ὃν θὰ ἔξολοθρευθοῦν οἱ διώκται τῶν «ἐκλεκτῶν». Ἐν τῇ Σοφίᾳ Σειράχ, ἀντιθέτως, αἱ αὐταὶ εἰκόνες ἀναφέρονται εἰς διαφόρους ἔκφρασεις τῆς καθ' ἡμέραν ζωῆς τῶν λαῶν τῆς ἀνατολῆς καὶ δὴ τῶν ισχυρῶν καὶ πλουσίων, οἵτινες διὰ τοῦ «πειρασμοῦ», ἵτοι τῶν διαφόρων δοκιμασιῶν καὶ θλίψεων, καλοῦνται νά συνέλθουν καὶ νά ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν φθοροποιὸν μανίαν τοῦ πλουτισμοῦ καὶ τῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῶν ἄλλων.

Τέλος ἀντιθεσιν μεταξὺ τῆς Σοφίας Σειράχ καὶ τοῦ Αἰθιοπικοῦ Ἐνώχ ἀποτελεῖ καὶ τὸ θέμα τῆς δικαιώσεως. Κατά τὴν Σοφίαν Σειράχ σωτηρία είναι ἡ διαφύλαξις τοῦ σοφοῦ καὶ ἡ κατά τὰ ἔργα αὐτοῦ τελικὴ ἀνταπόδοσις.

Κατά τὸν ἀποκαλυπτικὸν συγγραφέα τοῦ Αἰθιοπικοῦ Ἐνώχ, ἀντιθέτως, ἡ σωτηρία, ἐν τῇ πληρεστέρᾳ αὐτῆς ἐννοίᾳ, είναι ἡ κατά τὴν τελικήν κρίσιν ἐπιβίωσις τῶν δικαίων καὶ ἡ συμμετοχὴ αὐτῶν εἰς τὰ οὐράνια ἀγαθά, ὃν ἀπολαύει ἡδη ὁ Πατριάρχης Ἐνώχ.

Δὲν ὑπάρχει νομίζομεν ἀνάγκη νά παραθέσωμεν καὶ ἄλλας ἀντιθέσεις

διά νὰ καταδείξωμεν τὴν διάφορον θεώρησιν τῆς ἔννοιας τῆς σοφίας ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ καὶ τῇ ἰουδαϊκῇ Ἀποκαλυπτικῇ.

‘Αλλ’ ὡς ἦδη εἴπομεν ἡ διαφορά αὐτῆ μεταξὺ σοφιολογίας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τῆς ἰουδαϊκῆς Ἀποκαλυπτικῆς εἶναι φαινομενική ὀφειλομένη, ἀφ’ ἐνὸς μὲν εἰς τὸ διάφορον θεολογικὸν περιβάλλον, ἐν φέτος τούτων ἐγεννήθη καὶ ἀνεπτύχθη, ἀφ’ ἑτέρου δὲ εἰς τὴν χρονικὴν διαφοράν, ἣ τις χωρίζει τὴν ἀρχὴν καὶ γένεσιν ἐκατέρου τῶν δύο θεολογικῶν τούτων ρευμάτων τοῦ παλαιστινείου ἰουδαϊσμοῦ. ‘Απὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ Ἀποκαλυπτικὴ σοφιολογία δὲν είναι πάντη διάφορος τῆς σοφιολογίας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, αἱ δὲ μεταξὺ αὐτῶν ἐπισημανθεῖσαι ἀντιθέσεις οὐδὲν ἔτερον ἐκφράζουν εἰμὴ τὴν ἐν τῇ ἀποκαλυπτικῇ συνέχειαν τῆς βιβλικῆς σοφιολογίας, ταύτης δμος θεωρουμένης πλέον ὑπὸ τῷ φῶς καὶ τῷ δεδομένᾳ τῆς Ἀποκαλυπτικῆς θεολογίας τοῦ μεταγενεστέρου ἰουδαϊσμοῦ. ‘Ἐν τῷ ὑπὸ ἔξετασιν βιβλίῳ τοῦ Αἰθιοπικοῦ Ἐνώχ τυγχάνει ἔκδηλος ἡ προσπάθεια τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ συγγραφέως, διπος προσαρμόσῃ μεθοδικῶς εἰς τὴν ἴδικήν του σκέψιν καὶ θεολογίαν τὰ διάφορα θέματα τῆς πρὸ αὐτοῦ βιβλικῆς σοφιολογίας. ‘Ἐντεῦθεν καὶ ἡ δμοιότης ἐκφράσεων καὶ λέξεων μεταξὺ τῆς Σοφίας Σειράχ, ἀποτελούστης τρόπον τινα ἀνακεφαλαίωσιν τῆς βιβλικῆς σοφιολογίας, καὶ τοῦ Αἰθιοπικοῦ Ἐνώχ. ‘Ἐντεῦθεν ὥσπερ τοις καὶ ἡ κατὰ τὸ περιεχόμενον προφανῆς διαφορά μεταξὺ τῶν ὧς ἄνω θεολογικῶν ρευμάτων.

‘Αλλ’ ἔναν ἡ ἔννοια τῆς σοφίας ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν Παραινέσεων παρουσιάζῃ ὠρισμένας δμοιότητας πρὸς τὴν σοφίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ δὴ τὴν Σοφίαν Σειράχ, ἐν ἀλλοις τμήμασι τοῦ βιβλίου τοῦ Αἰθιοπικοῦ Ἐνώχ, ὡς π.χ. ἐν τῇ Ἀναλήψει τοῦ Ἐνώχ, τῷ Ἀστρονομικῷ βιβλίῳ καὶ τῇ Ἀποκαλύψει τῶν Δέκα Ἐβδομάδων, αὐτῆ (σοφία) κέκτηται χαρακτῆρα κατ’ ἔξοχὴν ἀποκαλυπτικόν.

Τὰ κατωτέρω τέσσαρα ἀποσπάσματα ἐκ τῶν εἰρημένων τμημάτων τοῦ Αἰθιοπικοῦ Ἐνώχ είναι ἐνδεικτικὰ τῆς θεολογικῆς ἔξελίξεως, ἢν ὑπέστη ἡ ἔννοια τῆς σοφίας, εἰς χρονικὸν διάστημα ἐνὸς περίπου αιῶνος. ‘Ιδοὺ τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα :

«Βιβλίον γραφὲν ὑπὸ τοῦ Ἐνώχ δι’ δλους τοὺς υἱούς μου, οἵτινες θὰ κατοικήσουν τὴν γῆν καὶ διὰ τὰς μελλούσας γενεάς, αἵτινες θὰ ποιήσουν τὸ καλὸν καὶ τὴν εἰρήνην (δὲ Ἐνώχ ἔγραψε τὴν περὶ σοφίας διδασκαλίαν ταύτην ἣ τις ἀποτελεῖ ἀντικείμενον αἰνου ἀπὸ μέρους δλων τῶν ἀνθρώπων καὶ δργανον κρίσεως πάσης τῆς γῆς)» (92,1)¹⁸.

«Οὐκ ἐποίησεν ὁ Θεός τοὺς οὐρανούς, τὴν γῆν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς ;

18. Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ στίχου αὐτοῦ ἀποτελεῖ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἀρχικοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου τοῦ Αἰθ. Ἐνώχ (πρβλ. R.H. Charles, μν. Ἐργ. σ. 224).

Καὶ ποῖος ἔδωκε τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν σοφίαν εἰς δλους ἐκείνους οἵτινες κινοῦνται ἐπὶ τῆς γῆς καὶ εἰς τοὺς οὐρανούς» (101,8) . . . . .

«Καὶ νῦν γνωρίζω τὸ μυστήριον: οἱ ἀμαρτωλοὶ θὰ διαστρέψουν καὶ θὰ διαφθείρουν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας διά ποικιλῶν τρόπων, θὰ προτιμήσουν λόγους ἀσεβείας, θὰ ψευσθοῦν, θὰ ἐπινοήσουν μεγάλας ἀπάτας καὶ θὰ γράψουν βιβλία ἐπὶ τῶν λόγων των. 'Αλλ᾽' ἐάν (ἀντιθέτως) γράψουν πάντας τοὺς λόγους μου συμφώνως πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τότε γνωρίζω ἐν ἔτερον μυστήριον: Τὰ βιβλία θὰ φοιθοῦν εἰς τοὺς δικαίους καὶ τοὺς σοφοὺς διά νὰ τοὺς χρησιμεύσουν ώς μία πηγὴ χαρᾶς, ἀληθείας καὶ μεγάλης σοφίας. Τὰ βιβλία θὰ τοὺς δοθοῦν καὶ θὰ πιστεύσουν εἰς αὐτά καὶ θὰ χαροποιηθοῦν ἐξ αὐτῶν, καὶ θὰ λάβουν τὴν ἀμοιβὴν των, δλοι οἱ δίκαιοι οἱ δρποῖ οἱ ἐξ αὐτῶν τῶν βιβλίων θὰ ἔχουν μάθει δλας τάς δδούς τῆς ἀληθείας» (104,10–13).

«Ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις δὲ Κύριος θὰ διατάξῃ τοὺς δικαίους νὰ συγκαλέσουν πάντα τὰ τέκνα τῆς γῆς καὶ νὰ ἀποκαλύψουν εἰς αὐτὰ τὴν σοφίαν των . . . Δείξατε αὐτὴν (θὰ τοῖς εἰπῆ), διότι εἰσθε οἱ δόηγοι των καὶ η ἀμοιβὴ δι' δλην τὴν γῆν» (105,1).

Τοῦ κοινῶν γνώρισμα χαρακτηρίζει γενικῶς πάντα τὰ ἀνωτέρω ἀποσπάσματα, ή ἐσωτερική ἐνότης τῶν δρποίων οὐδόλως δύναται νὰ τεθῇ ἐν ἀμφιβόλῳ: ή σχέσις μεταξὺ ἀνθρωπίνης σοφίας καὶ μυστηρίων τοῦ Θεοῦ.

Είναι γεγονός δτι η λέξις «μυστήριον» δὲν είναι ἄγνωστος εἰς τὴν βιβλικὴν φιλολογίαν τοῦ μεταγενεστέρου Ἰουδαϊσμοῦ. Αὕτη ἀπαντᾷ κυρίως εἰς τὰ κατά τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους γραφέντα βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἥτοι: Ἰουδίθ, Τωβίτ, 2 Μακκαβαίων, Σοφία Σειράχ, Σοφία Σολομῶντος καὶ Δανιήλ, καὶ κέκτηνται κυρίως κοσμικήν ἔννοιαν (πρβλ. Σοφ. Σολ. 14,15· 23· 12,5· Σοφ. Σειρ. 22, 22· 27, 16. 17. 21· 2 Μακ. 13,21· Τωβίτ 12, 7· 17· Ἰουδ. 22, 2). Μόνον εἰς δύο ἐξ αὐτῶν ἥτοι, τὴν Σοφ. Σολ. καὶ τὸν Δανιήλ η λέξις μυστήριον λαμβάνει περιεχόμενον κατ' ἔξοχήν θρησκευτικόν. Οὕτως, ἐν Σοφ. Σολ. 2,22 «τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ», είναι αἱ ὑπὸ τοῦ Κυρίου προαιωνίως δρισθεῖσαι δόδι σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου, αἵτινες παραμένουν ἄγνωστοι εἰς τοὺς ἀσεβεῖς. Ἐν Σοφ. Σολ. 6,22 η φράσις «μυστήρια τοῦ Θεοῦ» τίθεται ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν φύσιν τῆς σοφίας.

Ἐκ πρώτης δψεως δ συσχετισμὸς αὐτὸς δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωσιν, δτι η λέξις «μυστήριον» η μᾶλλον εἰς τὸν πληθυντικὸν «μυστήρια», ἔχει προέλευσιν ἀποκλειστικῶς σοφιολογικήν. 'Αλλ' ώς ἐδηλώθη ἀνωτέρω, ἐν ἔννοιᾳ θρησκευτικῇ, αὕτη ἀπαντᾷ ἡδη πρὸ τῆς Σοφίας Σολομῶντος εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Δανιήλ, τὸ δρποῖον ἐν τῇ μεταφράσει τῶν Ο' καὶ τοῦ Θεοδοτίονος χρησιμοποιεῖ συχνάκις τὴν λέξιν «μυστήριον» καὶ δὴ εἰς τὸν ἐνικὸν ἀριθμὸν

πρὸς ἀκριβῆ ἀπόδοσιν τῆς ἀντίστοίχου Ἐβραϊκῆς λέξεως raz¹⁹. Εἰς τὰ πλεῖστα τῶν ἀνωτέρω χωρίων ἡ λέξις «μυστήριον» τίθεται ἐν συνδυασμῷ τόσον πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς σοφίας δύον καὶ πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀποκαλύψεως.

Ἡ σχέσις αὐτῆ μεταξὺ μυστηρίου καὶ σοφίας ἡ ἀποκαλύψεως καὶ σοφίας εἶναι προϊὸν τοῦ παλαιστινείου Ἰουδαϊσμοῦ, παραληφθεῖσα ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τῆς Ἑλληνιστικῆς σκέψεως, ἥτις καὶ ἐνεβάθυνε εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς ἔννοιας «μυστήριον».

Ως ἔξαγεται μάλιστα ἐκ τῶν ἐσχάτων ἀποκαλυφθεισῶν, προφανῶς βασιλωνιακῶν καὶ σοφιολογικῶν πηγῶν τοῦ α' μέρους τοῦ βιβλίου τοῦ Δανῆηλ, αἱ ρίζαι τῆς θεολογικῆς ἔννοιας «μυστήριον» πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν εἰς τὴν σοφιολογικὴν παράδοσιν τῆς Παλαιστίνης καὶ δὴ τῆς μεταιχμαλωσιακῆς Παλαιστίνης²⁰.

Εἰς τὴν γενικὴν αὐτὴν γραμμὴν εὑρίσκεται servatis servantis καὶ ἡ ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν Παραινέσεων ἀπαντώσα ἔννοια τοῦ μυστηρίου. Τὸ ἀπόσπασμα 104,10-13, τὸ δόποιον παρεθέσαμεν ἀνωτέρω, ἐμφανίζει τὴν λέξιν «μυστήριον» ὑπὸ δύο ἔννοιας καὶ δὴ ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτους. Ὅπο τὴν μίαν ἔννοιαν ἡ λέξις μυστήριον χαρακτηρίζεται ἐκ τῆς ἀσεβοῦς προσπαθείας τῶν ἀμαρτωλῶν καὶ δὴ τῶν Σαδδουκαίων, δπως διὰ ψευδῶν ἐρμηνειῶν νοθεύουν τὴν βιβλικὴν διδασκαλίαν καὶ ἐπιβάλουν τάς καταστρεπτικάς των ἀντιλήψεις (πρβλ. 94,5 καὶ 98,14-99,2). Ὅπο τὴν ἔτεραν ἔννοιαν τὸ μυστήριον ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ δικαιοσύνῃ ἡ τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ, ἐκφραζόμενῃ ἐν τῇ Ἔνωσικῇ παραδόσει γραπτῇ τε καὶ προφορικῇ, ἥτις μόνη περιέχει «πάσας τάς δόδοὺς τῆς ἀληθείας» (πρβλ. 95,1 καὶ 105,1). Ἡ διπλῇ καὶ τοῦτο ἀντὸν ἀντιφατικῇ αὐτῇ ἀντίληψις περὶ μυστηρίου ἡ σοφίας δέον νὰ ἐκληφθῇ ἐν ἔννοιᾳ ἐσχατολογικῇ, ὡς ἐκφράζουσα δῆλον. τὴν διαρκῇ πάλην μεταξὺ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Τὸ θέμα τοῦτο, ιδιαιτέρως προσφιλές εἰς τὸ πνεύμα τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ συγγραφέως, καθορίζει ἐπὶ πλέον καὶ τὴν ἐν τῇ ἀποκαλυπτικῇ ὑπάρχουσαν σχέσιν μεταξὺ μυστηρίου καὶ σοφίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

19. Πρβλ. Μεταφρ. Ο' καὶ Θεοδ.: 2, 18.19.27. 28. 29. 30. 47.

20. Ἰδε J.T. Milik, «Prière de Nabonide» et autres écrits d'un cycle de Daniel, Fragments araméens de Qumran 4, ἐν: RB 63 (1956) 407 - 411. R. Meyer, Das Gebet des Nabonid, Eine in den Qumran - Handschriften wiederentdeckte Weisheitserzählung, Berlin 1962. G. Fohrer, 4 Qor Nab. 11 Tag. und die Joblegende, ἐν: ZAW 75 (1963) 93-97. Οι ἐν λόγῳ συγγραφεῖς δικαίως συσχετίζουν τὴν «Προσευχὴν Ναβονίδου» πρὸς τὴν «Ἐπιγραφὴν Ναβονίδου» καὶ ίδιᾳ τὴν ὑπὸ τὴν συμβολικὴν γραφὴν «Nabod H₂» ἐπιγραφὴν (πρβλ. C.J. Gadd, The Harran Inscription of Nabonidus, ἐν: Anatolian Studies, 8 (1958, 35 - 92).

Τά έξετασθέντα ἀποσπάσματα, καίτοι ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστα τμῆματα τῆς Ἐνωχικῆς φιλολογίας καὶ δὴ τῆς σοφιολογίας, οὐχ ἡττον δύως ἐμφανίζουν δμοιότητας πρὸς πολλὰ θέματα τῆς σοφιολογίας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἀναφέρομεν τινάς ἔξι αὐτῶν: Ἡ παρουσία τῆς σοφίας παρὰ τῷ Θεῷ (πρβλ. Αἰθ. Ἐνώχ 74,3· Σοφ. Σειρ. 1,1· Σοφ. Σολ. 9,4· Παροιμ. 8,27. 30). Ὁ ρόλος τῆς σοφίας ως «κριτοῦ» ἢ ὡς συνεργοῦ ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κρίσει τῶν ἀνθρώπων (πρβλ. Αἰθ. Ἐνώχ 92,1 καὶ Σοφ. Σολ. 6,1–11· 7,27 ἔξ.). Ἡ πανταχοῦ παρουσία τῆς σοφίας (πρβλ. Αἰθ. Ἐνώχ 92,1 καὶ Σοφ. Σολ. 7,22 ἔξ.). Ἡ σοφία ως ἡ τὰ πάντα κινοῦσα καὶ διὰ πάντων χωροῦσα δύναμις καὶ ἀρχὴ (πρβλ. Αἰθ. Ἐνώχ 105,1 καὶ Παροιμ. 29,4· Σοφ. Σολ. 6,24· Σοφ. Σειρ. 10,1–3). Εἰδίκιότερον ἡ σοφία εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρωπίου λόγου ως καὶ τοῦ ζωόδους ἐνστίκτου (πρβλ. Αἰθ. Ἐνώχ 101,8 καὶ Ἰωβ 38,36–41). Διὰ τῶν καρπῶν τῆς σοφίας ἀμειβονται οἱ δίκαιοι (πρβλ. Αἰθ. Ἐνώχ 104,13· 105,1 καὶ Σοφ. Σειρ. 47,12–17· Σοφ. Σολ. 7,7–14· 8,17–21) Τέλος ἡ σοφία ἀποτελεῖ ἀντικείμενον αἴνου ἀπό μέρους τῶν ἀνθρώπων (πρβλ. Αἰθ. Ἐνώχ 92,1· 104,13 καὶ Παροιμ. 1,20–33· 8,1–36· 9,1–6· Ἰωβ 28,1–28· Σοφ. Σολ. 7,22–8,9· Σοφ. Σειρ. 24,1–34· Βαρ. 3,9–4,4).

Παρὰ τὰς δμοιότητας τάς δποίας ἐμφανίζει ἡ ἔννοια τῆς σοφίας εἰς τὰ ώς ἄνω παραβλήθεντα χωρία, ἡ διαφορά μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ἀναμφισβήτητος, διότι εἰς μὲν τὰ χωρία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἡ σοφία κέκτηται χαρακτῆρα ἥθικὸν καὶ ἴστορικόν, ἐνῷ εἰς τὰ χωρία τοῦ Αἰθ. Ἐνώχ κυριαρχεῖ κατ' ἔξοχὴν τὸ ἀποκαλυπτικὸν στοιχεῖον.

Ἐν τελευταίον ἀπόσπασμα, ἐκφράζον τὴν ἔννοιαν τῆς σοφίας ἔξ ἐπόψεως ἐσχατολογικῆς, ποιεῖται λόγον περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὅν οἱ δίκαιοι θὰ λάβουν τὴν σοφίαν, δταν «μία μεγάλη τιμωρία» ἐπερχομένη ἐκ τοῦ οὐρανοῦ θὰ θέσῃ δριστικῶς τέρμα εἰς τὴν αἰξησιν τῆς ἀδικίας. Τὸ ἐν λόγῳ ἀπόσπασμα εὑρίσκεται εἰς τὸ κεφ. 91 στίχ. 10 τοῦ Αιθιοπ. Ἐνώχ.

«Τότε οἱ δίκαιοι ἀναστήσονται ἐκ τοῦ ὑπνου των, ἡ δὲ σοφία ὑψωθήσεται καὶ δοθήσεται αὐτοῖς».

Ἐκ τοῦ ώς ἄνω χωρίου ἀπορρέουν φυσικῶς καὶ ἀβιάστως τρεῖς βασικαὶ σκέψεις ἀναφορικῶς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς σοφίας:

α) Ἡ σοφία τίθεται ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὴν περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν ἀποκαλυπτικὴν διδασκαλίαν (πρβλ. 51,1,2· 61,5· 92,3 καὶ 100,5)

β) Ἡ στενὴ σχέσις μεταξὺ σοφίας καὶ δικαιοσύνης. Ἡ τελευταία αὕτη ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διὰ τὴν λῆψιν τοῦ χαρίσματος τῆς σοφίας. Βεβαίως τὴν σχέσιν ταύτην μεταξὺ σοφίας καὶ δικαιοσύνης εὑρίσκομεν καὶ εἰς ἄλλα τμῆματα τοῦ Αἰθ. Ἐνώχ. Οὐδαμοῦ δύμας ἐκφράζεται ἐν τῷ στίχ. 10 τοῦ 91 κεφ. τοῦ Αἰθ. Ἐνώχ.

Τὸ ἀνωτέρω χωρίον θίγει ἐν ἐκ τῶν βασικῶν θεμάτων τῆς Ἰουδαϊκῆς

άνθρωποιογίας ήτοι τὸ θέμα τῆς ἀνακαινίσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τοῖς ἑσχάτοις καιροῖς. Συμφώνως πρὸς τὰς κρατούσας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην Ιουδαικὰς ἀντιλήψεις, ή ἀνάπλασις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως νοεῖται εἴτε ως ἀναδημιουργία «ἐν δόξῃ», εἴτε ως ἀνύψωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν κατάστασιν τῆς θείας εἰκόνος. 'Οἱερός συγγραφεὺς τῶν κεφ. 91-105 τοῦ βιβλίου τοῦ Αἰθιοπικοῦ Ἐνώχ δὲν ίκανοποιεῖται ἐκ τοῦ τρόπου τούτου ἀναπλάσεως τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῦτο διότι ὁ τρόπος οὗτος δὲν ἀνταποκρίνεται πλήρως εἰς τὴν περὶ σοφίας καὶ σοφοῦ ἰδεώδη ἀντιληψίν του. Κατ' αὐτὸν, τὴν θέσιν τῆς εἰκόνος τῆς δόξης καὶ μάλιστα τοῦ πνεύματος λαμβάνει ἐν τῇ ἀναπλάσει τοῦ ἀνθρώπου ἡ σοφία. Δι' αὐτῆς θὰ κατορθώσῃ ὁ δίκαιος ἀνθρώπος, ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀναστάσεως, νὰ είσχωρήσῃ κατὰ τρόπου πλήρη καὶ ἄμεσον εἰς τὰ μυστήρια καὶ τὰς βουλάς τοῦ Θεοῦ.

γ) Τὸ ὑπὸ ἔξετασιν χωρίον τοῦ Αἰθιοπικοῦ Ἐνώχ, παρὰ τὴν ἰδιοτυπίαν του ἐν τῇ καθόλου Ἐνωχικῇ φιλολογίᾳ, ἐμφανίζει δμοιότητά τινα πρὸς τὴν σοφιολογίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. 'Η ἔκφρασις «ἡ σοφία ὑψωθῆσται» τοῦ στίχου 10 τοῦ 19 κεφ. τοῦ Αἰθ. Ἐνώχ, καίτοι δέον νὰ ἐκληφθῇ μεταφορικῶς, οὐχ ἡττον δμως προϋποθέτει αὐτῇ μίαν φιλολογικήν προσωποποίησιν τῆς σοφίας, γνωστὴν εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην (πρβλ. π.χ. 'Ιωβ 28· Βαρ. 3· Παρ. 8· Σοφ. Σολ. 7,22-8,1). 'Ιδιαιτέρως ἡ ἔκφρασις «καὶ δοθήσεται αὐτοῖς» δηλ. τοῖς δικαίοις, ἐνθυμίζει τὴν σοφίαν τοῦ 24 κεφ. τῆς Σοφίας Σειράχ, ἐνθα αὐτῇ παριστάνεται ὡς ζητοῦσα ἀνάπαυσιν καὶ ὡς κατασκηνοῦσα ἐν Ἰσραὴλ (στ. 7 ἑξ.). 'Η δμοιότης τοῦ στίχου 10 τοῦ 91ον κεφ. (πρβλ. καὶ κεφ. 94 στιχ. 5) τοῦ Αἰθ. Ἐνώχ πρὸς τὸ 24ον κεφ. τοῦ βιβλίου τῆς Σοφίας Σειράχ προϋποθέτει τὴν εὑρεῖαν χρῆσιν τοῦ τελευταίου τούτου ὑπὸ τῶν ἀποκαλυπτικῶν συγγραφέων. Κατὰ τὰς ὑποθέσεις τῶν εἰδίκῶν τὸ βιβλίον τῆς Σοφίας Σειράχ ἀπέτελεσε τὸν ἐνδιάμεσον κρίκον μεταξὺ βιβλικῆς καὶ ἀποκαλυπτικῆς σοφιολογίας.

Ἐν ἔτερον τμῆμα τοῦ βιβλίου τοῦ Αἰθ. Ἐνώχ, ἐν τῷ ὅποιῳ ἀπαντᾷ ἡ ἔννοια τῆς σοφίας, εἶναι τὸ οὕτω καλούμενον βιβλίον τῶν Παραβολῶν (κεφ. 36-37). Καίτοι ἡ κριτικὴ ἐπιστήμη θεωρεῖ τὸ βιβλίον τοῦτο σχεδὸν σύγχρονον πρὸς τὸ ἔτερον τμῆμα τοῦ Αἰθ. Ἐνώχ, τὸ καλούμενον βιβλίον τῶν Παρανέσεων, τὸ ὅποιον καὶ ἔξετάσμεν ἀνωτέρω, δμως ἡ ἔννοια τῆς σοφίας ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν Παραβολῶν ἐμφανίζει πολλὰς ἴδιομορφίας τοῦθ' ὅπερ ἀναγκάζει νὰ ἔξετάσωμεν τὸ τμῆμα τοῦτο ἰδιαιτέρως. 'Ιδού αἱ κυριώτεραι ἐκ τῶν ἴδιομορφιῶν αὐτῶν:

α) 'Η Παλαιοδιαθηκικὴ ἐπίδρασις, ἐκτός ὀλίγων ἔξαιρέσεων²¹, μει-

21. Τὸ κεφ. 42, στ. 1 - 3 τοῦ Αἰθ. Ἐνώχ, ἀναφερόμενον ἀναμφιβόλεως εἰς τὴν Σοφ. Σειράχ 24,7 ἀποτελεῖ τὴν πλέον σαφῆ ἔξαιρεσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. 'Ιδού τὸ κείμενον τοῦ ως ἄνω στίχου τοῦ Αἰθ. Ἐνώχ: «'Η Σοφία οὐδαμοῦ εὑρε τόπον διὰ νὰ κατοικήσῃ καὶ ἡ

οῦται εἰς τὸ ἐλάχιστον. Αἱ δύνειαι ἐκφράσεις ἐκ τῆς σοφιολογίας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐκλείπουν παντελῶς. Διὰ πρώτην φοράν ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Αἴθ. Ἐνώχ ἡ ἔννοια τῆς σοφίας κέκτηται χαρακτῆρα κατ' ἔξοχὴν ἀποκαλυπτικόν.

β) Ἐνῷ εἰς τὴν προηγουμένην Ἐνωχικήν παράδοσιν ἡ σοφία παριστάνετο κατὰ τρόπον γενικὸν ὡς ἡ οὐρανίου προελεύσεως πνευματικὴ δωρεά, χορηγουμένη εἰς τὸν δίκαιον ὡς ἀμοιβῇ διὰ τὴν δίκαιοσύνην του, ἀπὸ τοῦ νῦν αὕτη (σοφία) ἀποτελεῖ ίδιωμα «τοῦ Θεοῦ τῶν πνευμάτων», τοῦ «Ἐκλεκτοῦ», τῶν ἀγγέλων τοῦ Ἐνώχ, τῶν «Ἀρχαίων» καὶ τῶν «ἀνθρώπων τοῦ μέλλοντος». Κοσμικὴ καὶ θρησκευτικὴ πραγματικότης οὖσα ἡ σοφία κατερθοῖ τὴν κοινωνίαν ἀγιότητος καὶ γνώσεως, ήτις εἰς τοὺς μεσσιανικοὺς χρόνους ἐνώνει τοὺς «κατοίκους τοῦ οὐρανοῦ» μετὰ τῶν «κατοίκων τῆς γῆς» καὶ τῇ μεσολαβήσει τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν δικαίων δλοκλήρου τῆς δημιουργίας.

Διὰ τῶν ιδιωμάτων αὐτῶν ἡ σοφία ἀποβαίνει ἡ συνισταμένη μιᾶς νέας συνθετικῆς καὶ ἔν τινι μέτρῳ μυστικῆς θεωρήσεως τοῦ σύμπαντος καὶ τῶν ήθικῶν αὐτοῦ προεκτάσεων. Βεβαίως ἀνάλογος θεολογία περὶ κόσμου καὶ ιστορίας χαρακτηρίζει ἐν γένει τὴν παλαιστίνειον ἀποκαλυπτικήν. Παρὰ ταῦτα εἰς οὐδὲν ἔτερον κείμενον ἐμφανίζεται ἡ σοφία ὡς ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνώσεως τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, οὐδὲ εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ χειρόγραφα τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης, τὴν ἀποκαλυπτικὴν ἐπίδρασιν τῶν ὅποιών ὑπογραμμίζει ἡ σύγχρονος κριτική²².

κατοικία τῆς εὑρίσκεται (εἰσέτι) ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἡ Σοφία ἐξῆλθε διά νύ κατοικῆσῃ μεταξὺ τῶν τέκνων τῶν ἀνθρώπων καὶ μή εὑρόσθαι κατοικησιν ἐπανηλθεν εἰς τὴν προτέραν τῆς θέσιν καὶ ἔμεινε μεταξὺ τῶν ἀγγέλων. Καὶ ἡ Ἀδικία ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ κρησφυγέτου τῆς· εὗρεν ἔκεινους τοὺς ὄποιους δὲν ἀνεζήτει καὶ κατοικεῖ μεταξὺ αὐτῶν, ὡς ἡ βροχὴ ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ ἡ δρόσος ἐν γῇ διψάστη.

Ὄτις παρετήρησαν ἀντέρῳ δὲν λόγῳ στίχος δὲν εἶναι παρά μία παράφρασις τῆς Σοφ. Σειράχ 24,7 ἔξ. καὶ Ιωκαὶ τῶν Παροιμ. I, 20 ἔξ.· 8 καὶ 9, 1-10. Πάντως ἡ παράφρασις ὑπερβάλλει τὰ δεδομένα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς Σοφίας Σειράχ καὶ μάλιστα ὑπὸ μίαν διπλῆν ἐποψιν: πλὴν τοῦ κατ' ἔξοχὴν ἀποκαλυπτικοῦ χαρακτήρος ἡ παράφρασις κέκτηται καὶ πνεύμα διαλυσμοῦ. Οὕτως, εἰς τὴν Σοφίαν (προσωποιημένην) ἀντιτίθεται ἡ Ἀδικία (ἔξ Ιου προσωποιημένη), εἰς τοὺς ἀγγέλους, τὰ «τέκνα τῶν ἀνθρώπων», εἰς τὸν οὐρανὸν ἡ γῆ. Ὁσαύτως, πρὸς τὸ παρόν, ἡ ἀπόπειρα τῆς Σοφίας διος εἰσέλθη εἰς τὸν κόσμον καὶ κατοικῆσῃ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων κατέληξεν εἰς ἀποτυχίαν. Τὴν πρόθεσιν αὐτὴν θὰ πραγματοποιήσῃ ἡ Σοφία ἀργότερον ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἐκλεκτοῦ.

22. Ὁρα μ.ᾶ.: F.M. Cross, The Ancient Library of Qumran and Modern Biblical Studies, New York 1958, σ. 53 ἔξ. 67 ἔ. 146 - 180. D. Barthélémy, La sainteté selon la communauté de Qumrân et les origines du Christianisme, Paris 1959, σ. 203 - 216. F. Nötscher, Die Heiligkeit in den Qumranschriften, ἐν: RQ 2 (1960) 163 - 181, 315-344. Τὸ αὐτὸν ἐν: F. Nötscher, Vom Alten zum Neuen Testament, Bonn 1962 126 - 174.

γ) "Οπως τὰ κείμενα τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης, οὗτω καὶ τὸ βιβλίον τῶν Παραβολῶν καταδικάζει ἐκ τῆς ιδικῆς του πλευρᾶς τὰς διαρχικάς τάσεις. 'Αντ' αὐτῶν προτείνει καὶ αὐτὸς ὡς ἔκεινα τὴν διδασκαλίαν περὶ «δύο πνευμάτων», τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀδικίας. Πιστὸς δημος ὁ ἴερος συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου τῶν Παραβολῶν εἰς τὴν γενικήν σκέψιν του, διορθοῖ τὴν περὶ δύο πνευμάτων διδασκαλίαν εἰς ἓν βασικὸν σημεῖον. Τὸ πνεῦμα τῆς δικαιοσύνης εἶναι αὐτὸ τοῦ τὸ πνεῦμα τῆς σοφίας, ἣτις ἀποτελεῖ ἀρχὴν ἐλέους καὶ πιστότητος. Τὰ ἀπόσπασμα τοῦ κεφ. 51 στ. 11 τοῦ Αιθ. Ἐνώχ, τὸ δόπον οἱ μελετηταὶ τῶν χειρογράφων τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης οὐδόλως ἔλαβον ὑπὸ δψιν, διμιλεῖ ἀπεριφράστως περὶ τοῦ πνεύματος τῆς σοφίας, ὡς ἀρχῆς ἐλέους καὶ δικαιοσύνης.

Τὴν ιδιομορφίαν τῆς ἐννοίας τῆς σοφίας ἐν τῷ οὕτῳ καλουμένῳ Βιβλίῳ τῶν Παραβολῶν θὰ κατανοήσωμεν καλύτερον ἐάν ἔξετάσωμεν κεχωρισμένως τὴν ιδιαιτέραν σχέσιν τῆς σοφίας πρὸς τὸν Θεόν, τὴν Ἐκλεκτὸν τοῦ Θεοῦ καὶ πρὸς τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς δικαίους.

α) Ἡ σοφία καὶ ὁ Θεός

Εἰς τὸ βιβλίον τῶν Παραβολῶν ἡ σοφία δὲν εἶναι συγκεκριμένη καὶ αὐθυπόστατος. Αὗτη ἐμφανίζεται μᾶλλον ὡς ἓν ιδίωμα τοῦ Θεοῦ, δημοιον πρὸς τὴν δόξαν Αὐτοῦ. Τὸ κατωτέρῳ ἀπόσπασμα τοῦ κεφ. 63 στ. 2-3, τὸ δόπον κέκτηται χαρακτῆρα λειτουργικόν, εἶναι ἐνδεικτικὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου:

«Ἐύλογητὸς εἰ ὁ Κύριος τῶν Πνευμάτων καὶ τῶν βασιλέων, ὁ Κύριος τῶν δυνατῶν καὶ τῶν πλουσίων, ὁ Κύριος τῆς δόξης καὶ τῆς σοφίας. Ἐν τοῖς μυστηρίοις Σου ἡ δύναμις Σου ὀρᾶται (φαίνεται) μεγαλειώδης ἐν γενεᾷ καὶ γενεῷ, ἡ δόξα σου μένει εἰς τὸν αἰώνα. Ναί, πάντα τὰ μυστήριά Σου εἶναι βαθέα καὶ ἀναρίθμητα καὶ ἡ δικαιοσύνη Σου ἀμέτρητος».

Ἡ ἐπανάληψις τῆς λέξεως «μυστήρια» (ἡ μυστικά) ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ἀποσπάσματι δὲν εἶναι τυχαία. (πρβλ. καὶ κεφ. 49, 2). Ἐκφράζει τὴν προσπάθειαν τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ συγγραφέως, δημος ὑπογραμμίση τὴν σχέσιν ἣτις ὑφίσταται μεταξὺ μυστηρίων τοῦ Θεοῦ καὶ θείας σοφίας. 'Υπὸ τὴν φράσιν «μυστήρια τοῦ Κυρίου» νοοῦνται ἐνταῦθα ἀπασι οἱ βουλαὶ τοῦ Θεοῦ σχετικῶς πρὸς τὸν ἐσχατολογικὸν ἄγνων μεταξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ, ὡς καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δρισθεῖσαι ὅδοι, δι' ὧν Οὐτος θὰ καταγάγῃ τὴν τελικὴν νίκην κατὰ τῆς ἀδικίας (πρβλ. 46,5). Κατὰ ταῦτα ἡ σοφία εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην εἶναι συγχρόνως ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ ἐγγύησις τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ.

β) Ἡ σοφία καὶ ὁ Ἐκλεκτὸς

Οἱ ἀποκαλυπτικὸς συγγραφεὺς θεωρῶν τὴν σοφίαν ὡς φύλακα τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ διαγράφει καὶ τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὸν Μεσσίαν, διτις ἀποστολὴν ἔχει τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν κεκρυμμένων βιουλῶν τοῦ Θεοῦ.

Ως παρατηρεῖ εἰς ἔν αἱρθρον του ὁ J. Coppens²³, ὁ μεσσιανισμὸς τοῦ βιβλίου τῶν Παραβολῶν κυριαρχεῖται ὑπὸ δύο διακεκριμένων ἀτ' ἄλλήλων ιδεῶν: τὴν ιδέαν τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ιδέαν τοῦ Ἐκλεκτοῦ. Τυγχάνει ἄξιον προσοχῆς τὸ γεγονός, ὅτι ἐν τῇ καθόλου Ἔνωχικῇ παραδόσει ἡ ἔννοια τῆς σοφίας τίθεται ἐν σχέσει μόνον πρὸς τὸν Ἐκλεκτὸν τοῦ Θεοῦ καὶ οὐδέποτε πρὸς τὸν Υἱόν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἔξηγεται ἐάν λάβωμεν ὑπὸ δύψιν ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ Αἴθ. Ἔνωχ ὑπέστη τὴν ἄμεσον ἐπιδρασιν τοῦ βιβλίου τοῦ Ἡσαΐου καὶ ιδίᾳ τῶν χωρίων 11,1-3 καὶ 42,1-4. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ σχέσις Μεσσίου - Ἐκλεκτοῦ καὶ σοφίας στερεῖται ἀποκαλυπτικοῦ χαρακτήρος.

Ἀντιθέτως, ὡς οἱ δίκαιοι οὗτοι καὶ ὁ Ἐκλεκτὸς λαμβάνει παρὰ τοῦ Κυρίου τῶν Πνευμάτων τὴν σοφίαν ἐν εἰδεί χάριτος ἡ δωρεᾶς (πρβλ. 51,3). Διὰ τῆς σοφίας ἐπιτελεῖ οὗτος τὸ μεσσιανικόν του ἔργον ἡ συμφώνως πρὸς μίαν ἐκφραστιν τοῦ κεφ. 52 στ. 4, διὰ τῆς σοφίας «θέλει καταστῆ δυνατός καὶ κρατιός ἐπὶ τῆς γῆς». Ἡ σοφία εἶναι ἡ ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσα θεία ἀρχὴ, ἐξ ἣς ἀπορρέει πᾶσα πρᾶξις καὶ ἐνέργεια αὐτοῦ. Διδάσκαλος ὁ Ἰδιος τῆς σοφίας εἶναι συγχρόνως καὶ χορηγὸς τῆς γνώσεως τῶν μυστηρίων καὶ τῶν κεκρυμμένων βουλῶν τοῦ Θεοῦ. Ὡς τοιοῦτος ἔγκαινιάζει τὴν ἔνωσιν τῶν κατοίκων τοῦ οὐρανοῦ μετὰ τῶν δικαίων τῆς γῆς. Διότι ἡ ὑπὸ αὐτοῦ χορηγουμένη σοφία εἶναι ἡ πηγὴ πάσης ἀγγελικῆς προϋποθέσεως. Ἡ κατοχὴ τῆς σοφίας καὶ ἡ μετάδοσις αὐτῆς εἰς τοὺς δικαίους ἀποτελεῖ αὐτήν ταύτην τὴν δόξαν τοῦ Ἐκλεκτοῦ (πρβλ. 49,2).

γ) Ἡ σοφία, οἱ ἀγγελοι καὶ οἱ δίκαιοι

Τὸ βιβλίον τῶν Παραβολῶν συνιστᾷ τὴν πλέον στενήν σχέσιν μεταξὺ τοῦ Ἐκλεκτοῦ καὶ τῶν ἀγγέλων ἡ τῶν οἰκείων τῷ Θεῷ πνευμάτων. Ἀλλά καίτοι ἡ κατωτερότης τῶν τελευταίων τούτων ἐν σχέσει πρὸς τὸν Μεσσίαν βεβαιοῦται περιστατικῶς, ἐν τούτοις ὁ ἀποκαλυπτικὸς συγγραφεὺς ἀποφεύγει νάνη δημιουργήση μίαν ιεραρχίαν τῶν οὐρανίων δόντων. Ἡ παράειψις αὕτη δὲν εἶναι τυχαία. Ὁφείλεται μᾶλλον εἰς τὴν φροντίδα τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ συγγραφέως, δικαὶος ὑπογραμμίση τὴν κοινὴν συμμετοχὴν τοῦ Ἐκλεκτοῦ καὶ τῶν ἀγγέλων εἰς τὴν θείαν σοφίαν.

Οἱ ἀγγελοι κατέχουν τὴν σοφίαν κατά φύσιν, ἔνεκα τῆς ἀγιότητός των. Ἀντιθέτως ὁ Ἐκλεκτὸς λαμβάνει τὴν σοφίαν παρὰ τοῦ Θεοῦ εἰς μίαν δεδομένην στιγμήν.

Πλὴν τοῦ Ἐκλεκτοῦ καὶ τῶν ἀγγέλων καὶ οἱ δίκαιοι προορίζονται νάνη συμμετέχουν εἰς τὴν θείαν σοφίαν. Κατά τὸν ἀποκαλυπτικὸν συγγραφέα

23. Le Fils d'homme danielique et les relectures de Dan. 7, 13 dans les Apocryphes et dans les écrits du Nouveau Testament, év: Ephem. Theolog. Lovan. 37 (1961) 5 - 51.

τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας συνίσταται εἰς τὴν διὰ τῆς σοφίας ἀνύψωσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν οὐράνιον πραγματικότητα καὶ εἰς τὴν ἀποκάλυψιν εἰς αὐτὸν (ἀνθρωπὸν) τῶν μυστηρίων τοῦ Κυρίου. Ἡ ἀποκάλυψις αὗτη τοῦ μυστηρίου τοῦ Κυρίου καίτοι τοποθετεῖται εἰς τὸ μέλλον, ἐν τούτοις θεωρεῖται ως ἀρξαμένη διὰ τῆς διακονίας τῶν πνευμάτων—ἄγγελων καὶ θāττον ἡ βράδυν διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἐνώχ. Τὸ κατωτέρω ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ κεφ. 38 στ. 2-3 εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς συντελουμένης ήδη ἀποκαλύψεως. Οἱ λόγοι τίθενται εἰς τὸ στόμα τοῦ Πατριάρχου Ἐνώχ :

«Καὶ ίδου ἡ ἀρχὴ τοῦ λόγου σοφίας τὸν ὄποιον ἔξηγγειλα διὰ νὰ εἴπω εἰς δλους ἑκείνους, οἵτινες κατοικοῦν ἐπὶ τῆς γῆς : Ἀκούσατε ἀρχαῖοι καὶ ἵδετε ἀνθρώποι τοῦ μέλλοντος τὸν λόγον ἀγίότητος τὸν ὄποιον θὰ εἴπω ἐνώπιον τοῦ Κυρίου τῶν πνευμάτων. Τὸν λόγον αὐτὸν θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν εἴπω εἰς τοὺς ἀρχαίους, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ μέλλοντος δὲν θὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ἀρχὴν τῆς σοφίας»(38,2-3)²⁴.

Παρὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς ὁ Πατριάρχης Ἐνώχ ἔχει συνειδησιν, διτι ἡ σοφία του εἶναι πεπερασμένη καὶ διτι ἐπομένως καὶ ἡ ὑπὸ αὐτοῦ συντελουμένη ἀποκάλυψις κινεῖται ἐντὸς τῶν πεπερασμένων δρίων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Τὸ ἔργον του εἶναι κατά τινα τρόπον ἔργον προδρόμου τοῦ Μεσσίου, δοτις εἶναι καὶ ὁ κατ' ἔξοχὴν διδάσκαλος τῆς σοφίας (πρβλ. 37,4). Αὐτὸς θὰ ἔλθῃ, κατὰ τὸν δρισθέντα υπὸ τοῦ Θεοῦ χρόνον, διὰ νὰ κρίνῃ τοὺς διεστραμμένους καὶ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν καταδίωξιν τῶν δικαίων υπὸ τῶν ἀσεβῶν. Ο Πατριάρχης Ἐνώχ βλέπει ήδη ἀποκαλυπτικῶς τὴν κάθαρσιν αὐτὴν ἐπὶ τῆς γῆς.

«Εἰδον τὴν πηγὴν τῆς δικαιοσύνης, ήτις εἶναι ἀνεξάντλητος καὶ πέριξ αὐτῆς ὑπῆρχον πολυάριθμοι κρουνοὶ σοφίας καὶ ἀπαντες οἱ διψῶντες ἐπινοῦν Ἑδὲ αὐτῆς καὶ ἐπληροῦντο σοφίας, καὶ είχον τάς κατοικίας των ὁμοῦ μετὰ τῶν δικαίων, τῶν ἀγίων καὶ τῶν ἐκλεκτῶν»(48,1).

Τέλος ἔντερον ἀπόσπασμα τοῦ Αιθιοπικοῦ Ἐνώχ ἐκ τοῦ κεφ. 51 στ. 3-4 καθορίζει εὐκρινέστερον τὴν σχέσιν σοφίας καὶ δικαίων, ως καὶ τὴν τύχην τῶν τελευταίων τούτων ἐν τοῖς ἐσχάτοις καιροῖς :

«Ἐν ταῖς ἡμέραις ἑκείναις ὁ Ἐκλεκτὸς θὰ καθήσῃ ἐπὶ τοῦ θρόνου μου καὶ πάντα τὰ μυστήρια τῆς σοφίας ἐρεύνονται ἐκ τοῦ στόματός του· ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις ἀπαντες οἱ δίκαιοι θὰ γίνουν ἄγγελοι ἐν οὐρανῷ» (51,3-4).

24. Εἰς τὸ μεσσιανικὸν τοῦτο κείμενον, ἐμπνευσθὲν ἀπ' εὐθείας καὶ ἀποκλειστικῶς ἐκ τῶν ρήσων τοῦ Ἡσαΐου περὶ «πνεύματος», περὶ «βλαστοῦ» καὶ περὶ «πάσχοντος δούλου», οὐδὲν ἴχνος διαλύσιμον ἀπαντᾷ, καίτοι οὕτος ἐπιπολάζει κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτῆν. Δὲν συμβαίνει τὸ ίδιον εἰς τὰ τμήματα ἑκείνα τοῦ Αιθ. Ἐνώχ, ἐνθα διαγραφεῖς πραγματεύεται περὶ τοῦ «πνεύματος τῆς σοφίας», ίδιωματος τῶν «ἀγίων» ήτοι τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν δικαίων.

Εἰς τὰ δύο τελευταῖα αὐτά ἀποσπάσματα τοῦ Αἰθ. Ὁνώρῳ τίθενται εἰς ἄμεσον συσχετισμὸν ἡ σοφία, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀγιότης. Ὁ συσχετισμὸς αὐτὸς δὲν είναι ἄγνωστος εἰς τὴν λοιπὴν ἀποκαλυπτικὴν φιλολογίαν τοῦ μεταγενεστέρου Ἰουδαϊσμοῦ ἀλλ᾽ οὐτε καὶ εἰς τὰ ντόπια βιβλία τῆς Π.Δ. Εἰς ἀμφότερα τὰ πνευματικά αὐτὰ περιβάλβοντα δὲ σοφὸς ταυτίζεται πρὸς τὸν δίκαιον καὶ τὸν ἄγιον ἡ δὲ σοφία πρὸς τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀγιότητα. Πόσον τὰ πνευματικά αὗτὰ περιαλλοντα τοῦ μεταγενεστέρου Ἰουδαϊσμοῦ ρροητοίμασαν τὸ πνεῦμα τῆς Κ.Δ. καὶ ίδια τοῦ ἀπ. Παύλου μαρτυρεῖ τὸ γεγονός διτὶ δὲ τελευταῖος οὗτος προστήρδοςε τὰς ὡς ἀνω ἰδιότητας τῆς σοφίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀγιότητος ἡ τοῦ ἀγιασμοῦ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ: «Ως ἐγενήθη σοφία ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἀγιασμὸς καὶ ἀπολύτρωσις» (1 Κορ. 1,30).

Η περὶ Νόμου διδασκαλία τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς
τοῦ Ἀποστόλου Παύλου*

Βασιλείου Π. Στογιάννου Δρ. Θεολ..

Εἰσαγωγικά

Εἰς τὸ κέντρον τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς τοῦ Ἀπ. Παύλου εὑρίσκεται ἡ περὶ Νόμου διδασκαλία, ως αὕτη διεμορφώθη κατά τὴν ιεραποστολικήν του μεταξὺ τῶν θυνικῶν δρᾶσιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ χριστιανοῦ καὶ δὴ τόσον ἀρνητικῶς ἐν ἀναφορῷ πρὸς τὸν Νόμον δσον καὶ θετικῶς ὡς ἐν Πνεύματι ζωῇ. Ἡ κατανόησις τῆς περὶ Νόμου διδασκαλίας τῆς πρὸς Γαλάτας προϋποθέτει α) ὅρθην ἔνταξιν τῶν ἀπόψεων εἰς τὸν ἐξ ἴστορικῶν λόγων προκληθέντα διάλογον τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς ιουδαΐζοντας καὶ β) ὅρθην ἀποτίμησιν τοῦ ἰδιάζοντος χαρακτῆρος τῆς Ἐπιστολῆς, ἡ οποία διαπνέεται ὑπὸ ἀγωνιστικοῦ πνεύματος ἐκτεινομένου μέχρι τῶν ὁρίων τῆς πολεμικῆς. "Ανευ τῶν προϋποθέσεων τούτων, τοῦ εὐκαιριακοῦ καὶ ἴστορικῶς ἐξηρτημένου χαρακτῆρος τῆς ἐπιστολῆς ἀφ' ἐνός, καὶ τῆς μετοχῆς ὀλοκλήρου τῆς ψυχῆς τοῦ Ἀποστόλου κατὰ τὴν συγγραφὴν αὐτῆς ἀφ' ἑτέρου, δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀξιολόγησις, κατανόησις καὶ ἐρμηνεία τῶν περὶ Νόμου ἐν αὐτῇ λεγομένων.

Τὴν ἀφορμὴν τῆς συγγραφῆς τῆς πρὸς Γαλάτας ἀπετέλεσεν, ως γίνεται δεκτὸν ὑπὸ πάντων σχεδὸν τῶν ἐρμηνευτῶν, ἡ κατ' αὐτοῦ τοῦ Παύλου προσωπικῶς καὶ κατὰ τῶν περὶ Νόμου ἀπόψεων του ἀναληφθείσα ἐκστρατεία ὑπὸ ιουδαΐζοντων πιστῶν¹, οἱ οποίοι ἐτάραζον τὴν εἰρήνην τῶν ἐν τῇ Γαλατικῇ χώρᾳ² ἐξ ἕθνῶν χριστιανῶν καὶ, ως φαίνεται, συμπαρέσυρον ἰκανούς εἰς τὰς

* Η παρούσα μελέτη δὲν θὰ ἡτο δυνατὸν νὰ γραφῇ ἀνευ τῆς πρὸς τὸν συγγραφέα χορηγησεως ὑποτροφίας ἐρεύνης ὑπὸ τοῦ ιδρύματος Alexander von Humboldt, πρὸς τὸ δόποιον ἐκφράζονται θερμαὶ εὐχαριστίαι.

1. Βλ. σχετικῶς τὴν ἡμετέραν μελέτην, Πέτρος παρ. Παύλῳ, Θεσ/κη 1968, 71 ἔξ. καὶ τὴν αὐτόθι βιβλιογραφίαν, εἰς ἣν πρόσθες Μ. Σιώτοι, Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ἀθῆναι 1972, ίδια 57 ἔξ.

2. Περὶ τὸ πρόβλημα τῆς «βορείου» Γαλατίας ἡτοι χώρας ἡ ἐπαρχίας, βλ. Μ. Σιώτοι μν. Ἑργον, 67 ἔξ., Σ. 'Α γονιδοι, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, Ἀθῆναι 1971, 247 ἔξ., Β. Τοσαννίδοι, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, Ἀθῆναι 1960,

ἀπόψεις των, μετά τὸν κλονισμὸν τοῦ κύρους τόσον τοῦ Παύλου δσον και τῆς διδασκαλίας του. Ἐν προκειμένῳ δὲ πρέπει νὰ ληφθῇ σοβαρῶς ὑπὸ δψιν τὸ γεγονός, δτι τὸ δλον θέμα δὲν εἶχεν εἰσέτι καταστῇ σαφές διὰ πολλοὺς τῶν πιστῶν, παρὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἀπ. Συνόδου,³ διότι οἱ ἐν Παλαιστίνῃ πιστοὶ ἔζηκολούθουν τηροῦντες τὸν Νόμον, ἐπόμενον δῆτο ἡ πρᾶξις τῶν νὰ εὑρίσκῃ ἀπήχησιν μεταξὺ τῶν ἔξ ἔθνῶν, οἱ δποῖοι προσέβλεπον μετά δέους και θαυμασμοῦ εἰς τὴν μητέρα πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν. Ὄπωσδήποτε ἡ ἐν Γαλατίᾳ δημιουργηθεῖσα διὰ τῆς ἐμφανίσεως τῶν ιουδαιζόντων κατάστασις δὲν ἡτο ἐνθαρρυντικὴ διὰ τὸν Παῦλον, ἐντεῦθεν δὲ και ἡ πρὸς τοὺς ἐκεὶ πιστοὺς ἐπιστολὴ ἀποπνέει τὴν ἀνησυχίαν και τὸν φόβον του περὶ τῆς τύχης τοῦ κηρύγματος εἰς τὴν περιοχήν, ως και τὴν ἀγανάκτησίν του διὰ τὸ καταστρεπτικὸν ἔργον τῶν ιουδαιζόντων. Ὡρισμέναι φράσεις τῆς ἐπιστολῆς και πολλαὶ δξεῖαι τὴν μορφὴν παρατηρήσεις δέον δπως ἀντιμετωπισθοῦν ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ώς ἄνω ἴστορικῆς καταστάσεως.

Ἡ ἐν λόγῳ ἴστορικὴ κατάστασις ἔξ ἀλλού καθώρισε κατά μέγα ποσοστὸν και τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐπιστολῆς, οἱ δποία εἰναι πολεμικὴ εἰς τὸ μέγιστον αὐτῆς μέρος⁴. Χωρὶς νὰ ὑπερβάλλωμεν εἰς τὴν διαπίστωσιν ταῦτην, πρέπει νὰ δεχθῶμεν δτι τὰ ἀνακόλουθα, αἱ ἐπαναλήψεις, αἱ παρενθέσεις και ἡ δξύτης εἰς πολλὰ σημεῖα δφείλονται εἰς τὴν δικαίαν ἀγανάκτησιν και ἀπογοήτευσιν τοῦ μεγάλου Ἀποστόλου διὰ τὸ ἐν δνόματι τῆς παραδόσεως καταστροφικὸν ἔργον τῶν ἐν Γαλατίᾳ ταραξιῶν. Εἰς τὸν πολεμικὸν αὐτὸν τόνον⁵ ἐντάσσονται και αἱ ἀναφοραι εἰς γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ Ἀποστόλου, ως και ἡ ιδιόχειρος

259 δξ. και Feine-Behrm - Künnele, Einleitung in das N.T., Heidelberg 1967¹⁵, 190 δξ. Γενικῶς σήμερον ἐπικρατεῖ ἡ ἀπονομή περὶ «βορείου» Γαλατίας ἥτοι τῆς χώρας τῶν Γαλατῶν.

3. Ἡ ἀπόφασις τῆς Ἀπ. Συνόδου, τόσον κατά τὴν παύλειον (Γαλ. 2) δσον και κατὰ τὴν τοῦ Λουκᾶ διήγησιν, ἀναφέρεται μὲν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἔξ ἔθνῶν ἐκ τοῦ Νόμου, δὲν ἐπέλυσεν δμος μιζικὸς και κατ' ἀρχὴν τὸ δλον πρόβλημα. Ἐντεῦθεν ἀλλωστε προέκυψε και τὸ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐπεισόδιον (Γαλ. 2, 14 δξ.), περὶ οὐ βλ. πλειονα εἰς τὴν μνημ. μελέτην ἡμεν, 127 δξ.

4. Αἱ ἀπαντώσαι εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας ἐκφράσεις, ως λ.χ. ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν ἀντιάλων ως ψευδαδέλφων και δη παρεισάκτων, ή ως ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν ἀναγνωστῶν ως ἀνοήτων, δὲν ἀπαντοῦν εἰμὴ μεμονωμένων και ἡπιώτερον εἰς τὰς λοιπὰς παυλείους ἐπιστολάς.

5. Ο Μ. Σιώτης παρατηρεῖ δτι δ πολεμικὸς τόνος τῆς ἐπιστολῆς ἐδημιούργησε «σχολῆν» εἰς τὴν ἴστοριαν τῆς Ἐκκλησίας, ἀναφέρει δὲ και τὰ κύρια χαρακτηριστικά τῆς «πολεμικῆς» κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως» (μν. Ἑργ., 10 δξ.). Τὰ σημειούμενα χαρακτηριστικά, βεβαίως, δὲν ἀπαντοῦν διὰ μαζ, ἐνίστε δὲ ἔχει τὶς τὴν ἐντύπωσιν δτι ἡ πολεμικὴ ἔχει στόχον δχι τὴν αίρεσιν ἀλλὰ τὴν δημιουργίαν αίρετικῶν. Ἐν προκειμένῳ δέον νὰ ἔξαρθῃ ἡ σημασία τῆς ἀγάπης τόσον διὰ τὴν ἀλήθειαν δσον και διὰ τὸν πλάνυ εὑρίσκομενον.

ἐν τέλει ἀνακεφαλαίωσις τῆς ἐπιστολῆς, ώς εἰπομεν ἀλλαχοῦ⁶. Ἐπόμενον εἶναι ή δλη πολεμική διάθεσις νά ἔκτείνεται και εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ Νόμου, ἥξ ἀφορμῆς τοῦ δοπού αλλωστε και προέκυψε. Τοῦτο σημαίνει δτι ὠρισμέναι ἐκφράσεις δὲν πρέπει νά ἐκληφθοῦν ἀπολύτως ἄλλ⁷ ἐν σχέσει πρὸς τὸ δλον δημιουργηθὲν ἐν Γαλατίᾳ κλῆμα, ώς τοῦτο ἀντανακλᾶται εἰς τὴν ἐπιστολήν.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις βασιζόμενοι θὰ ιδωμεν ἐν τοῖς ἑξῆς τὴν περὶ Νόμου διδασκαλίαν τῆς πρὸς Γαλάτας ἀκολουθοῦντες τὴν σειρὰν διαπραγματεύσεως τοῦ θέματος ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου, ὅστε νά κατανοηθῇ τὸ κείμενον, δσον ἔνεστι, πιστότερον, ἐν συνεχείᾳ δὲ και μετ⁸ ἀφαίρεσιν τῶν ἴστορικῶν καιρικῶν στοιχείων ώς και ἀναγωγὴν τοῦ πολεμικοῦ τόνου εἰς τὴν ἡρεμίαν τῆς θεολογίας θὰ ἐπιχειρηθῇ συστηματική πως ἀνακεφαλαίωσις τῶν κυρίων θέσεων τοῦ Παύλου.

* * *

1. Νόμος και Χριστός (2, 15 – 21)

Τὸ ἀπὸ τοῦ 2, 15 ἀρχόμενον τμῆμα τῆς ἐπιστολῆς φαίνεται μὲν συνδεόμενον πρὸς τὴν ἐν Ἀντιοχείᾳ διαμαρτυρίαν τοῦ Παύλου και κατά συνέπειαν ἀπευθυνόμενον εἰς τὸν Πέτρον, οὐσιαστικῶς δμως ἀποτελεῖ μετάβασιν εἰς τὸ κύριον θέμα⁷, ητοι εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ Νόμου ώς ἀπαραίτητου διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς σωτηρίας, ώς ὑπεστήριζον οι ιούδαιοντες. Ὁ Ἀπόστολος εἰσέρχεται in mediā rem προσδίδων συγχρόνως «όμοιογιακόν» χαρακτῆρα εἰς τοὺς λόγους του διὰ τοῦ κεντρικὴν θέσιν εἰς τὴν δλην ἐπιστολὴν κατέχοντος στίχου 2, 16. Ἡ πορεία τῶν σκέψεων εἰς τὸ τμῆμα 2, 15-21 εἶναι καταφανῶς ἐπηρεασμένη ἐκ τῆς ἀγανακτῆσεως και τῆς ταραχῆς τοῦ Παύλου ἐπὶ τῇ ἀνάμνησει τῶν διδασκαλιῶν τῶν ἐν Γαλατίᾳ ταραξῶν, ἐντεῦθεν δὲ και ή σύνδεσις τῶν ἐπὶ μέρους δὲν εἶναι πάντοτε σαφῆς. Εἰς τὸ ἐν λόγῳ τμῆμα ἔχομεν πρὸ δημῶν ἀποσπάσματα μᾶλλον τῆς σκέψεως τοῦ Παύλου ή λογικήν, ἔξειλικτικῶς χωροῦσαν θεολογικὴν ἀνάπτυξιν. Τὰ ἐπιχειρήματα παρατάσσονται πλησίον ἀλλήλων ἄνευ ἀλλου συνδέσμου πλὴν τῆς ταρασσομέ-

6. Βλ. Β. Στογιάννου, Ἡ ὑπὸ τοῦ Παύλου ιδιόχειρος ἀνακεφαλαίωσις τῆς πρὸς Γαλάτας, ἐν: ΔΒΜ 1 (1971/72) 59 δξ.

7. Ὁ Θεόδωρος Μογουσεστίας, δ Δαμασκηνός και ἀλλοι ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων, δ Zahn κ.δ. δέχονται δτι ἀπὸ τοῦ στίχου 15 δ Παύλος ἀπευθύνεται πλέον πρὸς τοὺς ἀναγνῶστας, ἐνθ δ Χριστόστομος και πολλοὶ τῶν νεωτέρων δέχονται δτι συνεχίζεται δ πρὸς τὸν Πέτρον λόγος μέχρι τέλους τοῦ κεφαλαίου. Οι Burton, Liezmann, Oepke, Schlier κ.δ. δέχονται δτι οι λόγοι ἀπευθύνονται κατὰ μὲν τὴν μορφὴν πρὸς τὸν Πέτρον κατὰ δὲ τὸ περιεχόμενον πρὸς τοὺς Γαλάτας. Νομίζομεν δτι ή πρώτη ἀποψίς εἶναι δρθοτέρα, τὸ δὲ ἐν ἀρχῇ «ἥμειξ» ἀποτελεῖ ἀπλῶς συγγραφικὸν πληθυντικόν, ώς δεικνύει ή ἐν συνεχείᾳ μετάβασις εἰς τὸν ἐνικόν.

νης καρδίας τοῦ Ἀποστόλου, ὁ ὄποιος ἐπείγεται νὰ παραθέσῃ δὲν τὸν πλοῦτον τῆς ἐμπειρίας του καὶ δὴν τὴν διαλεκτικήν του δύναμιν, ὥστε νὰ πείσῃ διὰ τῶν γραφομένων τοὺς ἀναγνώστας περὶ τῆς ὅρθοτητος τῆς πίστεώς του. Ὁ Παῦλος διμιεῖ ἐνταῦθα ὡς ἐκπρόσωπος τῆς ιουδαιοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ ταυτοχρόνως ὡς ἀπόστολος τῶν ἔθνων προσάγει τὴν ἀδιάψευστον μαρτυρίαν τῶν Ἀποστόλων ἐν τῷ συνόλῳ της, ἀλλὰ δὲν λησμονεῖ καὶ τὴν πολύτιμον προσωπικήν του πεῖραν. Ὁ ἑστερικός χειμαρρος ἐπιχειρημάτων, θεολογικῶν τε καὶ ἐμπειρικῶν, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑποταγῇ εἰς τὴν λογικήν, αἱ δὲ λέξεις φαίνονται ἀνεπαρκεῖς πρὸς ἔκφρασιν τοῦ πράγματος.

Ὦ ζηδὴ ἐλέχθη, εἰς τὸ κέντρον τῶν ἐν 2,15 - 21 λεγομένων εὑρηται δ στίχος 16 : «εἰδότες δτὶ οὐ δικαιοῦνται ἀνθρώπος ἐξ ἔργων νόμου ἐάν μηδιὰ πίστεως Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἡμεῖς εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν ἐπιστεύσαμεν, ίνα δικαιωθῶμεν ἐκ πίστεως Χριστοῦ καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου, δτὶ ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται πᾶσα σάρξ». Ἔπειδὴ ἡ ἐρμηνεία τοῦ στίχου παρέχει ἐν συνόψει τὴν κατανόησιν τῆς περὶ Νόμου διδασκαλίας τῆς ἐπιστολῆς, κρίνομεν σκόπιμον, πρὶν ἡ χωρήσωμεν εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ὅρθοτέραν ἐρμηνείαν, νὰ δώσωμεν τὴν ἴστορίαν αὐτῆς, ἐκτεταμένως πως μὲν διὰ τὴν πατερικὴν περίοδον, ἐνδεικτικῶς δὲ διὰ τὴν νεωτέραν ἐποχήν.

Οἱ ιερὸι Χρυσόστομοις παραφράζει τὸν στίχον ὡς ἔπειτα : «Οὐ γάρ ὡς πονηρόν, ἀλλ' ὡς ἀσθενῆ αὐτὸν (τ.ἔ. τὸν Νόμον) εἰάσαμεν. Εἰ τοίνυν οὐ παρέχει δικαιοισύνην ὁ νόμος, ἄρα περιττὸν τὸ τῆς περιτομῆς. Ἀλλὰ νῦν μὲν οὕτω προιὼν δὲ δείκνυστιν, δτὶ οὐ μόνον περιττὸν, ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνον»⁸. Ὡς ἐκ τῆς δὲλης συναφείας φαίνεται, διὸ οἱ ιερὸι πατήρ ἐπιμένει εἰς τὸν παιδαγωγικὸν χαρακτῆρα τῶν ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένων, τόσον ἐκ γενικοτέρων λόγων δον καὶ διότι θεωρεῖ τοὺς λόγους ἀπευθυνομένους μέχρι τέλους τοῦ δευτέρου κεφαλαίου πρὸς τὸν Πέτρον. Ὁπωσδήποτε διὰ τὸν Χρυσόστομον δο Νόμος εἶναι οὐ μόνον περιττὸν βάρος ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνος μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ, διότι δῆληγει πρὸς τὸν Ιουδαῖσμόν. Ἐντεῦθεν καὶ κατακρίνει εἰς τὴν συνέχειαν τοὺς τηροῦντας τὸ Σάββατον καὶ τὰς Ιουδαϊκὰς νηστείας⁹ εὑρίσκων καὶ ἀσυνέπειαν εἰς τὴν τήρησιν ἐνίων μόνον ἐντολῶν. Νομίζομεν δτὶ ἡ τοιαύτη τοποθέτησις τοῦ προβλήματος δὲν ἀνταποκρίνεται πλήρως εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ κειμένου, ἔχει δμας τὸ πλεονέκτημα δτὶ ἀφήνει νὰ φανῇ σαφῶς τὸ πρόβλημα ὡς σχέσις Ἐκκλησίας καὶ συναγωγῆς.

Ἄξια λόγου εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ Θεοδωρῆτου, ὁ ὄποιος ἀποδίδει τὸν στίχον (δμοῦ μετὰ τοῦ προηγουμένου) ὡς ἐξῆς : «Ανωθεν τοῦτο (τ.ἔ. Ιουδαῖοι) καὶ ἐκ προγόνων ὄντες καὶ τοῦτο μέντοι τὸ γένος αὐχοῦντες, ἐπειδὴ ἔγνωμεν ὡς οὐκ οἶδον τε τὴν ἀληθῆ δικαιοισύνην ἐκ τῆς κατὰ νόμον πολι-

8. PG 60, 643.

9. PG 60, 643 ε^ξ.

τείας καρπώσασθαι, τῷ δεσπότῃ Χριστῷ πεπιστεύκαμεν, τὴν ἐκ πίστεως δικαιοσύνην δρεπόμενοι καὶ τὰ ἐπηγγελμένα προσμένοντες ἀγαθά¹⁰. Εἰς τὸ ὑπόβαθρον τῆς ἔρμηνείας εῦρηται ἡ νομική ἀντίληψις περὶ δικαιοσύνης, τὴν ὅποιαν ἀκριβῶς καταπολεμεῖ ὁ Παῦλος. 'Ἡ ἔμφασις τὴν ὅποιαν ἀποδίδει ὁ Θεοδώρητος εἰς τὴν ἐν ἀρχῇ τοῦ στίχου αἰτιολογικὴν μετοχὴν δὲν φαίνεται δικαιολογουμένη ἐκ τῆς δλῆς συναφείας, ἀλλὰ καὶ εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν παύλειον σκέψιν, διότι μεταβάλλει τὴν πίστιν εἰς εἰδός τι «ἔργου» καὶ τοποθετεῖ ἐν ἀρχῇ τῆς σωτηρίας μίαν γνῶσιν δυναμένην νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποτέλεσμα ἀνθρωπίνης αὐτεξετάσεως. Παρὰ ταῦτα ἡ ἀνωτέρω ἔρμηνεία καθιστᾶ σαφῆ τὴν δυσχέρειαν, ἡ ὅποια ὑποκύπτεται εἰς τὴν μετοχὴν «εἰδότες». Πλέον ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἔρμηνεία τῆς τελευταίας προτάσεως τοῦ στίχου, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ σαφῆ ὑπανιγμὸν εἰς τὸν ψαλμὸν 142, 1. 'Ο Θεοδώρητος παρατηρεῖ ἐν προκειμένῳ : «Τὰ ἀναγκαῖα τοῦ νόμου καὶ ἡ φύσις ἐδίδασκε τούτεστι τό· Οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις κατὰ τοῦ πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῆ, τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, καὶ δσα τοιαῦτα. Τὰ δέ γε περὶ Σαββάτου καὶ περιτομῆς καὶ λεπροῦ καὶ γονορροῦς καὶ θυσιῶν καὶ περιρραντηρίων, ίδια ἡν τοῦ νόμου οὐδὲν γάρ περὶ τούτων ἡ φύσις ἐπαίδενσε. Ταῦτα τοίνυν ἔργα λέγει τοῦ νόμου. Τούτων δὲ ἡ μὲν παράβασις ἀμαρτία, ἡ δὲ φυλακὴ οὐ δικαιοσύνης τελείας κατόρθωσις. Ταῦτα γάρ ἐτέρων αἰνίγματα· Ἰουδαίοις δὲ δμως κατ' ἐκείνον ἥρμοττε τὸν καιρόν. Περὶ τούτων εἴπεν ὁ θεῖος Ἀπόστολος· διότι οὐ δικαιοθήσεται ἐξ ἔργων νόμου πᾶσα σάρξ»¹¹. Εἰς τὸ ὑπόβαθρον τῆς ἔρμηνείας τοῦ Θεοδώρητου εὑρίσκονται δύο προϋποθέσεις, μία φιλοσοφικῆς προελέύσεως καὶ μία ἔρμηνευτικῆς-θεολογικῆς. Κατὰ τὴν πρώτην, γνωστὴν ἦδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν σοφιστῶν, δ Θεοδώρητος δέχεται τὸ σχῆμα νόμος-φύσις¹² ὡς δυνάμενον νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου εἰς δύο μέρη· ἐν γενικῶς ἰσχύον, «φύσει», καὶ ἐν περιωρισμένης ἰσχύος, «ανόμῳ». 'Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ σχήματος γίνεται προφανῶς διὰ λόγους θεολογικούς· δ Θεοδώρητος θέλει νὰ διασώσῃ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ τὸ αιώνιον κῦρος τῶν ἡθικῶν διατάξεων τοῦ Νόμου. 'Αντιμετωπίζων τὸ πρόβλημα τῆς θέσεως τοῦ Νόμου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ μὴ θέλων νὰ δώσῃ ἐπιχειρήματα εἰς τοὺς ἀκολούθουντας τὴν γραμμήν τοῦ Μαρκίωνος γνωστικούς ἀντιδιαστέλλει τὸν «φύσει» καὶ διὰ πάντας ἰσχύοντα Νόμον ἐκ τοῦ τμήματος, τοῦ διαλαμβά-

10. PG 82, 473 A.

11. PG 82, 473 AB.

12. Περὶ τὸ πρόβλημα εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γραμματείαν βλ. F. Heiniman, *Nomos und Physis*, 1972² καὶ H. καὶ M. Simon, *Die alte Stoa und ihr Naturbegriff*, 1956, ὡς καὶ τὸ ἄρθρον «ανόμῳ» τῶν Kleinknecht καὶ Gutbrod, ἐν: ThWNT, IV, 1016 - 1079, ίδια 1016 - 1029.

νοντος τελετουργικάς διατάξεις. Πρόκειται περὶ τῆς γνωστῆς ἡδη ἐκ τῆς πρὸς Φλώραν ἐπίστολῆς τοῦ Πτολεμαίου¹³ διακρίσεως διαφόρων καὶ διαφόρου ἀξίας καὶ ἴσχυος διατάξεων εἰς τὸν Νόμον, διακρίσεως σιωπηρῶς γενομένης ἀποδεκτῆς ὑπὸ τῶν πλείστων ἔρμηνευτῶν καὶ λοιπῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν μέχρι τῆς σήμερον. Διάφορος τῆς συνήθους εἶναι ἡ αἰτιολόγησις τῆς διακρίσεως ὑπὸ τοῦ Θεοδωρήτου διὰ τοῦ σχήματος νόμος-φύσις. Νομίζουμεν ὅτι παρά τὸ εὐφυές αὐτῆς ἡ ἐν λόγῳ ἀποψίς δυσκόλως δύναται νῦν ἐναρμονισθῆναι πρὸς τὴν παύλειον θεολογίαν, ως ἄλλωστε γενικώτερον ἡ διάκρισις διαφόρων στρωμάτων εἰς τὸν Νόμον εὑρίσκεται ἐκτὸς τόσον τοῦ γράμματος ὅσον καὶ τοῦ πνεύματος τῶν παύλειων ἐπίστολῶν. Οὐ μήν ἀλλὰ καὶ διύγχρονος πρὸς τὸν Παῦλον Ιουδαῖσμὸς δὲν θά δέδεχετο ὡς χαρακτηριστικόν του γνώρισμα τὴν λεπτολόγον διάκρισιν, διότι ἐθεώρει τὸν Νόμον ὡς σύνολον. Ἔν πάσῃ περιπτώσει παρά τὴν ἀδύναμίαν τῆς λύσεώς του ὁ Θεοδώρητος ἀντιμετωπίζει εὐθέως τὸ προκύπτον ἐκ τῆς δξείας ἀντιθέσεως Νόμος-πίστις εἰς Χριστὸν τιθέμενον εἰς τὸν ὑπὸ ἔρμηνείαν στίχον πρόβλημα, μόνον ὅτι μετριάζει τοῦτο δρμάμενος ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πράξεως καὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐποχῆς του. Ἡ προσηρμοσμένη εἰς τὸ παρὸν τῆς Ἐκκλησίας ἔρμηνεία ὑπερτερεῖ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸν τῆς κατὰ κανόνα ἱστορικῶς δρθῶς προσηνατολισμένης ἔρμηνείας τοῦ Θεοδωρήτου.

Ἡ ἔρμηνεία τοῦ Βικτωρίνου παρουσιάζει ιδιαίτερον ἐνδιαφέρον, διότι οὗτος ἀποκλίνει εἰς δύο σημεῖα τῆς συνήθους ἔρμηνείας, δεχόμενος εἰς τὸ πρῶτον διάφορον στίξιν καὶ διασώζων εἰς τὸ δευτέρον διάφορον γραφήν. Οὕτως εἰς τὸν στίχον 15 ἡ στίξις ἔχει κατὰ Βικτωρίνον ὡς ἔξῆς: «*Nos natura Judaei, et non ex gentibus, peccatores*». Τὸν στίχον ἔρμηνει ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ αὐτὸν τὸ πρόσθια: «*Nos, inquit, Judaei, id est, ego et tu, Petre, et caeteri qui peccatores sumus, non tamen ex gentibus, sed Judaei sumus, nempe in Christum fidem sumimus, qua utique ratione cum judaei essemus, scilicet quia scimus non justificari hominem ex operibus legis, sed justificari per fidem, et fidem Iesu Christi*¹⁴».¹⁴ Ἡ ἔξισωσις Ιουδαίων καὶ ἐθνικῶν καὶ ἡ ὑπαγωγὴ αὐτῶν ὑπὸ τὴν κοινὴν ἔννοιαν τῆς ἀμαρτωλότητος δὲν φάνεται δικαιολογημένη ἐκ τῆς συναφείας, εἰς τὴν δροῖαν δὲ Παῦλος οὐ μόνον δὲν ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἔξισωσιν ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον εἰς τὸν τονισμὸν τῆς διακρίσεως, ὥστε νῦν ὑπογραμμισθῆναι μᾶλλον ἡ ἀπὸ μέρους τῶν Ἰουδαίων πιστῶν ἐγκατάλειψις τοῦ Νόμου ὡς μέσου σωτηρίας. Ἡ διάφορος στίξις, δυνατὴ θεωρητικῶς παρά τὴν ποιάν τινα ἔλλειψιν διμαλότητος εἰς τὴν σύντα-

13. Βλ. τὸ κείμενον εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ G. Quispel (Sources Chrétiennes 24) 1949, ἡ Ἐπιφανίου, Πανάριον 33, 3 - 8 (PG 41, 558 - 68).

14. PL 8, 1164 BC.

ξιν, δόδηγει τὸν Βικτωρίνον εἰς ἀπάμβλυνσιν τῆς συνειδήτης δέξύνσεως τῆς διακρίσεως ιουδαίων και ἔθνικῶν, τὴν ὅποιαν ἐπιδιώκει ὁ Παῦλος.

Τὸ δεύτερον σημεῖον τῆς ιδιοτυπίας τοῦ Βικτωρίνου εὑρηται εἰς τὴν παράλειψιν τοῦ «Ἴησοῦ Χριστοῦ» μετὰ τὸ «εὖ μὴ διὰ πίστεως», ὥστε ἡ ἀντίθεσις Νόμος-Χριστός νὰ ἀποβαίνῃ ἀντίθεσις ἔργα Νόμου-πίστις κατὰ τρόπον ἐνθυμίζοντα τὸν Λούθηρον: «Ergo si hoc scientes credidimus per fidem justificationem fieri, utique erramus, si nunc ad judaismum redimus, ex quo transivimus, ut non ex operibus justificemur sed ex fide, et fide in Christum: ipsa enim fides sola justificationem dat et sanctificationem¹⁵». Ἡ ἀπολυτοποίησις τῆς πίστεως ὡς μέσου σωτηρίας λαμβάνοντος τὴν θέσιν τοῦ Νόμου ἐκφεύγει σαφῶς τοῦ σκοποῦ τοῦ Παύλου καὶ δὲν λαμβάνει σοβαρᾶς ὑπ' ὅψιν τὸν χριστοκεντρικὸν χαρακτῆρα τοῦ κειμένου. Ἐνῷ ὁ Παῦλος ἀντικαθιστᾷ τὴν «ἀντικειμενικήν» ἀντίληψιν περὶ σωτηρίας διὰ τῆς «προσωπικῆς» σχέσεως, ὁ Βικτωρίνος μετατρέπει τὴν «προσωπικήν» σχέσιν εἰς νομικὸν σχῆμα καὶ οὕτω καθιστᾷ ταύτην «ἀντικειμενικήν».

Τὴν προσοχὴν τοῦ Ἱερωνύμου κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ στίχου συγκεντρώνει τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς θέσεως τῶν δικαίων τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὰ πλαίσια τοῦ ὑπὸ τοῦ Παύλου διαγραφομένου σχήματος¹⁶. Ὁ συνήθως εὐστοχώτερος τῶν δυτικῶν ἐρμηνευτῶν τῆς πρὸς Γαλάτας — τοὺλάχιστον εἰς δ, τι ἀφορῇ εἰς τὸ φιλολογικὸν νόημα τοῦ κειμένου — δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὸ νόημα τοῦ στίχου καθ' ἑαυτό. Τὴν κυρίαν γραμμήν τοῦ Ἱερωνύμου ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Βικτωρίνου λεγόμενα συνδυάζων δ' Ἀμβροσιαστῆς παρατηρεῖ: «Nullum hominem justificatum dicit ex operibus legis; quicumque enim justi sunt, et fide justificati sunt, sicut Abraham et Isaac et Jacob et caeteri sancti¹⁷».

Οἱ Ἱερὸι Αὐγούστινος ἀκολουθεῖ καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸν τὴν ἀποκλινούσαν πρὸς τὸν ὑπερτονισμὸν τῆς διὰ πίστεως παρεχομένης χάριτος γραμμήν του, λέγων χαρακτηριστικῶς: «Quoniam ex operibus legis, cum suis viribus ea quisque tribuerit, non gratiae miserantis Dei, non justificabitur omnis caro, id est, omnis homo, sive omnes carnaliter sentientes. Et ideo illi, qui cum jam essent sub lege, Christo crediderunt, non quia justi erant, sed ut justificarentur, venerunt ad gratiam fidei¹⁸». Ἡ ἀντίθεσις Νόμου-

15. PL 8, 1164 C.

16. PL 26, 368 C - 369 C.

17. PL 17, 371 A.

18. PL 35, 2114. Αἱ σημειωθῆ διτὶ ἡ ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία τοῦ «πᾶσα σάρξ» διὰ τοῦ «omnes carnaliter sentientes», ἡ ὅποια πολλούς εὑρε μιμητάς κατὰ τὸν μεσαίωνα εἶναι πλήρως ἐσφαλμένη.

Χριστοῦ ἀπέβη ἐνταῦθα ἀντίθεσις ἔργων — πίστεως, κατὰ τρόπον παρεκτρεπόμενον τοῦ στόχου τῶν λεγομένων.

Ορθός ἀποδίδει τὸ νόημα τοῦ στίχου Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός: «Κατασκευάσας ἐκ τῶν περὶ Πέτρου τὸ μὴ δεῖν περιτέμνεσθαι, καθολικώτερον τοῦτο κατασκευάζει. Εἰ γάρ οἱ ἐκ παιδὸς Ἰουδαῖοι, καὶ οὐ προσήλυτοι, ἀλλ᾽ ἐντραφέντες τῷ νόμῳ, τὴν ἀσθένειαν ἐωρακότες τοῦ νόμου εἰς τὸ δικαιῶσαι τὸν ἄνθρωπον, εἰς τὴν διὰ πίστεως μετάστησαν χάριν, πόσῳ μᾶλλον οἱ ἔξ ἀρχῆς μὴ δύνεται τοῦ νόμου, ἀλλ᾽ ἐκ τῶν ἐθνῶν, εἴται πιστεύσαντες εἰς Χριστόν, οὐκ ὀφείλουσι προσκλῖναι τῷ ἀσθενοῦντι πρὸς διόρθωσιν νόμῳ»¹⁹.

Ἡ μόνη παρατήρησις εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Δαμασκηνοῦ εἶναι διὰ τῆς ἱστορικῶς ὅρθης ἐξηγήσεως περιορίζεται πῶς ἡ ἴσχὺς τῶν λεγομένων εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Παύλου ἡ ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰς περιπτώσεις ἀνθρώπων προερχομένων ἔξ ἐθνῶν, οὗτον δὲ χάνεται τὸ αἰώνιον καὶ πάντοτε ἐπίκαιρον τῶν λεγομένων. «Ἄξιον προσοχῆς εἶναι διὰ ὁ Δαμασκηνὸς ἀντιλαμβάνεται τὴν μετάβασιν τοῦ Παύλου εἰς τὸ γενικώτερον θέμα, ἐνῷ διὰ τοὺς πλείστους τῶν προηγουμένων συνεχίζεται ὁ πρὸς τὸν Πέτρον ἐν Ἀντιοχείᾳ λόγος».

Ο Οἰκουμένιος παραθέτει τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Θεοδωρήτου, ἔχει δῆμος καὶ ἴδια στοιχεῖα, ιδίως εἰς τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ δόλον τμῆμα, ἔνθα λέγει: «Πληρώσας τὰ κατὰ τὴν ἀντίστασιν τοῦ Πέτρου, λοιπὸν ἔρχεται εἰς τὸ προκείμενον, κατὰ μικρὸν ἔξεντελίζων τὴν περιτομὴν καὶ φάσκων μὴ ἔχεσθαι τοῦ νόμου, ὡς μὴ δυναμένου σῶσαι»²⁰. Ὡς καὶ εἰς τὸν Χρυσόστομον οὗτον καὶ εἰς τὸν Οἰκουμένιον εἶναι φανερὸν διὰ τὸ πρόβλημα τοῦ Νόμου θεωρεῖται υπὸ τὸ πρῆσμα τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέως, ὡς τμῆμα τῆς ἱστορίας τῶν ἀρχῶν τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν διαχωρισμόν της ἐκ τῆς συναγωγῆς καὶ δχι ὡς θεολογικὸν πρόβλημα. «Εὖ ίσου ἀσθενῆς θεολογικῶς εἶναι καὶ ἡ ἀποψίς τοῦ Θεοφύλακτου περὶ τοῦ Νόμου: «Οὐ γάρ ὡς πονηρόν, ἀλλ᾽ ὡς ἀσθενῆ καὶ μὴ δυνάμενον δικαιῶσαι αὐτὸν εἰάσαμεν. Οὐδεὶς γάρ τὰ ἔργα αὐτοῦ ἡδύνατο τελέσαι, φορτικὰ ὄντα καὶ δισκατόρθωτα, οὐ διὰ τὸ μέγεθος αὐτῶν, ἀλλὰ διὰ τὴν μικρολογίαν μᾶλλον καὶ ἀλλως, διότι ψυχὴν οὐχ ἡγίαζεν, ἀλλὰ σωματικούς ρύπους ἐκάθαιρε. Περιττὴ οὖν ἡ περιτομή. Προιὼν δὲ ἔρει διὰ καὶ ἐπικίνδυνη, ἀλλοτριῶσαι τοῦ Χριστοῦ»²¹. Ὡς καὶ ὁ Θεοδώρητος, οὗτον καὶ ὁ Θεοφύλακτος φαίνεται περιορίζων τὸν Νόμον εἰς τὰς λατρευτικὰς κυρίως διατάξεις.

Ἡ ἐπισκόπησις τῆς Ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς ἀρχαίας ἑρμηνευτικῆς παραδόσεως κατέδειξε, νομίζομεν, ἐπαρκῶς τὴν προβληματικὴν τῶν σχέσεων Νόμου καὶ Χριστοῦ, ἀνεξαρτήτως τῶν ἐπὶ μέρους ἀπόψεων τῶν ἑρμη-

19. PG 95, 787 A.

20. PG 118, 1116 A.

21. PG 124, 977 CD.

νευτῶν, αἱ ὁποῖαι ἄλλωστε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δικαιολογοῦνται, ἀλλὰ καὶ προέρχονται ἐκ τῆς ἐνασχολήσεως τῶν ἔξηγητῶν μὲν ζῶντα προβλήματα τῆς ἐποχῆς των. Πρέπει νύν ὑπομνησθῆ παρεμπιπτόντως, διτὶ οἱ Πατέρες ἐν τῷ συνόλῳ τῶν ἡσαν ἐκκλησιαστικοὶ ἥγεται, ἐντεῦθεν δὲ καὶ δὲν διαχωρίζουν μεταξὺ καθαρῶς ἐρμηνευτικῆς ἐργασίας καὶ φροντίδος διά συγκεκριμένα προβλήματα ἐξ ἀφορμῆς τοῦ κειμένου. Ἡ σήμερον παρουσιαζομένη διάστασις ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ ἐκκλησιαστικῆς προβληματικῆς ἡτο ἄγνωστος διὰ τὴν πατερικὴν ἐποχὴν, διότι οἱ Πατέρες συνεδύαζον ἐπιστήμην καὶ πρᾶξιν. Ὁπωσδήποτε εἰς τὴν ἐρμηνείαν δισύνδυασμὸς δὲν ἦτο πάντοτε συνεπῆς καὶ ἀριστος, ἐντεῦθεν δὲ καὶ παρουσιάζεται τοιαύτη ποικιλία ἀπόψεων εἰς τὰ ἐπὶ μέρους, οἷα ἡ ἀνωτέρω κατά τὴν ἐρμηνείαν τοῦ στίχου 16. Πλὴν τῆς εἰς τὸν λόγον αὐτὸν ὀφειλομένης διαφοροποιήσεως τῶν ἐρμηνειῶν, ὑπάρχει, νομίζομεν, καὶ ἔτερα αἵτια τῆς ποικιλίας· εἶναι ἡ χαρακτηρίζουσα τὴν ἀρχαίαν ἐρμηνευτικὴν — καὶ θεολογίαν γενικώτερον — ποικιλία τῆς μορφῆς καὶ διατυπώσεως, ἡ ὁποία ἐκπηγάζει ἐκ τῆς χριστιανικῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἐπιζητουμένη ὑπὸ πολλῶν ἐνομορφία εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τῆς χριστιανικῆς ζωῆς καὶ ὁ εὔκολος χαρακτηρισμὸς τῶν ἄλλων φρονούντων ἡ ἐκφραζομένων ὡς «αἱρετικῶν» καὶ ὑπόπτων ἐπὶ προδοσίᾳ τῆς Παραδόσεως, ἀποτελοῦν δείγματα ἀπομακρύνσεως ἐκ τῆς πατερικῆς παραδόσεως καὶ ὑποτίμησιν τῆς ποικιλίας τῶν χαρισμάτων τοῦ παναγίου Πνεύματος, τὸ ὅποιον ὀδηγεῖ διά διαφόρων μορφῶν καὶ διατυπώσεων τοὺς πιστοὺς εἰς τὴν μίαν ἀλήθειαν καὶ τὴν μίαν πίστιν τῆς μιᾶς καθολικῆς Ἐκκλησίας.

* * *

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὸ πρόβλημα τοῦ Νόμου ἀντεμετωπίσθη καὶ ἀντιμετωπίζεται ὑπὸ διάφορον πρῆσμα. Εἶναι πρόδηλος ἡ ἐπιδρασις, θετικὴ ἡ ἀρνητικὴ, τῆς περὶ δικαιώσεως ἀπόψεως τοῦ Λουθῆρου²², ὁ ὁποῖος ἀντὶ τῆς ἱστορικῆς ἡκολούθησε μονομερῶς τὴν θεολογικὴν ὁδὸν πρὸς κατανόησιν τοῦ Παύλου, ἀπολῆξας — ὑπὸ τὸ κράτος καὶ τῶν προσωπικῶν του ἐμπειριῶν — εἰς τὸν τονισμὸν τῆς πίστεως ὡς μέσου σωτηρίας καὶ τὴν ἀπολυτοποίησιν ὁρθῶν ἐπὶ μέρους παρατηρήσεων, εἰλημμένων ἐκ τῶν κατὰ τοῦ Πελαγίου συγγραμμάτων τοῦ Αὐγουστίνου²³. Τὸ πρόβλημα τῆς δικαιώσεως καὶ δὴ ὑπὸ τὴν νομικήν του μορφὴν προεβλήθη ἐκ τῶν ὑστέρων εἰς τὸ παύλειον κείμενον καὶ ἡ ἀντίθεσις ἔργα Νόμου — πίστις Χριστοῦ ὑπεχρεώθη

22. Ὁ Λουθῆρος ἡσχολήθη κατ' ἐπανάληψιν μὲν τὴν ἐρμηνείαν τῆς πρὸς Γαλάτας. Βλ. τὴν εἰσιγωγήν εἰς τὴν Calwer Luther - Ausgabe, 10, Kommentar zum Galaterbrief, 1968, 7 εξ.

23. Ὁ Λουθῆρος λέγει διτὶ ἐκ τῶν παλαιοτέρων τῶν στίχου 16 κατενόησεν ὁρθῶς μόνον ὁ Αὐγουστίνος καὶ αὐτὸς δχι παντοῦ «ἄλλα μόνον ἔκει, Ἑνθα πολεμεῖ κατὰ τῶν πελαγίων, τῶν ἔχθρῶν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ» (μν. Ἑργ., 83).

νύ παραχωρήση τήν θέσιν της εἰς τάς ἀντιθέσεις ἔργα — πίστις ἡ Νόμος — Εὐαγγέλιον, ἀντιθέσεις ταυτοσήμους κατά τὸ περιεχόμενον τόσον διὰ τοὺς δικαδοῦς δσον καὶ διὰ τοὺς ἀντιπάλους τῆς Μεταρρυθμίσεως. Παρ' ἡμῖν καὶ κατά τὸν γνωστὸν περὶ μέσης βασιλικῆς δδοῦ κανόνα κατεβλήθη προσπάθεια εὑρέσεως τῆς χρυσῆς τομῆς μεταξὺ ρωμαιοκαθολικῶν καὶ προτεσταντικῶν ἀπόψεων καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα. Νομίζομεν δμως δτι ἡ ἀλήθεια δὲν δύναται νὰ δρισθῇ ὡς ἡ μεσότης μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων, διὰ δανεισμοῦ τοῦ κανόνος ἐκ τοῦ περὶ ἀρετῆς δρισμοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους²⁴, διότι ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει ἐν σαφεῖ καὶ δξειδ ἀντιθέσει καὶ δχι ἐν ποσοτικῇ διαφορῇ πρὸς τὸ ψεῦδος. Ἡ ἀνεύρεσις δὲ τῆς ἀλήθειας ἐν προκειμένῳ εἶναι δυνατὴ μόνον κατόπιν ἀφαίρεσεως τῶν δευτερεύοντων, καιρικῶν καὶ πρὸς ώρισμένας ἱστορικάς καταστάσεις συνδυασμένων στοιχείων καὶ διὰ διασαφήσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν αἰωνίων, θεολογικῶν καὶ πάντοτε ἐπικαίρων. 'Υπὸ τὸ πρῆσμα τοῦτο θὰ ἴδωμεν τὴν περικοπὴν Γαλ. 2, 15-21, ὥστε νὰ φανῇ ποιὸν τὸ ἀληθές νόημα τοῦ στίχου 16.

'Απευθυνόμενος εἰς τάς κατά πλειοψηφίαν ἐκ πρώην ἔθνικῶν ἀπαρτιζομένας Ἐκκλησίας τῆς Γαλατίας δ Παῦλος τονίζει εἰς τὸν στίχον 15, δτι δὲν αἰσθάνεται μειονεκτῶν ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴν εἰς τὸ δλον πρόβλημα, διότι «φύσει», εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς γεννήσεως του ἀνήκει εἰς τὸν περιούσιον λαόν, ἔχει περιτμηθῇ καὶ ἀνήκει εἰς τὸν Ἰσραὴλ²⁵. Εἰς τὸν σύντομον ὑπαινιγμὸν «καὶ οὐκ ἐξ ἔθνων ἀμαρτωλοὶ» ὑπενθυμίζει εἰς τοὺς ἀναγνώστας τὴν Ιουδαϊκὴν καύχησιν, ἡ δποία διέκρινε σαφῶς μεταξὺ Ιουδαίων καὶ Ἐθνικῶν, ἐπεκτείνουσα τὴν ἀγιότητα τοῦ Θεοῦ εἰς ὅλοκληρον τὸν λαόν του καὶ προσβλέπουσα μετὰ βδελυγμίας εἰς τὰ ἀκάθαρτα καὶ ἀμαρτωλά ἔθνη. 'Ως ἐν 1, 14 ὑπενθυμίζει εἰς τοὺς Ιουδαΐζοντας ταραξίας τὸν ζῆλον του διὰ τὰς πατρικὰς παραδόσεις, ὥστε νὰ φανῇ ἡ ὑπεροχὴ του ὡς πρὸς τὴν τήρησιν αὐτῶν, οὕτω καὶ ἐν 2, 15 οἵονει λέγει πρὸς τοὺς παρασυρθέντας εἰς τὸν Ιουδαΐζοντα τρόπον ζωῆς Γαλάτας, δτι ἀνήκει φύσει εἰς τὸν χῶρον, δπου οὗτοι προσπαθοῦν νὰ εἰσέλθουν ἐκ τῶν ὑστέρων. Κατὰ συνέπειαν αἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Παύλου δὲν προέρχονται ἐξ ἀδυναμίας ἡ δυσπιστίας ἡ ἐξ ἄλλης τινὸς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας οὔτε ἐκφράζουν φθόνον διὰ τὴν ὑπερέχουσαν θέσιν τῶν Ιουδαίων. 'Ο ίδιος δ Παῦλος γνωρίζει ἐκ πείρας τὴν κατάστασιν τοῦ ὑπὸ τὸν Νόμον ζῶντος Ιουδαίου, ὥστε νὰ μὴ χρῆσῃ εἰσαγωγῆς διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν Ιουδαΐζοντων, ὡς χρῆσουν οἱ ἐξ ἔθνων ἀμαρτωλοὶ Γαλάται. Εἶναι φανερὸν δτι ἡ εἰσαγωγὴ εἰς τὸ θέμα ἀναφέρεται εἰς συγκεκριμένην κατάστασιν, ἐντεῦθεν δὲ καὶ κρίνεται ἀστοχὸς ἡ προσπάθεια τοῦ Βι-

24. Bλ. Ἡθικά Νικομάχεια B, 6, 1106 b 15.

25. B.A. Oepke, Der Brief des Paulus an die Galater, 1955², 58 ἐξ. καὶ H. Schlier, Der Brief an die Galater, Göttingen 1962¹², 88 ἐξ.

κτωρίνου νὰ ὑπαγάγῃ ὑπὸ τὴν γενικήν ἔννοιαν «ἀμαρτωλοὶ» καὶ τοὺς Ἰουδαίους. Διὰ τῆς ὑπομνήσεως τῆς Ιουδαϊκῆς καταγωγῆς του ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν Γαλατῶν ὡς ἀμαρτωλῶν ἔνεκα τῆς καταγωγῆς των ἀφ' ἑτέρου δι Παῦλος ὑπομνήσκει εἰς τοὺς ἀναγνώστας τὴν ἀληθῆ περὶ αὐτῶν ἀντιληψιν τῶν Ιουδαΐζοντων καὶ καθιστῷ αὐτοὺς προσεκτικούς ἐπὶ τῆς οὐσίας τοῦ προβλήματος, εἰς τὴν ὅποιαν ἀναφέρεται δι στίχος 16.

Εἰς τὸν κεντρικὸν τοῦτον στίχον²⁶ ἐντύπωσιν προκαλεῖ εἰς τὸν ἀναγνώστην ἡ τρὶς ἐπαναλαμβανομένη διαβεβαίωσις τοῦ Ἀποστόλου, δι τοῦ «οὐ δικαιοῦται ἀνθρωπος ἔξι ἔργων νόμου», «οὐκ ἔξι ἔργων νόμου» καὶ «έξι ἔργων νόμου οὐ δικαιοθήσεται πᾶσα σάρξ». Τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τριστήν ταύτην ἄρνησιν ἀποτελοῦν αἱ δύο θέσεις, δι τοῦ ἀνθρωπος «οὐ δικαιοῦται ἐὰν μὴ διὰ πίστεως Χριστοῦ Ἰησοῦ» καὶ «οὐδὲ δικαιοθήσεται ἐκ πίστεως Χριστοῦ». Ἡ δলη ἀντίθεσις δύναται νὰ συνοψισθῇ εἰς τὴν ἀντίθεσιν «ἔργα νόμου» καὶ «πίστις Χριστοῦ» ἐν σχέσει πρὸς τὴν δικαίωσιν τοῦ ἀνθρώπου, διό τυχάνει ἀπαραίτητος ἡ σύντομος ὑπόμνησις τοῦ νοήματος τῶν δύο ἐκφράσεων, πρὶν ἡ ἐνταχθοῦν εἰς τὸ σύνολον τοῦ στίχου.

Εἰς τὴν ραββινικὴν καὶ γενικότερον τὴν Ιουδαϊκὴν παράδοσιν ὡς «ἔργα νόμου» ἡ ἀπλῆς «ἔργα» χαρακτηρίζονται ἡ ἐκτέλεσις καὶ ἐκπλήρωσις τῶν συγκεκριμένων ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ. Οὕτως ἄλλοτε μὲν ἀναφέρονται εἰς τὸν ἄγραφον θεῖον νόμον τὸν δοθέντα εἰς τοὺς Πατριάρχας, ἄλλοτε δὲ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ γραπτοῦ μωσαϊκοῦ Νόμου, διακρίνονται δὲ ἐκ τῶν ιδίων τοῦ ἀνθρώπου ἔργων. Ἀναφέρομεν δύο μόνον παραδείγματα ἐκ τῆς συριακῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Βαρούχ²⁷. «Ἐν 57, 2 δι συγγραφεὺς ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Πατριαρχῶν λέγει, δι τοῦ «κατ» ἐκείνην τὴν ἐποχὴν δόμος ἦτο γενικῶς γνωστὸς εἰς αὐτοὺς ὡς ἄγραφος καὶ τὰ ἔργα τῶν ἐντολῶν ἐπετελοῦντο τότε καὶ ἡ πίστις εἰς τὴν μέλλουσαν κρίσιν εἶχε τότε γεννηθῆ». «Ἐν 48, 38 ἔξι ἄλλου δι αὐτὸς συγγραφεὺς ἀναφερόμενος εἰς τοὺς καιροὺς τῶν ἐσχάτων καὶ διεκτραγῳδῶν τὴν γενικὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποστασίαν παρατηρεῖ: «Κατ» ἐκείνην τὴν ἐποχὴν θὰ καταστῇ φανερά διὰ πάντας ἡ ἀλλαγὴ τῶν καιρῶν, διότι καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν ἐποχὴν θὰ μολυνθοῦν καὶ θ' ἀπατοῦν καὶ ἐκαστος θὰ ἐγκαταλειφθῇ εἰς τὴν ἐπιτελέσιν τῶν ιδίων αὐτοῦ ἔργων καὶ δὲν θὰ σκέπτωνται τὸν Νόμον τοῦ Παντοδύναμου». «Ἀλλωστε ἡδη ἐκ τῆς Π. Διαθῆκης γνωρίζομεν τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐπιτελέσεως τῶν ἔργων τοῦ Νόμου διὰ τὴν ἔξασφάλισιν τῆς ζωῆς καὶ τῆς σωτηρίας ὑπὸ τοῦ Ἰσραήλ.

26. B. H. Lietzmann, *An die Galater*, 1971⁴, 15. A. Steinmann - F. Tillmann, *Die Briefe an die Thessalonicher und Galater*, 1935⁴, 115 ἔξ., P. Bonnard, *L'Épître de Saint Paul aux Galates*, 1953, 53 ἔξ. καὶ A. van Dūlmen, *Die Theologie des Gesetzes bei Paulus*, 1968, 21 - 24.

27. Πλείσιον βλ. ἐν: Strack. - Billerbeck III, 160 ἔξ. καὶ ἐν: ThWNT, II 642 ἔξ. (Bertram).

'Η εὐσέβεια καὶ ή ἐλπὶς τοῦ Ἰσραηλίτου τῆς ἐποχῆς τοῦ Παύλου ἐγνώριζεν ώς μόνην δόδον σωτηρίας τὴν μελέτην καὶ ἐκπλήρωσιν τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, ὡς αὗται ἐμπεριέχονται κυρίως εἰς τὴν Πεντάτευχον, μὴ διακρίνουσα μεταξὺ τελετουργικοῦ καὶ ηθικοῦ νόμου. Ἐντεῦθεν ἀντιλαμβάνεται τις εἰς ὅποιαν δξεῖαν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν γενικῶς ἀποδεκτὴν ὑπὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ γραμμὴν εὑρίσκεται ὁ Παῦλος, ὅταν τρίς ἐν ἐνὶ στίχῳ ἀρνεῖται κατηγορηματικῶς τὴν δυνατότητα τῆς διά τῶν ἔργων τοῦ Νόμου δικαιώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἀρκεῖ ή ἡ ἀνάγνωσις τοῦ 28ου κεφαλαίου τοῦ Δευτερονομίου διὰ νῦ φανῇ ή ἀντίθεσις, ή ὅποια, ώς ὅρθως παρετήρησεν ὁ Χρυσόστομος, ἀποδεικνύει οὐ μόνον περιττὸν ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνον — διότι δίδει ψευδεῖς ἐλπίδας — τὸν Νόμον.

Εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Νόμον εὑρηται ἡ «πίστις Χριστοῦ» κατὰ τὸν στίχον 16. Ἡ γενικὴ «Χριστοῦ» εἶναι ἀντικειμενική, δηλοῖ δὲ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν κατὰ τὴν γενικῶς ἀποδεκτὴν ἔρμηνείαν. Νομίζουμεν δητὶ ἡ ὅρθη κατ' ἀρχὴν ἔρμηνεια αὐτῇ χρήζει περαιτέρῳ διασαφήσεως, ὥστε νὰ ἀποφευχθῇ ἡ λουθηρανὴ μονομέρεια ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενόν της καὶ ἡ ἀναγωγὴ τῆς σωτηρίας εἰς τὴν πίστιν τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὅποια ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει σημαίνει ἀντικατάστασιν τῶν «ἔργων νόμου» διὰ τοῦ, οὗτως εἰπεῖν, «ἔργου τῆς πίστεως». Ἡ «πίστις Χριστοῦ» δηλοῖ ἐνταῦθα, ώς καὶ ἀλλαχοῦ, τόσον τὴν οἰκείωσιν τῆς σωτηρίας δσον καὶ αὐτὸ τοῦ τὸ περιεχόμενον τῆς σωτηρίας ἢτοι τὴν ἐν Χριστῷ θείαν οἰκονομίαν. «Πίστις Χριστοῦ» εἶναι κατὰ ταῦτα τὸ σύνολον τῶν θείων ἐν Χριστῷ ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ πρὸς σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων, ώς καὶ ἡ ἀπὸ μέρους τοῦ ἀνθρώπου ἀποδοχὴ αὐτῶν καὶ ἡ ἐνταξις αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑκκλησίαν, τὸν χῶρον ἀποκαλύψεως τῆς «πίστεως». Ἀλλαὶ λέξεισιν ὁ τόνος πίπτει πρωταρχικῶς καὶ κυρίως εἰς τὸ «Χριστοῦ», ἡ δὲ «πίστις» ἐκφράζει τὴν οἰκείωσιν καὶ βίωσιν τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλυπτομένης θείας ἀγάπης καὶ εὐσπλαγχνίας. Συνεπῶς ἡ «πίστις Χριστοῦ» ἐκφράζει σύνολον τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ, τὴν μετάπλασιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ πιστοῦ διὰ τοῦ παναγίου Πνεύματος, εἶναι δηλ. σύντομος ἀνακεφαλαίωσις συνόλου τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς fides quae creditur. Ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει, λοιπόν, πρὸς τὰ «ἔργα νόμου» ἀντιπαραθέτει ὁ Παῦλος τὸ «ἔργον τοῦ Χριστοῦ».

Ὑπὸ τὸ πρῆσμα τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοηθῇ ὅρθως καὶ ἡ σχέσις τῶν «ἔργων νόμου» καὶ τῆς «πίστεως Χριστοῦ» πρὸς τὴν δικαίωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ δικαίωσις ἀναφέρεται δχι εἰς τὴν δικανικὴν πρᾶξιν τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς ὅποιας οὗτος ἀνακηρύσσει ἀθῶν τὸν εἰσέτι ἀμαρτωλὸν ἄνθρωπον, ώς φρονοῦν οἱ προτεστάνται, οὔτε εἰς τὴν μεταβολὴν του εἰς δίκαιον, ώς ὑποστηρίζεται ὑπὸ ἀλλων ἔρμηνευτῶν, ἀλλ' εἰς τὴν μετάπλασιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως διὰ τοῦ Χριστοῦ, ὥστε δ ἀνθρωπος νὰ ἔχῃ τὴν δυνατότητα ἀγίασμον κατὰ τὸ παρὸν καὶ νὰ προσβλέπῃ μετὰ βασίμου ἐλπίδος εἰς τὴν κατὰ τὴν ἐσχάτην κρίσιν δικαίωσίν του ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Δὲν πρόκειται

περὶ νομικῆς ἀποφάσεως ἄλλά περὶ ἀναπλάσεως τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐν Πνεύματι συντελεσθείσης καὶ συνεχιζομένης κατὰ τὴν ἔνταξιν ἐνὸς ἐκάστου εἰς τὴν Ἑκκλησίαν. Ὅπο τὴν ἔννοιαν δ' αὐτὴν τῆς μεταπλάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου φυράματος ὑπὸ τοῦ Λόγου ἡ δικαιίωσις εἶναι δυνατή μόνον «διὰ πίστεως Χριστοῦ Ἰησοῦ», ἀδύνατος δὲ διὰ τῶν ἔργων τοῦ Νόμου. Εἶναι φανερὸν δτὶ ἡ ἐκτέλεσις τῶν θείων ἐντολῶν, δσον καὶ ἂν εἴναι τελεία — δο Παῦλος προϋποθέτει ἄλλωστε ἐνταῦθα τὴν τελείαν εἰς τὸν Νόμον — δὲν δύναται ν' ἀναπλάσῃ τὸν ἀνθρωπόν, διότι παραμένει πάντοτε ὁ θάνατος. Μόνη ἡ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ κατανίκησις τοῦ θανάτου ἐπιφέρει τὴν ἀπαραίτητον διὰ τὴν δικαιίωσιν ἀλλαγὴν εἰς τὸν ἀνθρωπόν. "Αλλως εἰπεῖν, τὸ σωτηριολογικὸν πρόβλημα εἰς τὸ δόποιον ἀναφέρεται δο στίχος 16 συνδέεται στενῶς καὶ ἀναποσπάστως πρὸς τὴν χριστολογίαν τοῦ Παύλου, διὸ καὶ μόνον ἔντασσόμενον εἰς αὐτὴν εὑρίσκει λόσιν, ἀλλως ἀπολήγει εἰς τὴν θέσιν τοῦ Πελαγίου ἡ τὴν τοῦ Λουσήρου, θέσεις ἀνθρωπολογικάς μόνον, ἐσφαλμένας δὲ διότι δὲν θεμελιοῦνται ἐπὶ τῆς χριστολογίας.

Τὸ πρόβλημα Νόμος — Χριστός καθορᾶται ὑπὸ τοῦ Παύλου ὑπὸ τὸ φῶς τῆς χριστιανικῆς ἐμπειρίας, δηλ. ἐκ τοῦ τέλους πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ δχι ἀντιστρόφως. Ἐπειδὴ δὲ ἡ οἰκείωσις τοῦ σωτηριώδους ἔργου τοῦ Χριστοῦ συντελεῖται διὰ τῆς πίστεως, ἡ ἀντίθεσις δύναται νὰ διατυπωθῇ καὶ ως «ἔργα νόμου» — «πίστις Χριστοῦ», χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ οὐδὲν ἐπ' ἐλάχιστον ἔνασχόλησιν τοῦ Ἀποστόλου περὶ τὸ ἀναφυέν τὸ πρῶτον κατὰ τὴν Μεταρρύθμισιν ἀνθρωπολογικὸν κυρίως πρόβλημα. Ἡ πίστις ἀποτελεῖ ἐνταῦθα τὴν γνῶσιν τῆς ἐν Χριστῷ χάριτος, ως φαίνεται καὶ ἐκ τῆς παραλληλίας τοῦ «εἰδότες» πρὸς τὸ «ἐπιστεύσαμεν». Ἡ «γνῶσις» αὕτη κυρίως εἰπεῖν δὲν είναι ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐρεύνης ἡ μιᾶς μεταφυσικῆς ἐξάρσεως ἡ μιᾶς συναισθηματικῆς ἀνατενίσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ «γνώσεως» τ.ε. μεταπλάσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὴν δοπίαν «γνωρίζειν» δο ἀνθρωπος διὰ τοῦ δόγματος αὐτὸν παναγίου Πνεύματος. Μετά τὴν σωτήριον αὐτὴν «γνῶσιν» ἀντιλαμβάνεται δο πιστὸς τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν «ἔργων τοῦ νόμου» νὰ δικαιώσουν αὐτόν. Τοῦτο σημαίνει δτὶ τὸ «εἰδότες» δὲν ἀποτελεῖ διαπίστωσιν τοῦ Παύλου πρὸ δο τῆς ἐπιστροφῆς του ἀλλὰ μετά τὰ ταύτην. Ο Παῦλος δὲν ἔχθη εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀνεπαρκείας τῶν ἔργων τοῦ Νόμου νὰ δικαιώσουν αὐτὸν καὶ πάντα ἀνθρωπον ἔξι ἔαυτον κατὰ τὴν πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς ζωὴν του καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀπεφάσισε τὴν εἰσδοχὴν του εἰς τὴν Ἑκκλησίαν, ἀλλ' ἀντιθέτως, ἀφοῦ ἐγνώρισε τὴν δικαιίωσιν διὰ τῆς πίστεως Χριστοῦ, ἀντελήφθη τὴν ἀδυναμίαν τῶν ἔργων τοῦ Νόμου νὰ παράσχουν τὴν δικαιίωσιν εἰς τὸν ἀνθρωπόν. Κατὰ συνέπειαν αἱ διάφοροι θεωρίαι περὶ τοῦ ἀδυνάτου πληρώσεως τοῦ Νόμου ἡ περὶ τῆς μικρολογίας τῶν ραβίνων καὶ τὰ δμοια δὲν είναι δρθαί, διότι ἀφοροῦνται ἐκ τῆς ἐσφαλ-

μένης ἀφετηρίας, διτὶ ὁ Παῦλος ἥχθη εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς χάριτος μετά τὴν διαιπίστωσιν τῆς ἀνεπαρκείας τοῦ Νόμου, ἐνῷ δὲ ἤδη λέγει τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετον. Ἡ ἀδυναμία τῶν ἔρμηνευτῶν ἐν προκειμένῳ ἀπηχεῖ τὴν γενικῶς κρατοῦσαν ἄποψιν, διτὶ πρέπει τις πρῶτον νὰ ἀντιληφθῇ τὴν ἀμαρτωλότητά του διὰ νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν σωτήριον χάριν, ἐνῷ ἴσχυει τὸ ἀντίθετον: πρῶτον γενέται τὶς τὴν χάριν καὶ μετά ταῦτα ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ θείου ἐλέους γνωρίζει τὴν προτέραν αὐτοῦ ἀμαρτωλότητα καὶ τὰς ἐν συνεχείᾳ πτώσεις. Ὁ Παῦλος καὶ δὲ ὁ Αὐγουστῖνος ἀποτελοῦν σαφῇ παραδείγματα ἐν προκειμένῳ, τὰ ὅποια δεικνύουν τὶ σημαίνει ἡ χριστιανικῶς ἐννουούμενή μετάνοια, ἡ ἐπιστροφή, κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὸν φιλοσοφικὸν αὐτούλεγχον, ὡς λ.χ. εὑρηται εἰς τὰ «πρὸς Ἑαυτὸν» τοῦ M. Αθηρλίου.

Συνοψίζοντες τὰ λεχθέντα δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ὅτι εἰς τὸν στίχον 16 δὲν ἀντιπαριθίθενται τὰ ἔργα γενικῶς καὶ ἡ πίστις ἢ τὰ ἔργα τοῦ Νόμου πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς *fides qua creditur*, ἀλλ᾽ ὁ Νόμος πρὸς τὸν Χριστὸν ἦτοι τὰ σκιάδη τοῦ Νόμου πρὸς τὴν ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψιν καὶ ἡ ἡμαρτωμένη τοῦ μεταπτωτικοῦ ἀνθρώπου εἰκὼν καὶ συμπεριφορά πρὸς τὸν ἐν Χριστῷ ἀναγεννημένον, καὶ νὸν ἀνθρωπὸν. Δὲν εἶναι δὲ ὑπερβολὴ νὰ εἰπωμεν ὅτι εἰς τὸν στίχον 16 διακρίνεται σαφῶς ὁ Ἰουδαϊσμὸς καὶ ὁ χριστιανισμὸς ὡς διάφοροι τὸν τε σκοπὸν καὶ τὰ μέσα ὃδοι σωτηρίας καὶ διτὶ εἰς τὴν ἀντίθεσιν τῶν δύο εὑρηται συμπεπυκνωμένη δῆλη ἡ παύλειος περὶ δικαιοσύνης διδασκαλία. Τὸ κύριον δὲ γνώρισμα τῆς παυλείου διδασκαλίας εἶναι ὁ χριστοκεντρισμός, ἦτοι ἡ θεώρησις συνόλου τοῦ μυστηρίου τῆς ἐν Χριστῷ θείας οἰκονομίας ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὅποιος δὲν εἶναι ἀπλῶς τὸ κατόπιν διαδοχικῶν περιορισμῶν «σημεῖον», εἰς τὸ ὅποιον ἀπέληξεν ἡ οἰκουμενικὴ ἀρχικῶς σωτηρία, ὡς δέχεται ὁ O. Cullmann, ἀλλ᾽ ἡ ἀφετηρία τῆς νέας δημιουργίας καὶ τὸ κέντρον, ἐκ τοῦ ὅποιού θεωρεῖται σύνολος ἡ ἱστορία καὶ κατανοεῖται τὸ πρῶτον ὅρθως καὶ αὐτῇ ἡ Π. Διαθήκη. Ὅποτε τὴν ἐννοιαν δὲ ταύτην τὰ σχῆματα περὶ «γραμμικῆς» ἢ «κυματοειδοῦς» πορείας τῆς «ἱστορίας τῆς σωτηρίας» φαίνονται ἀνεπαρκῆ πρὸς ἀπόδοσιν τῆς πραγματικότητος, διότι ἡ ὑποκρυπτούμενη ἐνταῦθα καὶ ἀλλαχοῦ ρητῶς γιγνομένη ἀντιπαράθεσις Ἀδάμ καὶ Χριστοῦ δὲν ἐναρμονίζεται πρὸς τὰς ἀντιστρόφως χωρούσας πυραμίδας, εἰς τὰς ὅποιας ἀνάγεται τὸ σχῆμα τῆς «ἱστορίας τῆς σωτηρίας», ἀφοῦ τόσον ὁ Ἀδάμ ὅσον καὶ ὁ Χριστὸς εἶναι ἀντιπροσωπευτικοί συνόλοι στὴς ἀνθρωπότητος γενάρχαι. Εἰς τὸ θέμα δημος θὰ ἐπανέλθωμεν κατὰ τὴν ἔξετασιν τοῦ τετάρτου κεφαλαίου τῆς πρὸς Γαλάτας, ἔνθα ὁ λόγος περὶ πληρώματος τοῦ χρόνου.

* *

Ίκανάς δυσχερείας ὡς πρὸς τὸ νόημα τῶν λεγομένων παρέσχεν εἰς τοὺς ἔρμηνευτὰς δὲ στίχος 17. Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Παῦλος ἐπείγεται νὰ πείσῃ

τούς ἀναγνώστας περὶ τῆς δρθότηος τῆς διδασκαλίας του, ἐντεῦθεν δὲ καὶ δὲν ἐνδιαφέρεται τόσον διὰ τὴν παιδαγωγικήν πλευράν τοῦ πράγματος, ἢ όποια θύ ἀπῆτε ἀναλυτικωτέραν πως ἔκθεσιν τῶν λεγομένων. Τὸ πρόβλημα τοῦ στίχου, ἀνεξαρτήτως στίξεως, εἶναι ἐν ποίᾳ ἐννοίᾳ θύ ἡδύνατό τις νὰ συνδέσῃ τὴν δευτέραν πρότασιν πρὸς τὴν πρώτην, πᾶς δηλ.. ὁ Χριστὸς ἐμφανίζεται ως «ἀμαρτίας διάκονος» ἐν σχέσει πρὸς τὴν παρεχομένην ὑπ’ αὐτοῦ δικαίωσιν, ἡ ἄλλαις λέξεις πως μετά τὴν δικαίωσιν ἀποκαλύπτονται οἱ ἐξ Ἰουδαίων πιστοὶ καὶ δὴ ὁ Παῦλος ὡς ἀμαρτωλοί. Ὁρθοτέρα τῶν προταθεισῶν ἐρμηνειῶν φαίνεται ἡ συσχετίζουσα τὸν στίχον πρὸς τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν ἐν Γαλατίᾳ ταραξιῶν καὶ συνδέουσα αὐτὸν πρὸς τὸν ἐπόμενον. Ὁ Παῦλος προσπαθεῖ εἰς τὸν στίχον 17 ν' ἀποδεῖξῃ τὸ ἄτοπον συμπέρασμα τῶν ἰσχυρισμῶν τῶν ιουδαΐζοντων. «Ἄν δηλος καὶ οἱ λοιποὶ ἐξ Ἰουδαίων πιστοὶ εἶναι ἀμαρτωλοὶ ὡς μὴ τηροῦντες τὸν Νόμον καὶ μὴ δεχόμενοι τὴν σωτηρίαν δύναμιν του, ὡς ἰσχυρίζονται οἱ ιουδαΐζοντες, τοῦτο ὀφείλεται δχι εἰς ἄλλον τινὰ λόγον, ἀλλ᾽ εἰς τὴν πίστιν των, διτι μόνον διὰ τοῦ Χριστοῦ δικαιοῦται ὁ ἄνθρωπος.» Ἀν δὲ ἰσχυρισμὸς τῶν ιουδαΐζοντων εἶναι ὅρθος, ὑπεύθυνος διὰ τὴν μὴ τήρησιν τοῦ Νόμου ὑπὸ τοῦ Παύλου εἶναι αὐτὸς ὁ Χριστός, δὲ ὅποιος οὕτως ἀποδεικνύεται «διάκονος ἀμαρτίας». Τὸ συμπέρασμα δημοσίευτο εἶναι τόσον ἄτοπον, ὥστε δὲ Ἀπόστολος σπεύδῃ νὰ ἀντικρούσῃ αὐτὸ διὰ τοῦ «μὴ γένοιτο». Πρόκειται περὶ μιᾶς ἀποδείξεως εἰς contrario, διὰ καταδείξεως τοῦ ἄτόπου εἰς τὸ ὄποιον ἀπολήγει δὲ ἀρχικὸς συλλογισμός. Οἰονεὶ δὲ αἰσθανόμενος δὲ Παῦλος τὴν δυσκολίαν κατανοήσεως τοῦ ἐπιχειρήματος προσπαθεῖ ν' ἀναλύσῃ τοῦτο εἰς τοὺς ἐπομένους στίχους, χρησιμοποιῶν κατ' ἀρχὴν μίαν πλέον εὐνόητον εἰκόνα εἰς τὸν στίχον 18. «Ο κατεδαφίζων ἐν οἰκημα καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀνοικοδομῶν τοῦτο (ώς εἶχε πρίν, ἔχυπακούεται), ἀποδεικνύει διὰ τῆς δευτέρας πράξεως του τὸ λελανθασμένον τῆς πρώτης ἐνεργείας του. Ἀνάλογόν τι συμβαίνει καὶ προκειμένου περὶ τῶν ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποδεχομένων πάλιν τὴν σωστικὴν δύναμιν τῶν ἔργων τοῦ Νόμου πιστῶν. Διά τῆς ἐπανεισαγωγῆς τοῦ Νόμου ὡς ὁδοῦ σωτηρίας δέχονται ως σφαλερὸν βῆμα τὴν κατὰ τὸ παρελθόν παραίτησιν των ἐξ αὐτοῦ.» Ἡ παλινφύδια αὗτη προφανῶς δὲν ἐγένετο οὕτως ἀντίληψή ὑπὸ τῶν ιουδαΐζοντων, διότι, ως γνωρίζομεν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Παύλου καὶ ἐκ τῶν Πράξεων 15, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐνέμενον εἰς τὴν τήρησιν τοῦ Νόμου. Εἶναι ἀμφίβολον ὅτι συλλογισμὸς θύ εὑρεν ἀπήχησιν μεταξὺ τῶν ἐν Γαλατίᾳ ιουδαΐζοντων, διότι τὸ «κατέλυσα» δὲν ἴσχυεν διὰ πάντας, ως φαίνεται ὑποστηρίζων δὲ Ἀπόστολος.

«Ο στίχος 19 ἐπανέρχεται καὶ πάλιν εὐθέως εἰς τὸ θέμα τοῦ Νόμου. Πρὸς κατανόησιν τοῦ στίχου εἶναι ἀπαραίτητον νῦ ἀφορμηθῶμεν ἐπ τῆς παραλληλίας πρώτης καὶ τρίτης προτάσεως· τὸ «διά νόμου νόμῳ ἀπέθανον» εἶναι ταυτόσημον πρὸς τὸ «Χριστῷ συνεσταύρωμα». Ὁ Ἀπόστολος ἀναφέρεται προφανῶς εἰς τὴν συμμετοχὴν εἰς τὸν σταυρικὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ

διά τοῦ βαπτίσματος. Ἀπὸ τῆς ἐντάξεώς του εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὁ πιστός διακόπτει πάντα δεσμὸν πρὸς τὸν Νόμον καὶ τὴν ὑπ’ αὐτοῦ ἐκφραζομένην παλαιάν τάξιν πραγμάτων, διότι μετέχει εἰς τὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ, ὁ δόποιος ἀποτελεῖ τὸ τέλος τῆς παλαιᾶς ἀνθρωπότητος καὶ τὴν ἀπαρχὴν τῆς νέας. Εἶναι φανερόν ἡ χριστοκεντρικὴ ἀφετηρία τῆς παυλείου θεολογίας καὶ εἰς τὸν στίχον 19, ὡς εἰς τὸν στίχον 16. Ὁ στίχος 19 ἐπεξηγεῖ τὸν στίχον 16 καὶ καθιστᾷ σαφῇ τὴν πραγματικὴν πορείαν τῶν γεγονότων ἡ νέα ζωὴ μετὰ τὴν ἐν Χριστῷ ἀνάπλασιν τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀναγέννησις τοῦ πιστοῦ διὰ τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς εἰσόδου εἰς τὴν νέαν ἀνθρωπότητα δίδει εἰς αὐτὸν τὴν δυνατότητα νά ίδῃ ὑπὸ διάφορον πρῆσμα τὴν προτέραν αὐτοῦ θέσιν. Ὡς πρὸς τὸν Νόμον ὁ πιστός εἶναι πλέον νεκρός, διότι κατὰ τὸ βάπτισμα ἔχει συναποθάνει μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ὁ δὲ Χριστὸς ἔχει ἀποθάνει διὰ τοῦ Νόμου ὡς πρὸς τὸν Νόμον, ὡς ἀναπτύσσεται εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον τῆς ἐπιστολῆς. Ἐντεῦθεν εἶναι φανερὸν διτὶ τὸ «ἔγῳ» τοῦ στίχου δὲν ἀναφέρεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Παῦλον, ἀλλὰ τυπικῶς εἰς πάντα πιστόν. Παρατηρητέα, τέλος, ἐνταῦθα ἡ ἀντίθεσις «ἀνόμῳ» καὶ «Θεῷ», διὰ τῆς δόπιας δξύνεται ἔτι μᾶλλον ἡ προηγηθείσα ἀντίθεσις «νόμῳ» - «Χριστός». Ὁ Νόμος εἶναι διὰ τὸν Παῦλον ὁ μακράν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἔξ αὐτοῦ καὶ δι’ αὐτοῦ ζωῆς χῶρος. Ἐπὶ μᾶλλον, ἡ παραμονὴ εἰς τὸν Νόμον καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν μετοχὴν εἰς τὴν ζωήν. Εἶναι δύσκολον νά ἀντιληφθῶμεν τὴν σημασίαν τῶν ὑπὸ τοῦ Παύλου ἐνταῦθα λεγομένων, ἂν δὲν ἔχωμεν πάντοτε κατὰ νοῦν ἀφ’ ἐνὸς μὲν τὴν κεντρικὴν θέσιν τοῦ Νόμου εἰς τὴν σωτηριολογίαν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἀφ’ ἐτέρου δὲ τὴν κυριαρχίαν τῆς χριστολογίας εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Ἀποστόλου, ἡ δόπια δὲν ἀφήνει περιθώρια διὰ τὰ συνήθη σχήματα τῆς «ἱστορικῆς συνεχείας» εἰς τὴν ἔξτριξιν τοῦ σχεδίου τοῦ Θεοῦ πρὸς σωτηρίαν. Πρέπει καὶ πάλιν νά ὑπογραμμισθῇ, διτὶ ὁ Παῦλος δὲν διακρίνει ἐνταῦθα τηρητέας καὶ μὴ ἡ ἡθικάς καὶ λατρευτικάς διατάξεις τοῦ Νόμου, ἀλλ’ ἀναφέρεται εἰς τὸ σύνολον αὐτοῦ —ἐνὸς μέρους, καὶ δὴ τοῦ σπουδαιοτέρου, τῆς ἀγίας Γραφῆς του! Ἡ μεταβολὴ τοῦ Νόμου εἰς ἰδεόγραμμα, δηλοῦν τὴν ἀδυναμίαν τοῦ μεταπτωτικοῦ ἀνθρώπου νά σωθῇ, δὲν ἀποτελεῖ δῆμος ἐκ τῶν ὑστέρων δικαιολογίαν τοῦ Παύλου διὰ τὴν μὴ τήρησιν τῶν ἐντολῶν, ἀλλὰ θεολογικὴν συνέπειαν τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως καὶ τῆς ἐντάξεώς του εἰς τὸ ζῶν σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ ζωὴ παρέχεται ὑπὸ τοῦ «ιεροῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀγαπήσαντός με καὶ παραδόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἐμοῦ», τονίζει ὁ Παῦλος εἰς τὸν στίχον 20, ἐντεῦθεν δὲ καὶ δὲν δύναται ν’ ἀναγνωρίσῃ εἰς τὸν Νόμον ἔστω καὶ τὴν ἐλαχίστην δύναμιν πρὸς σωτηρίαν. Τὸ ἀπασχολήσαν τοὺς μεταγενεστέρους ἐρώτημα, πῶς ὁ θεῖος Νόμος εἶναι ἄχρηστος ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνος διὰ τὸν ἀνθρωπὸν, δὲν ὑφίσταται διὰ τὸν Παῦλον, διότι ἀναφέρεται δχι εἰς τὸν Νόμον κατὰ τὴν π ρ ὁ Χριστοῦ ἐποχὴν καὶ εἰς τὸν ἀνθρωπὸν γενικῶς, ἀλλ’ εἰς τὸν Νόμον ὡς θεᾶται ἀ π ρ ὁ Χριστοῦ καὶ ἐντεῦθεν καὶ δὴ ὑπὸ τοῦ πιστοῦ.

Αἱ ἐν συνεχείᾳ εἰκόνες τοῦ ἐπιτρόπου καὶ τοῦ παιδαγωγοῦ καθιστοῦν σαφῆ τὴν χριστοκεντρικήν ταύτην θεώρησιν τοῦ Νόμου ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου, ἡ δοκοία καὶ ἐπιλύει τὰ προβλήματα τῶν νεωτέρων.

Ὑπὸ τῷ αὐτῷ χριστολογικὸν πρῆσμα πρέπει νὰ ἰδωμεν καὶ τὸν κατακλείοντα τὴν πρώτην ὑπὸ ἔξετασιν περικοπὴν στίχον 21. Ἡ ἀντίθεσις Νόμος—Χριστὸς συσχετίζεται ἐνταῦθα πρὸς τὴν «χάριν τοῦ Θεοῦ» καὶ τὴν ἀθέτησιν αὐτῆς. Ἔπιστροφὴ εἰς τὸν Νόμον σημαίνει ἀθέτησιν τῆς διὰ τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ χορηγηθείσης εἰς τοὺς πιστοὺς χάριτος. Χάρις εἶναι ἡ ζωὴ, ἡ δικαιοσις, ἡ μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνία τῶν πιστῶν. Ἐκ ταύτης ἐκπίπτουν οἱ Γαλάται, διαν δὲν ἀρκεσθοῦν εἰς τὴν χάριν τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ᾽ ἀναζητήσουν ὃς συμπλήρωμα τὰ ἔργα τοῦ Νόμου. Νομίζομεν δηλ., ὅτι τὸ «εἰ διὰ νόμου δικαιοσύνη» πρέπει νὰ ἔνταχθῇ εἰς τὴν ἱστορικὴν συνάφειαν καὶ νὰ μὴ ἐκληφθῇ ἀπολύτως, καίτοι καὶ ἡ ἀπόλυτος θεώρησις αὐτοῦ εἶναι ἐξ Ιου δρθή. Ἀποκλίνομεν παρὰ τὴν δυνατότητα καὶ τῆς δευτέρας ἐρμηνείας εἰς τὴν ἱστορικὴν θεώρησιν, διότι ὁ στίχος 2,21 συνδέεται πρὸς τὰ ἀκολουθοῦντα, τὰ δοκοῖα καὶ εἰσάγει.

* *

Ἡ ἐπιχειρηθεῖσα ἔξετασις τοῦ Γαλ. 2,15 - 21 κατέδειξε, νομίζομεν, δύο κυρίως πράγματα:

α) Ὁ Παῦλος ἀντιμετωπίζει τὸν Νόμον ἐκ τῆς χριστιανικῆς του ἐμπειρίας καὶ πίστεως καὶ δχι ἀντιστρόφως. Ὡς φαίνεται εἰς τὴν ἐρμηνευθεῖσαν περικοπὴν, ιδίᾳ δὲ εἰς τὸν στίχον 16, ὁ Παῦλος δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰς πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς του ἐμπειρίας του ἐκ τοῦ Νόμου, ἀλλ᾽ εἰς τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ δοκοῖα ἥχθη μετὰ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν. Ἡ ἀρχὴ τοῦ στίχου 16 εἶναι κατὰ ταῦτα ἐλαφρῶς παραπλανητική, ἐκτὸς ἂν δεχθῶμεν πρωθύστερον τὸ νόημα πάντως εἶναι δηλ., ἐπειδὴ ἐγνώρισεν ὁ πιστὸς τὴν δικαιοσιν διὰ πίστεως Χριστοῦ, διὰ τοῦτο ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀδυναμίαν τοῦ Νόμου νὰ σώσῃ τὸν ἄνθρωπον.

β) Τὸ δόλον πρόβλημα συνίσταται δχι εἰς τὴν ἀντίθεσιν ἔργων καὶ πίστεως, ἀλλά Νόμου καὶ Χριστοῦ ἢ πρὸ Χριστοῦ πεπτωκίας ἀνθρωπότητος καὶ ἐν Χριστῷ νέας δημιουργίας. Ἀνευ τῆς θεωρήσεως τοῦ κειμένου ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν αὐτῆν, δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ κατανόησις τῶν ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένων, τοῦτο δὲ ἴσχυει οὐ μόνον διὰ τὴν ἔξετασθεῖσαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς λοιπὰς ἀναφοράς εἰς τὸν Νόμον.

(Συνεχίζεται)

Ιστορική άνασκόπησις τῆς περὶ τὸν Λουκᾶν καὶ τὰς Πράξεις ἐρεύνης *

Χρήστου Σπ. Βούλγαρη, STM, MTh, Δρ. Θ.

Ἐνῷ διὰ τοῦ Bultmann ἡ μέθοδος τῆς Formgeschichte ἀνεπτύχθη ἀλματωδῶς καὶ ἐφαίνετο διτὶ ἐπρόκειτο νά καθιερωθῇ ὡς ἡ πλέον ἐνδεδειγμένη μέθοδος ἐρεύνης περὶ τὴν Καινὴν Διαθήκην, ἥρχισε συγχρόνως νά καταφίνεται ἡ ἀδύναμία αὐτῆς διὰ τὴν προσφοράν θετικῶν ἀποτελεσμάτων. Πρώτη κατ' αὐτῆς ἀντίδρασις ὑπῆρξεν ἡ διαπίστωσις, διτὶ οἱ Εὐαγγελισταὶ δὲν ἤσαν μόνον ἀπλοὶ συλλέκται πηγῶν, ἀλλ' ἐν ταύτῃ συγγραφεῖς καὶ θεολόγοι. Ὡς παρατηρεῖ ὁ A. Farrer, τὰ Εὐαγγέλια δέον, διπος πρῶτον ἔξετασθοῦν ὡς σύνολον καὶ διαν ἐπιτευχθῆ τοῦτο, τότε δυνάμεθα νά κατανοήσωμεν τὴν σπουδαιότητα καὶ σημασίαν τῶν ἐπὶ μέρους περικοπῶν καὶ τεμαχίων²⁹. Αἱ σκέψεις αὗται ἐπεκράτησαν ἀκόμη καὶ μεταξὺ τῶν μαθητῶν τοῦ Bultmann, ἡ δὲ γενικὴ ἀντίδρασις κατὰ τῆς Formgeschichte ὠδήγησεν εἰς τὴν ἐκκόλαψιν τῆς μεθόδου τῆς Redaktionsgeschichte, ήτις ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν θεολογικῶν προϋποθέσεων καὶ ἀπολογητικῶν διαφρόντων τῶν συγγραφέων τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὡς καὶ τοῦ περιβάλλοντος, δῆπερ ἔκαστος ἐκπροσωπεῖ.

Οὕτω, ἔξετάζων τὸ βιβλίον τῶν Πράξεων ὁ ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Bultmann καὶ γνωστὸς διά τὰς περὶ τὸν Λουκᾶν ἐρεύνας P. Vielhauer περιορίζεται εἰς ἔκεινα μόνον τὰ τεμάχια τοῦ βιβλίου, τὰ δοποὶ ἐκφράζουν τὴν θεολογικὴν σκέψιν τοῦ συγγραφέως. Συγκρίνων δὲ τὴν θεολογικὴν σκέψιν τοῦ Παύλου τῶν Πράξεων πρὸς τὴν σκέψιν τοῦ Παύλου τῶν ἐπιστολῶν, ὁ Vielhauer παρατηρεῖ, διτὶ ὁ Λουκᾶς ἐμφανίζει κυρίως τέσσαρας θεολογικάς διαφοράς ἀπὸ τὸν Παῦλον, ἥτοι α) τὴν *theologia naturalis* τῆς ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου διμιλίας, β) τὴν ὑπὸ τοῦ Παύλου ἔλλειψιν πολεμικῆς κατὰ τοῦ Νόμου, γ) τὴν περὶ υἱοθεσίας (*adoption*) Χριστολογίαν καὶ δ) τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς ἐσχατολογίας ἀπὸ τὸ ἐπίκεντρον τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ τὸν Vielhauer, ὁ Λουκᾶς οὐδεμίαν ίδεαν τοῦ Παύλου τῶν ἐπιστολῶν

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους, σελ. 223.

29. Bk. A Study in St. Mark, London 1951, σελ. 22 - 23.

νύιοθετεῖ.³⁰ Ή περὶ ἐσχατολογίας διαφορά ἐπέπρωτο νῦν καταστῆ ἀντικείμενον εὐρείας συζητήσεως κατά τὰ ἐπόμενα ἔτη, δὲ Vielhauer ὑποστηρίζει, διτὸς ὁ Λουκᾶς δὲν παρέχει ἐπαρκεῖς ἐνδείξεις περὶ τῆς εἰς τὸ «ἔγγυς» μέλλον χρονικῆς τοποθετήσεως τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Χριστοῦ, ἀπουσιάζει δὲ παντελῶς ἡ ἔντασις μεταξὺ τοῦ «ἡδη» καὶ «οὕπω» τῆς περὶ ἀπολυτρώσεως θεωρίας τοῦ Παύλου. Ἀντὶ τούτου, ὁ συγγραφεὺς παριστᾷ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἐν «ἀπολυτρωτικὸν ἴστορικὸν σχέδιον ἐπαγγελίας καὶ ἐκπληρώσεως, ἐν τῷ ὅποιφ ἡ ἐσχατολογία καταλαμβάνει τὴν ἀρμόδουσαν αὐτῇ θέσιν»³¹. Ἐντεῦθεν, συμπεραίνει ὁ Vielhauer, ὁ Λουκᾶς παραμένει ἴστορικὸς συγγραφεὺς, πρώτιστος σκοπὸς τοῦ ὅποιου εἶναι ἡ συγγραφὴ μιᾶς ἴστορικῆς ἀφηγήσεως περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς πορείας καθόλου τῆς ἴστορίας τῆς ἀπολυτρώσεως. Τὴν αὐτὴν πρόθεσιν τοῦ Λουκᾶ ἀνακαλύπτει ὁ Vielhauer καὶ εἰς τὸ κατά Λουκᾶν Εὐαγγέλιον, ἡ δὲ σπουδαιότης τοῦ Λουκᾶ ἔγκειται εἰς τὴν περὶ ἀπολυτρώσεως διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ὡς δὲ λίαν χαρακτηριστικῶς παρατηρεῖ, «...τὸ βιβλίον τῶν Πράξεων δὲν προωρίζετο ν' ἀποτελέσῃ κήρυγμα ἡ ὁμολογίαν, ἀλλὰ μίαν ἴστορικῶς ἀξιόπιστον ἀφήγησιν τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς περὶ αὐτοῦ ὁμολογίας, ἥν (οἱ Ἀπόστολοι) μετέδωσαν ἀπὸ τῶν Ἱεροσόλύμων μέχρι τῶν περάτων τῆς γῆς διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος (Πράξ. 1,8). Ἐπὶ πλέον, ἔνεκα τῆς ἴστορικῆς αὐτοῦ ἀξιοπιστίας, τὸ βιβλίον προωρίζετο ν' ἀποτελέσῃ μίαν ἐκκλησιῶν δι" ἱεραποστολῆν»³². Ἔνεκα τούτου, ἡ περὶ ἴστορίας θεολογία τοῦ Λουκᾶ ἀπομακρύνεται ἐκ τῆς περὶ ἴστορίας ἀντιλήψεως τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας, εἰσερχομένη πλέον εἰς τὰ πλαίσια τοῦ «ἀρχεγόνου Καθολικισμοῦ».

Ἡ περὶ «ἀρχεγόνου Καθολικισμοῦ» παρατήρησις αὗτη τοῦ Vielhauer ἀπετέλεσε σημαντικὸν σταθμὸν διὰ τὴν περὶ τὸν Λουκᾶν καὶ τὰς Πράξεις ἔρευναν. Ἐτερος δὲ μαθητῆς τοῦ Bultmann, διτὸς E. Käsemann, βασιζόμενος ἐπὶ τῶν πορισμάτων τοῦ Vielhauer παρετήρησεν, διτὸς ὁ Λουκᾶς εἶναι «der erste Repräsentant des werdenden Frühkatholizismus»³³. Διὰ τοῦ δρου τούτου ὁ Käsemann ἔννοει τὴν ἀποστολικὴν Παράδοσιν, δι" ἥς ἀνήκει τις εἰς τὴν Una Sancta ὡς τὸν ἐπίγειον τόπον σωτηρίας³⁴. Ὁ Λουκᾶς κατ' αὐτὸν ἐπιθυμεῖ, διποτὲ ὑπογραμμίσῃ δύο τινά· τὴν ἐν τῇ ἴστορίᾳ συνέχισιν τοῦ

30. Bλ. «On the Paulinism of Acts», ἐν: Studies in Luke - Acts, ἔκδ. L. Keck καὶ J. Martin, N.Y. 1966. Ἰστέον, διτὸς ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὁ Vielhauer ἀκολουθεῖ πιστῶς τὸν Bultmann.

31. «Ἐνθ' ἀντ. σελ. 47.

32. «Ἐνθ' ἀντ. σελ. 48.

33. Bλ. «Neutestamentliche Fragen von Heute», ἐν: ZThK 54 (1957), σελ. 20. Άλλων πρίερον δημοσιεύσεισι μελέται τοῦ Käsemann δύνανται νῦν εὑρεθῶσιν ἐν Verkündigung und Forschung, 1947-48, σελ. 221 ἔω., καὶ ἐν Beiträge zur evangelischen Theologie, 15 (1952), σελ. 141-42.

34. Bλ. «Paulus und der Frühkatholizismus», ἐν: ZThK 60 (1963).

άπολυτρωτικού σχεδίου τοῦ Θεοῦ ἀφ' ἐνὸς καὶ τὸν στενὸν σύνδεσμον τῆς Ἑκκλησίας μετὰ τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀφ' ἔτερου. Ἡ ἱερά δὲ αὐτῇ προέλευσις τῆς Ἑκκλησίας, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ ἔργον τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν Προφητῶν, ἀποδεικνύουν τὴν νομιμότητα αὐτῆς³⁵. Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ ἀποστολικὴ Παράδοσις ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον κτῆμα τῆς Ἑκκλησίας, ἡ σωτηρία ἐπιτυγχάνεται μόνον διά τῆς πλήρους ἀποδοχῆς αὐτῆς. Ἡ χαρισματικὴ ἥγεσία τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, ὡς ἀνωτάτης ἀρχῆς, ἀντικαθίσταται ἐν Πράξεσιν διὰ τῆς ἴστορικῆς καὶ «έμπειρικῆς» Ἑκκλησίας, ἣτις καθίσταται ἀπό τοῦδε φύλαξ τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως καὶ τῆς κατὰ θαυμαστὸν τρόπον ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ. Παραλλήλως, ἡ περὶ τῆς Ἀποστολικῆς ἱερωσύνης ὡς «διακονίας» ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ ἀντιληφθεῖ τοῦ Παύλου ἀντικαθίσταται διὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν φορέων αὐτῆς ὡς αἰνόδιων ἀνθρώπων τοῦ Θεοῦ³⁶. Ταῦτα πάντα, λέγει δὲ Käsemann, εἶναι συνέπεια τῆς παραποίησεως τῆς ἴστοριας, ἵνα προβληθῶσιν αἱ θεολογικαὶ πεποιθήσεις τοῦ συγγραφέως, τοῦ ὅποιου αἱ προσωπικαὶ ίδαι ἀναμειγνύονται μετά τοῦ κηρύγματος. Οὕτω, μία νέα θεολογία ἐμφανίζεται ἐπὶ σκηνῆς, ἡ «theologia gloriae», ἀντικαθιστῶσα τὴν «theologia crucis»³⁷.

Ἡ θεωρία αὗτη τοῦ Käsemann ἐνρέπει εὐρεῖαν ἀπήχησιν. Πρῶτος, ὅστις ἀνεκολπώθη τὴν θέσιν ταύτην ὑπῆρχεν ὁ J.C.O. Neill διὰ τοῦ ἔργου του *The Theology of Acts in its Historical Setting*, (London 1961). Οὔτος διαφέρει ἐλαφρῶς τοῦ Käsemann ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀρχεγόνου Καθολικισμοῦ εἰς τὸ βιβλίον τῶν Πράξεων, διὰ τὸ ὅποιον δὲν ἀνευρίσκει τόσας ἐνδείξεις, δυσας δὲ Käsemann. Ἐπιπροσθέτως, δὲ O'Neill παρατηρεῖ, διτὶ τὸ ἐπίκεντρον τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Λουκᾶ δὲν εἶναι ἡ περὶ Ἑκκλησίας διδασκαλία. Ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ Λουκᾶ εἶναι ἡ ἐπέκτασις τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἡ προσέλκυσις τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Τὸ Εὐαγγέλιον καὶ αἱ Πράξεις δὲν ἐγράφησαν διὰ νὰ ἐφοδιάσουν ἡμᾶς δι' ἐνὸς ἐγχειρίδιου ἀρχεγόνου Ἑκκλησιαστικῆς Ἰστορίας, ἀλλὰ διὰ νὰ μεταδώσουν ἐν συγκεκριμένον μήνυμα εἰς τοὺς λογίους Ρωμαίους πρὸς τὸν σκοπὸν, δπως πείσουν αὐτοὺς ἵνα ἀσπασθοῦν τὸν Χριστιανισμὸν³⁸. Βεβαίως, παρατηρεῖ οὕτος, ὁ «καθολικὸς» χαρακτήρας ἐνυπάρχει εἰς τὸ βιβλίον τῶν Πράξεων, ἀλλ' οὕτος δὲν ἀποτελεῖ τὴν καθ' αὐτὸ πρόθεσιν τοῦ συγγραφέως του, παρεισφρήσας ἀσυνειδήτως συνεπείᾳ τῶν θεολογικῶν

35. Bλ. «Ephesians and Acts», ἐν: *Studies in Luke-Acts*, ἀνωτ. σελ. 292. Ἰστέον, διτὶ δὲ Käsemann εἰρίσκει μεγίστην συνάφειαν μεταξὺ τῶν θεολογικῶν ίδεων τῶν δύο τούτων βιβλίων καὶ θεωρεῖ τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολὴν ὡς τὴν πλέον «καθολικίζουσαν» ἐπιστολὴν τοῦ Παύλου.

36. Bλ. «Die Legitimität des Apostels», ἐν: *ZNW* 41 (1942) σελ. 70.

37. Bλ. *Essays on New Testament Themes*, London 1964, σελ. 92.

38. Bλ. αὐτόθι, σελ. 168.

αύτοῦ πεποιθήσεων. Κατά τὸν O' Neill, ἡ θεολογία τοῦ Λουκᾶ ἐκτυλίσσεται ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς καθωρισμένου γεωγραφικοῦ σχῆματος, διπέρ ἔξελίσσεται προσδευτικῶς ἐκ τῶν Ἱεροσολύμων πρὸς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ τελικῶς εἰς τὴν Ρώμην. Τὸ σχῆμα τοῦτο ἀποκαλύπτει τὴν ἐπέκτασιν καὶ προέκτασιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ πρὸς τὸν κόσμον τῶν Ἐθνικῶν, ἡ δὲ θεολογία τοῦ Λουκᾶ πόρρφ ἀπέχει ἀπὸ τοῦ ἀρχεγόνου κηρύγματος. Οὕτως δὲ O' Neill καταβάλλει προσπαθείας εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ βιβλίου του, διπὼς ἔξενρη παραλλήλους ίδεας παρὰ τῷ φιλοσόφῳ καὶ μάρτυρι Ἰουστίνῳ, καταλήγων εἰς τὸ συμπέρασμα, διτι: α) ἡ θεολογία τοῦ Λουκᾶ παρουσιάζει δομούτητας πρὸς τὴν θεολογίαν τοῦ Ἰουστίνου καὶ β) οἱ δύο ἄνδρες ἥγνουν ἀλλήλους. Ἔπομένως τὸ βιβλίον τῶν Πράξεων προέρχεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐκκλησιαστικοῦ περιβάλλοντος ὡς καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἰουστίνου, τοπιθετούμενον χρονικῶς εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 2ου αἰώνος.

Παράλληλον θέσιν ὑποστήριξε καὶ δὲ Romaine Dupont θεολόγος J. Dupont, διαβλέπων εἰς τὸν Λουκᾶν μίαν «θεολογικὴν πρόδοδον», ἀποδεικνύουσαν τὴν μετάβασιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ εἰς τὸν κόσμον τῶν Ἐθνικῶν. Ἡ μετάβασις δημιοῦ αὐτῇ δὲν ἀποτελεῖ ἐφεύρεσιν τοῦ Λουκᾶ, ἀλλ᾽ ἐνυπῆρχεν εἰς τὸ ἀπολυτρωτικὸν Σχέδιον τῆς Θείας Προνοίας καὶ ἥχθη εἰς πέρας ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Τοῦτο διαβλέπει δὲ Dupont εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ χρῆσιν τῆς Παλαιᾶς Διαθῆκης, διτι ἡς ἀποδεικνύει, διτι ἡ σωτηρία τῶν ἔθνικῶν ἀπετέλει μέρος τῶν πρὸς τοὺς πατριάρχας τοῦ Ἰσραὴλ ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ³⁹.

Οἱ εὐαγγελικὸς χαρακτήρ τῶν ἔργων τοῦ Λουκᾶ εὐρίσκει ἀπῆχησιν μεταξὺ διαφόρων ἐρευνητῶν καὶ κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον. Οὕτως δὲ P. Menoud ἔξέφρασε τὴν ἀποψιν, διτι αἱ Πράξεις ἐγράφησαν διά νὰ παρουσιάσουν τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον ἡ ἐντολὴ τοῦ ἀναστάντος Κυρίου πρὸς τοὺς μαθητὰς Αὐτοῦ, διπὼς καταστοῦν «μάρτυρες» τῶν μετ' Αὐτοῦ συνυφασμένων γεγονότων ἐν δλῳ τῷ κόσμῳ, ἥχθη εἰς πέρας⁴⁰. Ἐπίσης δὲ E. Trocmé θεωρεῖ τὰς Πράξεις ὡς τὸν δεύτερον τόμον ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔργου, διτι οὐδὲ Λουκᾶς περιγράφει «τὴν ἱεράν ἴστορίαν τῆς ἐκκλησιῶσεως τοῦ Σχεδίου τοῦ Θεοῦ διά τῆς ἀποδοχῆς τοῦ Εὐαγγελίου ἀπὸ μέρους τῶν Ἐθνικῶν». Ἀλλ᾽ ἡ παρατήρησις αὐτοῦ, διτι δὲ Λουκᾶς κατεπολέμει παραλλήλως καὶ τὰς κατὰ τοῦ Παύλου κατηγορίας, συμφώνως πρὸς τὰς ὅποιας δὲ Χριστιανισμὸς δν οδτος ἐκήρυττεν ἀφίστατο τῆς κυρίας αὐτοῦ γραμμῆς καὶ ἀπετέλει κίνδυνον κατὰ τῆς Ρωμαϊκῆς ἔξουσίας, δὲν ἐρείδεται ἐπὶ ἀσφα-

39. Bl. «Le salut des gentils et la signification théologique du livre des Actes», ἐν: NTSt 6(1960), σελ. 137 ξ., Ἰστέον, διτι τὸ 1926 δὲ H. von Baez εἰς τὴν ἀποψιν, διτι τὰ ἔργα τοῦ Λουκᾶ ἀπεικονίζουν τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ περὶ τοῦ Ἀγ. Πνεύματος.

40. Bl. «Le plan des Actes des Apôtres», ἐν: NTSt 1(1954-55), σελ. 50.

λᾶν κριτηρίων⁴¹, ἀποτελεῖ δὲ ἀνανέωσιν τῆς θεωρίας τοῦ B. S. Easton, καθ' ἣν δὲ Λουκᾶς ἀπηνθύνετο πρὸς τοὺς Ρωμαίους, προσπαθῶν ν' ἀποδεῖξῃ, διτὶ δὲ Χριστιανισμὸς εἶναι «*religio licita*», διπος καὶ δὲ Ίουδαισμός⁴².

Οὐ εὐαγγελικὸς χαρακτήρα τῶν Πράξεων ὑπεστηρίχθη ἐπίσης καὶ ὑπὸ τοῦ G. Stählin⁴³, ως καὶ ὑπὸ τοῦ W. C. van Unnik⁴⁴.

Τὸ περὶ τὴν θεολογικὴν σκέψιν τοῦ Λουκᾶ ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν ὥγκοῦτο ὅλονέν καὶ περισσότερον, ἡ δὲ περὶ τὸ θέμα βιβλιογραφίᾳ ἡρχισε λαμβάνουσα μεγάλην ἔκτασιν. Πλείσται δοσαι γνῶμαι διετυπώθησαν, ἔξι δὲν ἄλλαι μὲν ὑπεστηρίξαν τὸν ἀπολογητικὸν χαρακτῆρα τῶν ἔργων τοῦ Λουκᾶ, ἄλλαι δὲ τὸν κατηχητικὸν καὶ ἔτεραι ἀμφοτέρους. Ἀρκούμεθα μόνον εἰς τὴν μνημόνευσιν τῶν κυριωτέρων ἔξι αὐτῶν, ώς π.χ. τῶν F.F.Bruce, W.G. Kümmel, G.Dix, A. Ehrhardt, J. H. Crehan, H. J. Cadbury, A. Wikenhauser καὶ L. Cersaux.

Τὸ ἔτος 1954, ἐν ἑκ τῶν πλέον παραδόξων γεγονότων ἔλαβε χώραν εἰς τὴν ἴστοριαν τῆς περὶ τὰ ἔργα τοῦ Λουκᾶ ἐρεύνης. Δύο περιφανεῖς Γερμανοὶ ἐρευνηταὶ, οἱ H. Conzelmann καὶ E. Lohse, ἀδημοσίευσαν ταυτοχρόνως ἀνά μίαν μελέτην ἐπὶ τῆς θεολογίας τοῦ Λουκᾶ ἐν αἷς παρατηρεῖται ταυτότης ἀντιλήψεων⁴⁵. Ἐκεῖνος δῆμος, δοσὶς προσείλκυσε τὴν προσοχὴν τῶν διαφόρων ἐρευνητῶν ἐπὶ παγκοσμίου ἐπιπέδου ἡτο δὲ Conzelmann, εἰ καὶ αἱ ἀπόψεις αὐτοῦ περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Λουκᾶ ἐταυτίζοντο σχεδόν μετά τῶν ἀπόψεων τοῦ Lohse. Λαμβάνων τὸ ἔργον τοῦ Vielhauer ώς ἀφετηρίαν, δὲ Conzelmann παρατηρεῖ, διτὶ δὲ Λουκᾶς ἀποτελεῖ μοναδικὸν φαινόμενον ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, καθ' ὅσον, εἰς τὸν πρῶτον τόμον τῆς ἴστορίας τοῦ Ἰησοῦ προσέθεσεν ώς συμπλήρωμα τὸν πρῶτον τόμον τῆς ἴστορίας τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μελέτη τοῦ Conzelmann μαρτυρεῖ ἄκραν προσοχὴν καὶ πληρότητα, παρὰ τὸ γεγονός, διτὶ εἰς τινας περιπτώσεις οὗτος παρίσταται ἐπιβάλλων τὰς ἴδιας αὐτοῦ ἀπόψεις ἐπὶ τοῦ κειμένου εἰς τρόπον, ὥστε νὰ παρουσιάζεται ἐν γάσμα μεταξὺ τῶν δύο. Ἀποδίδων π.χ. μεγίστην σπουδαιότητα εἰς τὴν δημοσίαν δρᾶσιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ παρατηρεῖ, διτὶ δὲ περίοδος

41. Βλ. μνημ. Ἑργ. σελ. 49.

42. Βλ. «The purpose of Acts», ἐν: Early Christianity, ἔκδ. F. C. Grant, N.Y. 1954, σελ. 33–118. Σημειούμετο, διτὶ δὲ τοῦ J. S. a h l i n ἀνανεωθεῖσα παλαιά θεωρία, διτὶ αἱ Πράξεις ἀποβλέπουν εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ Πιστοῦ κατὰ τὴν ἐν Ρώμῃ δίκην αὐτοῦ, στερεῖται ἐπαρκείας μαρτυριῶν, βλ. Der Messias und das Gottesvolk, Uppsala 1945, σελ. 35.

43. Βλ. Die Apostelgeschichte, Göttingen 1962.

44. Βλ. «The Book of Acts, the Confirmation of the Gospel», ἐν NovTest 5 (1960) σελ. 58.

45. Βλ. H. Conzelmann, Die Mitte der Zeit, ἀγγλ. μετφ. The Theology of St. Luke, N.Y. 1961. E. Lohse, «Lucas als Theologe der Heilsgeschichte», ἐν: EvTh 4(1954), σελ. 256–75.

αὐτῆς ἀποτελεῖ τὸν χρόνον τῆς παρούσης σωτηρίας, καθ' ἥν δὲ διάβολος ἐστερήθη τῆς δυνάμεως αὐτοῦ (ἀσάτανος περίοδος). Τοῦτο συνάγεται κατὰ τὸν Conzelmann ἐκ τῆς ἴστορίας τοῦ πειρασμοῦ (Λουκ. 4,13, πρβλ. 22,3). Ἀλλὰ τὸ κύριον θέμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται ὀλόκληρος ἡ θεολογία τοῦ Λουκᾶ κατὰ τὸν Conzelmann, εἶναι ἡ καθυστέρησις τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Ἰησοῦ. Ἀκολουθῶν τὸν Bultmann ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, ὁ Conzelmann διακηρύσσει, διτὶ ὁ Λουκᾶς εἶναι εἰς ἔξ ἔκεινων, οἵτινες ἀνέλαβον τὸ ἔργον τῆς ἀναθεωρήσεως καὶ τῆς προσαρμογῆς τῆς θεολογίας τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν ἐκ τῆς καθυστέρησεως ταῦτης δημιουργηθείσαν νέαν κατάστασιν. Ἡ σωτηρία ἀνήκει πλέον εἰς τὸ παρελθόν. Ἡ ἴστορικὴ αὕτη περίοδος τυγχάνει μὲν ἀποφασιστικῆς σημασίας διὰ τὸ παρόν, ἀλλ' ὡς «περίοδος σωτηρίας» θεωρεῖται λήξασα⁴⁶. Συνεπῶς, τὸ πρόβλημα, διπερ ἀντιμετωπίζει ἡ Ἐκκλησία συνίσταται εἰς τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ Χριστοῦ—γεγονότος καὶ τῆς σπουδαιότητος αὐτοῦ διὰ τὸ παρόν. Ἡ δὲ ἀπάντησις τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο συνίσταται, κατὰ τὸν Conzelmann, εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῆς σωτηρίας ἐν τῇ ἴστορᾳ διὰ τοῦ κηρύγματος: *Heils geschichte*. Κατὰ ταῦτα, δὲ κατὰ τὸ τέλος τοῦ κόσμου (*Endzeit*) ἀναμενόμενος Ἰησοῦς ἀνήκει εἰς τὸ παρελθόν, διπερ καλεῖται «*Die Mitte der Zeit*». Οὗτος ὁ Λουκᾶς παρέχει νέαν ἔρμηνειαν τῶν πηγῶν, διασκευάζων αὐτὰς κατὰ τοιούτον τρόπον, ὥστε νὰ ἀποδίδῃ μίαν «σύντομον περιγραφὴν τῶν διαδοχικῶν σταδίων τῆς ἴστορίας τῆς ἀπολυτρώσεως», ἣτις ἐκπληροῦται συμφώνως πρὸς τὸ Σχέδιον τῆς Θείας Προνοίας⁴⁷.

Τὸ σημείον δμως διπερ προεκάλεσεν εὑρεῖαν συζήτησιν μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τοῦ Conzelmann διαίρεσις τῆς ἴστορίας τῆς ἀπολυτρώσεως εἰς τρεῖς χρονικάς περιόδους διακρινομένας ἀπ' ἄλλήλων, ἢτοι, τὴν περίοδον τοῦ Ἰσραὴλ μέχρι καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, τὴν περίοδον τοῦ Ἰησοῦ, ἢτις ἀποτελεῖ ἀνεπανάληπτον φαινόμενον, καὶ τὴν περίοδον τῆς Ἐκκλησίας⁴⁸. Μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὴν μὴ πραγματοποίησιν τῆς ἐκ δευτέρου ἐλεύσεως Αὐτοῦ, ἡ Ἐκκλησία καταλαμβάνει πλέον μοναδικὴν θέσιν ἐν τῇ ἴστορᾳ, ἔχουσα ὡς ἀποστολὴν τὴν μετάδοσιν τοῦ Χριστοῦ—γεγονότος εἰς ὀλόκληρον τὸν κόσμον. Ἐντεῦθεν τὸ βιβλίον τῶν Πράξεων ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ Εὐαγγελίου, διότι ἐν αὐτῷ καταφαίνεται, διτὶ ἡ ἐν Χριστῷ ἀπολύτρωσις ἐμπεδοῦται ἐν τῷ κόσμῳ διὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος⁴⁹. Ἐκκλησία καὶ Ἀγίον Πνεύμα ἀποτελοῦν τοὺς δύο

46. Βλ. μνημ. Ἑργ. σελ. 27. Αἱ παραπομπαὶ εἰς τὴν ἀγγλικὴν μετάφρασιν.

47. "Ἐνθ'" ἀνωτ. σελ. 135.

48. Βλ. σελ. 150.

49. Βλ. σελ. 96 ἔξ.

κεντρικούς παράγοντας, περὶ τοὺς ὄποιους στρέφεται ἡ θεολογία τῶν Πράξεων, βασικὸν γνώρισμα τῆς ὄποιας τυγχάνει, ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως δὲν συνίσταται πλέον εἰς τὴν ἀνημονήν τοῦ αἰφνιδίου τέλους τοῦ κόσμου, ἀλλ' εἰς τὴν Χριστοκεντρικὴν ζωὴν ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς Ἐκκλησίας, δι' ἣς μεταφερόμεθα χρονικῶς εἰς τὸ παρελθόν καὶ μετέχομεν δὲν ἔκεινων τῶν ἀπολυτρωτικῶν γεγονότων, τῶν λαβόντων χάραν διὰ τῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ: «...ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἡ μετά τῶν γεγονότων τούτων σχέσις ἡμᾶν εἶναι ἔμμεσος, ἀλλ' ἐν ταύτῃ καὶ ἀμεσος χάρις εἰς τὸ Ἀγιον Πνεῦμα, δι Οὐ ἐπικαλούμεθα τὸν Θεόν καὶ τὸ δνομα τοῦ Ἰησοῦ. Τὸ Ἀγιον Πνεῦμα δμας ἐδόθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἡτις μεταδίδει Τοῦτο εἰς τὰ μέλη τῆς διὰ διαφόρων πράξεων, ὡς καὶ διὰ προσώπων πρὸς τοῦτο δρισθέντων ὑπ' αὐτῆς...»⁵⁰. Τὸ Ἀγιον Πνεῦμα κατὰ τὸν Conzelmann, ἐνοικοῦν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, δι' ἣν ἀποτελεῖ πηγὴν δυνάμεως, δὲν εἶναι ἐσχατολογικὸν χάρισμα, ἀλλ' ὑποκαθιστῷ ἐν τῷ παρόντι τὴν σωτηρίαν, ἡτις μέλλει νῦ ἐπιτευχθῆ πλήρως ἐν τῷ μέλλοντι. Τὸ Πνεῦμα, ἄλλαις λέξεσιν, ὑποκαθιστῷ ἐν τῷ παρόντι αὐτὸν τὸν εἰς οὐρανοὺς ἀναληφθέντα Ἰησοῦν Χριστὸν⁵¹.

Ἡ εἰς τρεῖς χρονικάς περιόδους διαίρεσις τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας ὑπὸ τοῦ Conzelmann εὑρεῖν ἐνρεῖαν ἀπήχησιν μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐρευνητῶν. Ταύτην ἀπεδέχθησαν, μεταξὺ ἄλλων καὶ οἱ G. Bornkamm⁵², U. Luck⁵³, E. Grässer⁵⁴, E. Haenchen⁵⁵, G. W.H. Lampe⁵⁶, J. C. O'Neill⁵⁷, O. Cullmann⁵⁸ κ.ἄ. Συγχρόνως δμας, ἔτεροι ἐρευνηταὶ διεπύωσαν τὴν ἀντίθεσιν αὐτῶν πρὸς τὴν θέσιν τοῦ Conzelmann, μεταξὺ τῶν ὄποιων ὁ W. Robinson,

50. Βλ. σελ. 181-82 τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως. Πρβλ. C. H. H e n k e y, ἐν: *The Catholic Biblical Quarterly*, 17 (Ιούλιος 1955), σελ. 527-28. Ἰστέον, ὅτι οὗτος παρατηρεῖ, ὅτι ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὁ Conzelmann θά ἡδύνατο νῦ θεωρηθῆ ὡς Ρωμαιοκαθολικός!

51. Βλ. σελ. 180. Τοῦτο ὑπεστηρίχθη ἐπίστης καὶ ὑπὸ τοῦ G. D. K. Kilpatrick ἐν «The Spirit, God and Jesus in Acts», ἐν: *JThSt*, 15 (Ιανουάριος 1964).

52. Βλ. «Evangelien: Synoptische», ἐν RGG², Tübingen 1958, II, σελ. 764 ἔξ.

53. Βλ. «Kerygma, Tradition und Geschichte Jesu bei Lukas», ἐν: ZThK 57 (1960), σελ. 51 ἔξ..

54. Βλ. Das Problem der Parusieverzögerung in den Synoptischen Evangelien und in der Apostelgeschichte, Berlin 1960.

55. Βλ. Apostelgeschichte, ἐνθ' ἀντ. σελ. 91 ἔξ.

56. Βλ. «The Holy Spirit in the Writings of St. Luke», ἐν: *The Gospels*, ἔκδ. D. Nineham, Oxford 1955, σελ. 159 - 200. Τοῦ αὐτοῦ, «The Lukan Portait of Christ», ἐν: NTSt 2 (1955 - 56), σελ. 160 - 75.

57. Βλ. μνημ. Ἐργ.

58. Βλ. «Out of season remarks on the historical Jesus of the Bultmann School», ἐν: Union Seminary Quarterly Review 16 (1961), σελ. 139. Τοῦ αὐτοῦ, *Salvation in History*, ἄγγλ. μετάφρ. London 1967, σελ. 244 - 45.

jr., δστις κατεδίκασε τὴν ὑπὸ τοῦ Conzelmann χρονικήν διαιρέσιν τῆς ιστορίας τῆς σωτηρίας. Κατ' αὐτὸν δὲν δυνάμεθα νὰ ὀμιλῶμεν περὶ περιόδων, ἀλλὰ περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς σειρᾶς γεγονότων, ἀκολουθούντων ώρισμένην δόδον (Weg, Way), συμφώνως πρὸς τὸ σχέδιον τοῦ Θεοῦ. Βεβαίως, ἡ ἀρχέγονος Ἑκκλησία ἦσθαντο διτὶ διήνυε τὴν πρὸ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου περίοδον, διὸ καὶ ὁ Λουκᾶς καταβάλλει προσπαθείας, δπως ἀμβλύνῃ τὴν ἐντύπωσιν ταύτην καὶ τὴν ἀντικαταστήσῃ διὰ τίνος νέας ἐποχῆς τοῦ «Endzeit». Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται ὑπὸ αὐτοῦ διὰ τῆς ὑπογραμμίσεως τῆς περιόδου τῆς θείας ἐπιφανείας ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ τὴν δοῖαν ἀπαιτεῖται ἡ τήρησις ἀναλόγου στάσεως ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων. Ἐπομένως, αἱ Πράξεις ἐπιτυγχάνουν τὴν προσέγγισιν ἐσχατολογίας καὶ ιστορίας εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν «ἀδόν», ἥτοι, ιστορία καὶ ἐσχατολογία συναντῶνται εἰς τὴν αὐτὴν γεωγραφικὴν περιοχήν⁵⁹.

Παραλλήλως πρὸς τὸν Robinson, ὁ W. G. Kummel ἐκφράζει ἀμφιβολίας ως πρὸς τὴν διὰ τῆς ιδέας τῆς «Heilsgeschichte» ἀντικατάστασιν τῆς περὶ τοῦ ἀμέσου τέλους τοῦ κόσμου ἀναμονῆς. Οὗτος παρατηρεῖ, διτὶ διὰ τὸν Λουκᾶν, ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ἐσχατολογικῆς ἐλπίδος ἄρχεται διὰ τῆς ζωῆς, τοῦ ἔργου καὶ τῆς τελειώσεως τοῦ Χριστοῦ⁶⁰. Συνεπῶς τὸ «Ἄγιον Πνεύμα δὲν εἶναι ὑποκατάστατον τῆς ἐν τῷ μέλλοντι ἐπιτυγχανομένης τελικῆς σωτηρίας, ἀλλ᾽ ἀποτελεῖ τὴν ἐγγύησιν τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐσχατολογικῆς περιόδου τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ διὰ τοῦτο ἐδόθη ὡς «αἰενίσχυσις» διὰ τὴν περίοδον τοῦ «Endzeit». Διὰ τοῦ τρόπου τούτου, ὁ Kummel συγχωνεύει τὴν ἐποχὴν τοῦ Χριστοῦ (Conzelmann = Die Mitte der Zeit) μετὰ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἑκκλησίας: ἀμφότεροι δὲ αἱ περίοδοι αὗται συναποτελοῦν τὴν ἐποχὴν τοῦ «Endzeit», ἥτις ἡρξάτο διὰ τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ περὶ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Πλέον δὲ τούτου καὶ ἡ παραδοχή, διτὶ ὁ Λουκᾶς εἶναι ὁ κατ' ἔχογην θεολόγος τῆς ιστορίας τῆς σωτηρίας, τῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀρχαμένης ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἐποχῇ, δὲν δύναται ν' ἀπομακρύνῃ τοῦτον ἐκ τῶν πλαισίων τῆς περὶ ιστορίας ἀντιλήψεως τῆς ἀρχεγόνου Ἑκκλησίας, καθόσον ἀντιμετωπίζων τὴν ιστορικὴν πραγματικότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς ἐποχῆς του προσθέτει εἰς τὴν «περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων» (Λουκ. 1, 1) ἀφήγησιν αὐτοῦ τὸν Χριστόν, ὁ ὅποιος συνεχίζει νὰ ἐργάζηται⁶¹.

Ἐτέρᾳ ἀντίδρασις κατὰ τοῦ Conzelmann ἔξεδηλώθη ὑπὸ τοῦ H. Flender, ἡ ἐργασία τοῦ ὅποιου ἔδράζεται ἐπὶ φιλοσοφικῶν καὶ δογματικῶν προσ-

59. Bλ. The Way of the Lord, ἀγγλ. μετρ. περιωρισμένης κυκλοφορίας, σελ. 69, 112, και 55 - 56, Πρβλ. «The theological context for interpreting Luke's travel narrative», ἐν: JBL 79 (1960), σελ. 20 - 31.

60. Bλ. Introduction to the New Testament, ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 121.

61. «Ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 122 έξ.

ποθέσεων. Ούτος κατηγορεί τὸν Conzelmann ὡς ἀλλοιώσαντα τὸν διαλεκτικὸν χαρακτῆρα τοῦ Λουκᾶ, ἡ περὶ σωτηρίας διδασκαλία τοῦ ὅποιου πόρῳ ἀπέχει ἀπὸ τοῦ ν' ἀποτελῆ μιαν ἄλυσιν αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ. Παρουσιάζων τὸ ὑλικὸν αὐτοῦ ὑπὸ ποικίλας μορφάς, ἀκόμη καὶ δι' ἀντιθέτων παραλληλισμῶν, ὁ Λουκᾶς ἐπιθυμεῖ νὰ τονίσῃ, κατὰ τὸν Flender, διτὶ ἡ σωτηρία προσικειοῦται ὑπαρχιστικῶς. Οἱ τρόποι κατανομῆς καὶ παρουσιάσεως τοῦ ὑλικοῦ ἀποτελοῦν διαλεκτικάς βάσεις, ὡς ἔξετάζουσαι τὰ γεγονότα ὑπὸ διάφορον πρῆσμα. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προϋποθέσεων τούτων, ὁ Flender κατηγορεῖ τὸν Conzelmann ὡς ἀντιληφθέντα μίαν μόνον πλευράν τῆς μεθόδου τοῦ Λουκᾶ, τὴν ἱστορικήν, ἣν ἐπὶ πλέον παρέλειψε νὰ ἔξετάσῃ ὑπὸ τὸ κατάλληλον πρῆσμα τῆς διαλεκτικῆς, τοινέστι τῆς «φύσεως τοῦ κόσμου ὡς δημιουργίας ἐπιβεβαιουμένης διά τῆς ἐν αὐτῷ (τῷ κόσμῳ) ἀποκαλύψεως τοῦ Χριστοῦ»⁶². Τὸ μήνυμα τοῦ Λουκᾶ συνίσταται κατά τὸν Flender εἰς τὴν ἀντίληψιν, διτὶ ὁ παλαιὸς κόσμος εἶναι πλέον παρφρημένος χάρις εἰς τὴν νέαν ἀπόλυτρωτικήν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ, τοῦθ' ὅπερ ἐπιβεβαιοῖ καὶ ἡ ὑπαρξίας τῆς Ἑκκλησίας, ἣντις ἄγεται πρὸς τὸν νέον θεῖον κόσμον διά τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. «Οσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν σωτηρίαν, αὐτῇ καθίσταται πραγματικότης εὐθὺς ὡς δ ἄνθρωπος ἔλθη εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἀπόλυτρωτικοῦ γεγονότος. Ἐπομένως τὸ σημαντικότερον γεγονός τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι ἡ ἀνάστασις, οὔτε ἡ ἐκ δευτέρου ἔλευσις Αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ τελείωσις: ἡ παρουσία εἶναι ἡ ἐπὶ τῆς γῆς γνωστοποίησις τῆς 'τελειώσεως' (Lordship) εἰς ἣν εἰσῆλθεν ὁ Ἰησοῦς ἐν οὐρανοῖς. .... Ἡ 'τελείωσις' αὐτῇ εἶναι παροῦσα μόνον διά τῆς πίστεως, ἣντις καταλύεται κατὰ τὴν δρατὴν ἐπάνοδον τοῦ Χριστοῦ διά τῆς ἀπόλυτρώσεως τοῦ σώματος»⁶³.

5. Τὸ ἔργον τοῦ Ernst Haenchen.

Τὸ δύκωδέστερον 'Υπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἐγράφη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὑπὸ τοῦ E. Haenchen, ἔνθα παρατηρεῖται συγκερασμὸς παλαιῶν καὶ νέων θεωριῶν. Ὁ Haenchen πιστεύει, διτὶ παρὰ τῷ Λουκῷ συνυπάρχουν στενῶς συνδεδεμέναι ἡ θεολογικὴ σκέψις, ἡ ἱστορικὴ θεώρησις καὶ ἡ συγγραφικὴ μέθοδος, καθόδον ὁ Λουκᾶς ἀπεφάσισε νὰ συγγράψῃ ἱστορίαν ἐπὶ τῇ βάσει θεολογικῶν προϋποθέσεων καὶ ἔνεκα τούτων. Ἡ περὶ σωτηρίας θεολογία τοῦ Λουκᾶ τίθεται ὡς ἀπάντησις αὐτοῦ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς καθυστερήσεως τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Χριστοῦ. Οὕτως ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὁ Haenchen ἀκολουθεῖ πιστῶς τὸν Conzelmann. Ἡ ἐποχὴ

62. B.L. St. Luke, Theologian of Redemptive History, ἀγγλ. μετρ., Philadelphia 1967, σελ. 165.

63. 'Ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 94 ἐν ὑποσημειώσει.

τοῦ Ἰησοῦ ἀνήκει πλέον εἰς τὸ παρελθόν, διὸ καὶ ὁ Λουκᾶς γράφει ὡς ἴστορικός. "Υπὸ τὴν ἐποψιν ταύτην τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον ἀποτελεῖ τὴν πρώτην «Leben Jesu»⁶⁴. Διά τοῦ τρόπου τούτου δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν εὐχερέστερον καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων, διότε περιγράφει καὶ ἔκθετει τὸ κήρυγμα τοῦ «λόγου» τοῦ Θεοῦ, ὡς μόνου φορέως τῆς σωτηρίας, ἀκολουθοῦν τὴν ἐποχὴν τοῦ Χριστοῦ, ἣντις εἶναι ἡ κατ' ἔξοχὴν ἐποχὴ τῆς σωτηρίας.

Κατὰ τὸν Haenchen τὸ ἔργον τοῦ Λουκᾶ ὡς ἴστορικον συνίσταται εἰς τὴν ἀπόδειξιν τοῦ πᾶς ἡ ἴδιωσις τῆς Ἐκκλησίας ἐν Τεροσολήμοις κατέληξεν εἰς τὴν μεταξὺ τῶν Ἐθνικῶν ἱεραποστολὴν χωρὶς τοῦτο νὰ συνεπάγεται τὴν διακοπὴν τῶν μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ Ἰσραὴλ σχέσεων, διότι ἔκεινοι οἵτινες ἀνέλαβον τὴν μεταξὺ τῶν Ἐθνικῶν ἱεραποστολὴν δὲν ἀπεμακρύνθησαν ἐκ τῆς πίστεως τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ μᾶλλον διετήρησαν ταύτην, καθόσον δὲ παροθήσας αὐτοὺς εἰς τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι αὐτὸς οὗτος δὲ Θεός⁶⁵. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο δῆμος δὲ Λουκᾶς ὑπεχρεώθη νὰ προβῇ εἰς σοβαρὰς παραχωρήσεις. Πρός τοῦτο, δὲ Haenchen ἀναφέρει δύο παραδείγματα: α) οἱ ἀναλαβόντες τὴν μεταξὺ τῶν Ἐθνικῶν ἱεραποστολὴν δὲν ἦσαν κατ' οὐσίαν οἱ 'Απόστολοι, ἀλλὰ δὲ Στέφανος καὶ οἱ 'Ελληνισταί: β) νὰ περὶ Παύλου εἰκὼν τοῦ Λουκᾶ τυγχάνει ἴστορικῶς ἀναξιόπιστος. 'Αλλαις λέξει, διὰ νὰ ὑπερασπισθῇ τῆς ἀδιακόπου συνεχείας τῆς Heilsgeschichte δὲ Λουκᾶς ἀπεμακρύνῃ τῆς ἴστορικῆς πραγματικότητος «ὡς αὐτῇ πράγματι ἔλαβε χώραν». 'Απόδειξιν περὶ τούτου δὲ Haenchen προσάγει τὸ γεγονός τῆς 'Αναστάσεως, διόπει, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ 'Αγίου Πνεύματος μαρτυρεῖ, διτὶ ἡ Ἐκκλησία εἶναι δὲ ἀληθῆς Ἰσραὴλ καὶ συνέχεια καὶ ἔκπλήρωσις τοῦ Ιουδαϊσμοῦ. Τὸ δὲ γεγονός τῆς 'Αναστάσεως ἀποτελεῖ τὸν ρυθμιστικὸν παράγοντα τῆς ἔναντι τῶν Ἐθνικῶν στάσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τοιουτοτρόπως, ἡ 'Αναστάσις καὶ ἡ μετὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἀδιακόπος συνέχεια ἀποδεικνύουν τὴν Ἐκκλησίαν ὡς διακειμένην φιλικῶς ἔναντι τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Δὲν εἶναι λοιπὸν δύσκολον νὰ διακρίνῃ τις, διτὶ δὲ Haenchen παρέλαβε γνωστὰς ἀπόψεις, διατυπωθείσας παλαιότερον, καὶ μὲ τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν ἵκανότητα συνήνωσεν αὐτάς εἰς ἐνίασιν σύνολον.

Ἡ περὶ τῆς ἴστορικῆς ἀξιοπιστίας τοῦ Λουκᾶ θεωρία τοῦ Haenchen οὐδόλως ἀφίσταται τῆς θεωρίας τοῦ Dibelius, διότι κατ' ἀμφοτέρους δὲ Λουκᾶς παραποιεῖ τὴν ἴστοριαν πρὸς ὄφελος τῆς θεολογίας, καθόσον, οὐ

64. Bk. Die Apostelgeschichte, ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 87. 'Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου οὗτος συμφωνεῖ πρὸς τὸν Käsemann, «Das Problem des historischen Jesus», ἐν: ZThK 51 (1954) σελ. 137.

65. 'Ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 90, πρβλ. «Apostelgeschichte», ἐν RGG², I, σελ. 506, ὡς καὶ «Judentum und Christentum in der Apostelgeschichte», ἐν: ZNW 54 (1963), σελ. 156.

μόνον οὗτος συνέθεσεν δημιούριας και περιλήψεις πρὸς προβολὴν τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ ίδεων, ἀλλ᾽ ἐπὶ πλέον και δόλοκλήρους «σκηνάζ» (Szenen)⁶⁶. Ὁ Εκαστον ἴστορικὸν γεγονός κατὰ τὸν Haenchen διαιρεῖται ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ εἰς διαφόρους «σκηνάζ», διὰ τῶν διποίων προβάλλει κατὰ δραματικὸν τρόπον τὰς ίδεας αὐτοῦ. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου, τὸ ἴστορικὸν γεγονός (Geschichte) λαμβάνει τὴν μορφὴν διηγῆσεων (Geschichten)⁶⁷. Κατὰ ταῦτα, διὰ ν' ἀντιληφθῶμεν τὰ ἀπολογητικὰ διαφέροντα τοῦ συγγραφέως δέον δπως ἀναλύσωμεν τὰς σκηνάς ταύτας. Οὕτως π.χ. ἡ διήγησις τῆς μεταστροφῆς τοῦ Παύλου ἐν τῷ 9ῳ κεφ. τῶν Πράξεων δύναται νὰ διαιρεθῇ κατὰ τὸν Haenchen εἰς τὰς ἀκολούθους ἑπτά (7) σκηνάς, ἐκάστη τῶν διποίων ἀποτελεῖ αὐτοτελῆ ἐνότητα, ἐνῷ συγχρόνως βασίζεται ἐπὶ τῆς προηγουμένης μέχρις ὅτου, κατὰ δραματικὸν τρόπον, καταλήξῃ εἰς τὸ «ἀποκορύφωμα» (Höhepunkt) τῆς τελευταίας σκηνῆς:

1. Εἰσαγωγή. Ὁ Παῦλος αἰτεῖται ἔξουσίαν (1–2).
2. Τὸ πρῶτον «Höhepunkt»: Χριστοφάνεια (3–7).
3. Τέλος και περιλήψις. Ὁ Σαούλ ἐν Δαμασκῷ (8–9).
4. Εἰσαγωγή. Ὁ Χριστός δίδει ἐντολὴν εἰς τὸν Ἀνανίαν (10–12).
5. Ἐντασις λόγῳ καθυστερήσεως τῆς δραματικῆς πράξεως. Ἀρνησις τοῦ Ἀνανίου πρὸς ὑπακοήν (13–14).
6. Ἐτέρᾳ Ἐντασις. Ὁ Χριστός ὑπερισχύει (15–16).
7. Höhepunkt. Ὁ Ἀνανίας μεταδίδει τὴν σωτηρίαν εἰς τὸν Παῦλον (17–19a)⁶⁸.

Ὦς ἀνεμένετο, ἡ κατὰ τὸν Haenchen ἀντίδρασις ἔξεδηλώθη πρῶτον ἐκ μέρους τῆς οὕτω καλούμενης Σχολῆς τῆς «Heilsgeschichte», και δὴ πρῶτος ὁ Bo Reicke διεκήρυξεν, ὅτι πρόθεσις τοῦ Λουκᾶ ἦτο νὰ δώσῃ μίαν περιγραφὴν τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν δύο κεντρικωτάτων θεμάτων: τῆς Χριστολογίας ἀφ' ἐνός, ἡτις ἔξετάζει τὴν ζωὴν και τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, και τῆς Ἐκκλησιολογίας ἀφ' ἐτέρου, ἡτις περιγράφει τὸ ἔργον αὐτοῦ διὰ τῶν Ἀποστόλων. Κατὰ συνέπειαν, ἡ ἐπίγειος ζωὴ τοῦ Χριστοῦ τυγχάνει ἀρρήκτως συνδεδεμένη μετά τῆς ἐν τῷ κόσμῳ δρώσης Ἐκκλησίας, ἡτις συνεχίζει τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ ἐγκαινιαστής τῆς «ἐσχατολογικῆς» ἐποχῆς τῆς ἀπολυτρώσεως, τὸ δὲ «Ἄγιον Πνεῦμα εἶναι τὸ «ἐσχατολογικὸν» δῶρον και ὁ ἐπὶ τῆς γῆς ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ»⁶⁹. Ὁ Reicke ἀπορρίπτει ἐπίσης και τὴν περὶ ἐσχατολογίας

66. Βλ. «Tradition und Komposition in der Apostelgeschichte», ἐν: ZThK 52 (1955), σελ. 209.

67. Βλ. ἐν RGG², 502, πρβλ. «The Book of Acts as source material for the history of Early Christianity», ἐν: Studies in Luke-Acts, ἀνετ. σ. 260.

68. Βλ. Apostelgeschichte, σελ. 81.

69. Βλ. «The risen Lord and his Church», ἐν: Interpr. 13 (Ἀπρίλιος 1959), σελ. 158 ἐξ., πρβλ. Glaube und Leben der Urgemeinde, Zürich 1957, σελ.. 38 ἐξ.

θεωρίαν τοῦ Conzelmann. Κατ' αὐτὸν τὸ Εὐαγγέλιον δέον δπως ἀπαλλαγὴ ταύτης (de - Eschatologisierung) διὰ δύο κυρίως λόγους: α) διότι οὐδεὶς ἐκ τῶν Εὐαγγελιστῶν φέρει ἐπαρκεῖς ἀποδείξεις, διτὶ δὲ Ἰησοῦς ἀπέρριψε τὴν ίδεαν περὶ μεταβατικῆς τινος περιόδου πρὸ τῆς δευτέρας παρουσίας, καὶ β) διότι αἱ «ἐσχατολογικαὶ» ἔκφράσεις τοῦ Λουκᾶ περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ διατυποῦνται μετά τῆς αὐτῆς ἡμέρας ως καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων Εὐαγγελιστῶν⁷⁰.

Ἐνταῦθα δέον δπως μνημονεύσωμεν καὶ τὸ ἔργον τοῦ U. Wilckens ὅστις, στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ Conzelmann, καταλήγει εἰς ἀντίθετα συμπεράσματα ἀπὸ αὐτὸν. Κατὰ τὸν Wilckens, αἱ ἀρχαὶ περὶ τῆς «Heilsgeschichte», ως αὕτη ἔκφράζεται ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ, δέον δπως ἀναζητηθοῦν εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ καὶ οὐχὶ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς καθυστερήσεως τῆς δευτέρας παρουσίας, διότι τὸ θέμα τοῦτο εἶχεν ἡδη ἀντιμετωπισθῆ διὰ τῆς περὶ τὸν Ἰησοῦν παραδόσεως (Tradition Jesu), ἣν καὶ δὲ ίδιος ὁ Λουκᾶς υἱοθέτησεν, ἔκπριτῶν τὴν σωτηρίαν ἐκ τοῦ ίδιου τοῦ Ἰησοῦ. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἰησοῦ μετέχουν τῆς σωτηρίας ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν. Ἐξ ἀλλού τυγχάνει χαρακτηριστικόν, διτὶ κατὰ τὸν Wilckens ἡ περὶ σωτηρίας διδασκαλία τοῦ Λουκᾶ οὐδόλως ἀφίσταται τῆς ἐπὶ τοῦ ίδιου θέματος διδασκαλίας τοῦ Παύλου. Μόνον οἱ προσπαθοῦντες δπως ἔρμηνεύσουν αὐτὴν ὑπαρχιστικῶς ἀδυνατοῦν νὰ κατανοήσουν τοῦτο, ως π.χ. ὁ Barth, ὁ Bultmann, κ.ἄ. Τόσον δὲ Παῦλος δσον καὶ ὁ Λουκᾶς ἀντιλαμβάνονται τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ Εὐαγγελίου ως ἀπολύτως ιστορικὴν ἐνέργειαν. Οὕτως ἡ περὶ Νόμου ἄποψις τοῦ Παύλου εἶναι, διτὶ οὗτος ἀποτελεῖ μίαν καθαρῶς «heilsgeschichtlichen» ἔκφρασιν⁷¹.

Ἡ περὶ τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον καὶ τὰς Πράξεις ἔρευνα δὲν παρέλειψε νὰ θίξῃ καὶ τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τῶν ἐν λόγῳ δύο βιβλίων πρὸς τὸν Γνωστικισμόν. Πολλάκις διάφοροι ἔρευνηται ἀπέρριψαν πᾶσαν ίδεαν περὶ οἰουδῆποτε ἐπτηρεασμοῦ τοῦ Λουκᾶ ὑπὸ τοῦ Γνωστικισμοῦ, ως π.χ. ὁ C. K. Barrett⁷² κ.ἄ. Ἀντιθέτως δὲ C. Talbert διεπύωσε τὴν ἄποψιν, διτὶ ἡ κλεις τῆς κατανοήσεως τοῦ θεολογικοῦ σκοποῦ τοῦ Λουκᾶ ἔγκειται εἰς τὴν παντελῇ ἀπουσίαν Γνωστικῶν ίδεων εἰς τὰ ἔργα αὐτοῦ, τοῦθ' δπερ διφείλεται κατ' αὐτὸν εἰς τὸν κατὰ τοῦ ἐν λόγῳ συστήματος ἀμυντικὸν χαρακτῆρα τῶν βιβλίων. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ὁ Talbert προσάγει ἔξ (6) ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Λουκᾶ, ἥτοι: α) τὰς διηγήσεις περὶ

70. Bλ. *The Gospel of Luke*, ἀγγλ. μετρφ. Richmond, 1964, σελ. 75 ἔξ.

71. Bλ. *Studies in Luke-Acts*, ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 60, πρβλ.. *Die Missionsreden der Apostelgeschichte*, Neukirchen-Vluyn, 1961, σελ. 205-207. Πρβλ.. «Die Bekehrung des Paulus als religionsgeschichtliches Problem», ἐν: *ZThK* 56 (1959), σελ. 275 ἔξ., Bλ. L. G o p e l t, «Paul and Heilsgeschichte», ἐν: *Interpr.* 21 (Ιούλιος 1967), σελ. 315 ἔξ.

72. Bλ. *Luke the Historian in Recent Study*, London 1961, πρβλ.. E. Haenchen, *Apostelgeschichte*, σελ. 676.

τῶν γεννήσεων τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἰησοῦ (Λουκ. 1–2). β) τὸν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ συγκεκριμένον χρονικὸν προσδιορισμὸν ὥρισμένων γεγονότων (π.χ. Λουκ. 1, 5· 2, 1 ἔξ.· 3, 1 ἔξ.); γ) τὴν διῆγησιν τοῦ βαπτίσματος (Λουκ. 3, 21–22); δ) τὴν γενεαλογίαν τοῦ Ἰησοῦ (Λουκ. 3, 23–38); ε) τοὺς χριστολογικούς τίτλους τῶν Πράξεων στ) τὴν ἐν ταῖς Πράξεσι περιγραφὴν τοῦ Παύλου⁷³. Ἀντίθετον ἄποψιν ἔξεφρασεν ὁ W. Schmithals, ὅστις ἀπέρριψε πᾶσαν ἰδέαν περὶ τοῦ Λουκᾶ, ὡς ἀνθισταμένου κατὰ τοῦ Γνωστικισμοῦ⁷⁴.

‘Ως καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης εἴπομεν, ἡ περὶ τὰ ἔργα τοῦ Λουκᾶ βιβλιογραφία καταλαμβάνει μεγάλην ἔκτασιν, πολὺ δὲ περισσότεροι ἐρευνηταὶ τῶν ἐνταῦθα μνημονευομένων ἡσychολήθησαν περὶ τὰ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ περικλειόμενα προβλήματα. Ἐξ αὐτῶν ἀνεφέρθημεν ἐνταῦθα μόνον εἰς τοὺς διατυπώσαντας τὰς πλέον ἀντιπροσωπευτικάς ἀπόψεις. Πρίν δμως ἡ κλείσωμεν τὴν παροῦσαν ἐρευναν θεωροῦμεν ἀπαραίτητον, δπως ἀναφερθῶμεν καὶ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν ἐπὶ τοῦ θέματος.

6. ‘Η παρ’ ἡμῖν ἐρευνα περὶ τὰ ἔργα τοῦ Λουκᾶ

Ατυχῶς, ἡ περὶ τὰ ἔργα τοῦ Λουκᾶ ἐρευνα δὲν ἀνεπτύχθη παρ’ ἡμῖν εἰς ἀξιόλογον βαθμόν, ἀκολουθοῦσα εἰς τοῦτο τὴν ἐπὶ τῆς λοιπῆς Κ. Διαθήκης καθόλου ἐρευναν. Ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς Πατερικῆς ἐποχῆς καὶ ἐντεῦθεν, δὲ ἐρμηνευτικός τῆς Θεολογίας κλάδος περιήλθεν εἰς δευτερεύουσαν θέσιν, ἐπισκιασθεὶς ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν καὶ δογματικῶν μελετῶν, ἕνεκα τῶν κατὰ τὸν Μεσαίωνα καὶ ἐφεζῆς ἐπικρατησασῶν εἰδικῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, καὶ δὴ ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κων/πόλεως καὶ ἐντεῦθεν. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ὁρθοδόξων θεολόγων ἐστράφη κυρίως περὶ τὴν ἀντιρρητικὴν καὶ ἀπολογητικὴν θεολογίαν πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐκ τοῦ Σχίσματος μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας προκυψασῶν δογματικῶν διαφορῶν. Πλεῖστα δοσα δὲ βασικὰ θεολογικὰ προβλήματα, ὡς π.χ. τὸ τῆς θεοπνευστίας τῆς Ἀγίας Γραφῆς, τῆς αὐθεντίας αὐτῆς, κλ.π. παρέμειναν καὶ παραμένουν εἰσέτι ἀνεξερεύνητα ἀπὸ καθαρῶς ἐρμηνευτικῆς σκοπιᾶς.

Βεβαίως, δύναται τις νῦν διακρίνη ποιάν τινα προσπάθειαν εἰς τὰς διαφόρους συλλογάς κτηρυγμάτων καὶ ἄλλων, ἐποικοδομητικοῦ περιεχομένου, δημιουρῶν, ὡς π.χ. τοῦ Ν. Θεοτόκη, Ἡ. Μηνιάτη κ. ἀ., πλὴν δμως

73. Bλ. Luke and the Gnostics, Nashville 1966, σελ. 111. Πρβλ. G. Klein, «Die Zwölf Apostel», ἐν: Forschung zur Religion und Literatur des A. und N. Testaments, 77 (1961), σελ. 115 ἔξ.

74. Bλ. Das kirchliche Apostolamt, 1961.

αυτή δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς σοβαρά ἐρμηνευτική ἔργασία ἐν τῇ αὐστηρῷ τοῦ δρου ἐννοίᾳ.

Ἡ κατάστασις αὕτη ἀρχίζει νὰ μεταβάλλεται κάπως ἀπὸ τοῦ β' ἥμισεως τοῦ 19ου αἰώνος κυρίως καὶ ἐντεῦθεν, ιδίως διὰ τῆς ἐμφανίσεως φρισμένων *'Υπομνημάτων* εἰς τὰ διάφορα βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης. Οὗτως τό ἔτος 1883 καὶ καθ' ὅν χρόνον ἡ περὶ τὴν Κ. Διαθήκην ἔρευνα ἐν Ἐυρώπῃ ἔτελοι εἰσέτι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Σχολῆς τῆς Τυβίγγης καὶ τοῦ *«Naturalismus»*, ἔξεδόθη ἐν *'Αθηναῖς* τῷ βιβλίον τοῦ Διευθυντοῦ τῆς ἐν Χαλκίδι *'Ιερατικῆς Σχολῆς* Βαρθολομαίου Γεωργιάδου ὑπὸ τὸν τίτλον *«Ἐρμηνεία εἰς τὰ τέσσαρα Ἔνταγμάτα»*. Ἐν αὐτῷ προτάσσεται μακρὸς πρόλογος, ἐν τῷ διποίῳ δι συγγραφεὺς ἀναφέρεται κατ' ἄρχην εἰς τὴν ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ἔξελιξιν τοῦ Σχεδίου τῆς Θείας Προνοίας πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀμαρτήσαντος ἀνθρώπου, ἔξεταζομένου ὑπὸ τὸ πρῆσμα τῆς Ὀρθοδόξου δογματικῆς διδασκαλίας, καταλήγει δὲ εἰς τὴν ἐν *'Ησσοῦ Χριστῷ* ἐκπλήρωσιν τοῦ Σχεδίου τούτου. Ἀκολούθως δι συγγραφεὺς ποιεῖται μνείαν τῆς πρὸ τῆς σαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ ἐπικρατούσης καταστάσεως μεταξὺ τοῦ *'Ιουδαϊκοῦ* καὶ *'Εθνικοῦ* κόσμου ἐπὶ τῷ σκοπῷ, διποις ἀποδεῖξῃ τὴν ἀνωτερότητα καὶ τελειότητα τῆς ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ *'Ησσοῦ Χριστοῦ* θείας *'Αποκαλύψεως*. Ἡ δλη ἐκθεσις λαμβάνει χώραν κατὰ τὸν παραδοσιακὸν τρόπον, οὐδόλως δινύμανεν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποτελούντα ἐρμηνευτικὴν ἔργασίαν, ἐν τῇ εἰδικῇ τοῦ δρου ἐννοίᾳ. Τὸν μακρὸν τοῦτον Πρόλογον ἀκολουθεῖ *'Υπόμνημα εἰς τὰ τέσσαρα Ἔνταγμάτα*, ἔνθα κάτωθεν τοῦ παρατιθεμένου κειμένου παρέχονται σχόλια ἐπὶ φρισμένων λέξεων ἢ στίχων αὐτοῦ ἃνευ οἰασδήποτε θεολογικῆς ἐμβαθύνσεως εἰς τὸ περιεχόμενον.

Τὸ ἔργον τοῦ Γεωργιάδου ἡκολούθησαν ἐν ἔτει 1892 δύο τόμοι (ὁ Β' καὶ ὁ Γ') τοῦ ἔργου τοῦ Καθηγητοῦ Ν. Δαμαλᾶ, ὑπὸ τὸν τίτλον *«Ἐρμηνεία εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην»*⁷⁵, καὶ ὑπὸ τὸν ὑπότιτλον *«Ἐρμηνεία ἐκ παραλλήλου τῶν τριῶν πρώτων Ἔνταγμάτων»*. Ως καὶ δι ὑπότιτλος δηλοῖ, δι συγγραφεὺς παραβέτει ἐρμηνείαν τοῦ κειμένου τῶν Συνοπτικῶν Ἔνταγμάτων κατὰ παραλλήλους περικοπάς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς *«ἀρθῆς γραμματικῆς* καὶ *ἱστορικῆς μεθόδου»*, ὡς καὶ *«ἔξηγησιν τοῦ γράμματος τῆς Καινῆς Διαθήκης ὡς συμβόλου τῆς ἐννοίας»* τῇ βοηθείᾳ *«τῆς δεούσης θεολογικῆς καὶ δογματικῆς ἀκριβείας καὶ ὀρθότητος»*. Τὴν μέθοδον ταύτην χαρακτηρίζει δι συγγραφεὺς ὡς καρπὸν *«τοῦ ὑγιοῦ τῶν ἀρχαίων καθολικῶν πατέρων πνευματικοῦ φρο-*

75. Ιστέον, δι τὸ δι τόμος περιέχει τὴν εἰσαγωγὴν εἰς ἀπαντα τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης, πρόθετος δὲ τοῖς συγγραφέως ἡτο, ὡς καὶ ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Β' τόμου (σελ. 7-8) δηλούσται, ἡ παρουσίας *'Υπομνημάτων* εἰς ἀπαντα τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης. Πλὴν δμως, ἐκτὸς τῶν τριῶν Συνοπτικῶν, οὖδὲν ἔτερον *'Υπόμνημα εἰς τὰ λοιπὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης* ἔγραψη ὑπ' αὐτοῦ.

νήματος»⁷⁶. Πράγματι, ώς έκ της άκολουθούσης έρμηνείας τοῦ κειμένου έμφαίνεται, διαμαλᾶς ἔδράζεται τόσον ἐπὶ τῶν ιστορικῶν καὶ φιλολογικῶν μαρτυριῶν, δοσον καὶ ἐπὶ τῶν προγενεστέρων αὐτοῦ ἀπόψεων καὶ πορισμάτων τῶν Πατέρων τῆς Ἑκκλησίας, χρησιμοποιῶν συγχρόνως καὶ τὰς ἐπὶ τῶν Εὐαγγελίων νεωτέρας ἐργασίας, κυρίως δὲ τῶν Γερμανῶν Θεολόγων. Σκοπὸς τῆς ἐργασίας καὶ τῆς μεθόδου ταύτης τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ τυγχάνει ἡ ἐκ τῶν πραγμάτων κατάδεξις τῆς ἀρμονίας τῆς ἐπιστήμου έρμηνείας τῆς κοινῆς συνειδήσεως τῆς καθολικῆς Ἑκκλησίας πρὸς τὴν γραμματικήν καὶ ιστορικήν ἐπιστημονικήν έρμηνείαν τῆς Κ. Διαθήκης⁷⁷.

Τὸ έρμηνευτικὸν ἔργον τοῦ καθηγητοῦ Δαμαλᾶ παρίσταται διάφορον τοῦ Β. Γεωργιάδου εἰς τε τὴν μέθοδον καὶ τὴν θεολογικὴν ἐμβάθυνσιν ἐπὶ τοῦ κειμένου τῶν Εὐαγγελίων. Συγχρόνως δὲ Δαμαλᾶς ὑπογραμμίζει τὰς μεταξὺ τῶν Εὐαγγελίων διαφοράς ἀλλ᾽ ἐπὶ τῷ σκοπῷ δπως ἀποδεῖξῃ, διτι αὐται οὐδόλως δύνανται νῦ παραβλάψουν τὴν ιστορικότητα καὶ τὴν σπουδαιότητα τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ως πρὸς τὸ κατά Λουκᾶν Εὐαγγέλιον εἰδικώτερον, δὲ Δαμαλᾶς δὲν παρουσιάζει καινοτομίαν τινα κατά τὴν έρμηνείαν τοῦ κειμένου του, οὗτε διατυποῖ οἰανδήποτε ιδιάζουσαν θεωρίαν ἐπὶ τῆς διατάξεως τοῦ ὑλικοῦ καὶ τῆς θεολογικῆς αὐτοῦ σπουδαιότητος καθόλου.

Μετὰ τὸν Δαμαλᾶν, ἡ ἀξιολογωτέρα ἐργασία εἰς τὰ ἔργα τοῦ Λουκᾶ παρ' ἡμῖν τυγχάνουν τὰ ὑπομνήματα τοῦ καθηγητοῦ Π. Τρεμπέλα εἰς τὸ κατά Λουκᾶν Εὐαγγέλιον καὶ τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων⁷⁸, ἀποτελοῦντα μέρος τῆς σειρᾶς "Υπομνημάτων εἰς τὴν Κ. Διαθήκην. "Ἐν ἑκάστῳ "Υπομνήματι προτάσσεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως μακρὰ καὶ ἀξιολόγος εἰσαγωγῆ, ἀναφερομένη εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Λουκᾶ καὶ τὰ περιστατικὰ τῆς ὑπὸ αὐτοῦ συγγραφῆς τοῦ τε Εὐαγγέλιου καὶ τοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων, εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῇ Ἑκκλησιαστικῇ παραδόσει, εἰς τὴν σχέσιν τῶν δύο βιβλίων πρὸς τε τὴν Συνοπτικὴν παράδοσιν καὶ τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου, καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὸν σκοπὸν τῆς συγγραφῆς αὐτῶν. Κατὰ τὸν σεβαστὸν Καθηγητὴν, δὲ Λουκᾶς ἀφεροὶ ἀμφότερα τὰ ἔργα αὐτοῦ εἰς τὸν «κράτιστον Θεόφιλον» (Λουκ. 1, 3· Πράξ. 1, 1), ἀντιπροσωπεύοντα τοὺς ἐξ ἔθνῶν ἐπιστραφέντας εἰς Χριστὸν καὶ ἐνδιαφερομένους νῦ διδαχθῶσιν ἀκριβέστερον καὶ πληρέστερον τὰς κεντρικὰς καὶ θεμελιώδεις γραμμάς «τῆς ἀποστολικῆς κατηχήσεως». Οὕτως δὲ χαρακτήρ τῶν ἔργων τοῦ Λουκᾶ, κατὰ τὸν καθηγητὴν Τρεμπέλαν, εἶναι σαφῶς κατηχητικός. Εἰς τὸ Εὐαγγέλιον δὲ Λουκᾶς ἐκ-

76. Βλ. τόμ. Α', σελ. η' ἐξ.

77. Βλ. τόμ. Α', σελ. θ'.

78. Βλ. "Υπόμνημα εἰς τὸ κατά Λουκᾶν Εὐαγγέλιον, 'Αθῆναι 1952 καὶ "Υπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, 'Αθῆναι 1955.

θέτει άκριβδως και ἐπιβεβαιοῖ τὴν διά ζώσης κατήχησιν, τὴν περιλαμβάνουσαν τὸν βίον καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ⁷⁹, εἰς δὲ τὸ βιβλίον τῶν Πράξεων, οὗτος ἀποβλέπει εἰς τὸ νῦν παράσχη βιβλίον ἀπλῶς ἱστορικόν, ἱστοριογραφούντων χάριν τῆς ἱστορίας αὐτῆς, πρὸς ἀλλήν ἀπό τῆς λήθης διάσωσιν τῶν ἀξιομνησούντων γεγονότων τῆς πρώτης ἀρχῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς διαδόσεως τῆς νέας πίστεως, ἀλλ᾽ ἔχει σκοπὸν διδακτικὸν καὶ ἐποικοδομητικόν. Τοῦτο διαβλέπει δὲ καθηγητὴς Τρεμπέλας εἰς τὸ γεγονός, διὰ μετὰ τὴν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἀφήγησιν τῆς ζωῆς, τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὐδέν τις ἄλλο ηδύνατο καλλίτερον ν' ἀποδεῖξῃ τὴν θειότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ, δσον ἡ ἱστορία τῆς ραγδαίας ἀναπτύξεως αὐτοῦ καθ' ἀπαντα τὸν ιουδαϊκὸν καὶ ἔθνικὸν κόσμον, παρὰ τὰ παρεμβληθέντα εἰς αὐτὸν ἐμπόδια. Διὰ τοῦτο καὶ περιγράφει τὴν ἐπέκτασιν τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ Ἱεροσολύμων μέχρι Ρώμης, τῆς πρωτευούσης τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, δόπτε καὶ καταπαύει ἀποτόμως τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ, καθόδον οὐδεὶς λόγος πρὸς περαιτέρω συνέγιστιν αὐτῆς ὑφίσταται⁸⁰.

Κατά τὴν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Τρεμπέλα ἐρμηνείαν τῶν ἔργων τοῦ Λουκᾶ, ὡς καὶ τῶν λοιπῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης, ἐλήφθη σοβαρὸς ὑπὸ δυσει ἡ πατερικὴ ἐρμηνευτικὴ ἐργασία. Γενικῶς δυνάμεθα νῦν εἰπωμεν διτι, ἡ ἐρμηνεία τοῦ καθηγητοῦ Τρεμπέλα είναι σαφῆς πατερική, ἐδραζομένη ἐπὶ τῆς Ὀρθοδόξου ἐρμηνευτικῆς παραδόσεως, χωρὶς βεβαίως νὰ ἀπουσιάζῃ ἡ παράθεσις γνωμῶν ἐπιφανῶν ὑπομνηματιστῶν ἡ ἐρμηνευτῶν τῶν νεωτέρων χρόνων. Διὰ τοῦ ἔργου τοῦ καθηγητοῦ Τρεμπέλα, ἡ «παραδοσιακὴ» οὕτως εἰπεῖν (the traditional view) ἀντιμετώπισις τῶν προβλημάτων καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ κειμένου τῶν ἔργων τοῦ Λουκᾶ, οὐ μόνον ἀναβιοῖ, ἀλλὰ καὶ ἀντιπαριθετεῖ κατ' ἔξοχον τρόπον εἰς τὴν σύγχρονον ἐρμηνευτικὴν μέθοδον τῆς διεθνοῦς κριτικῆς, τὰ πορίσματα τῆς ὧδιας διερευνῶνται ἡ ἔξετάζονται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Ὀρθοδόξου πατερικῆς ἐρμηνευτικῆς.

Τό βιβλίον τῶν Πράξεων ἐπέσυρεν ἐπίσης τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Κ. Διαθήκης ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Γεωργίου Γαλίτη. Συγκεκριμένως, τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ καθηγητοῦ Γαλίτη συνεκεντρώθη κυρίως εἰς τὸν χαρακτήρα καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν Λόγων τοῦ Πέτρου ἐν Πράξεσιν, ἀποτέλεσμα τοῦ ὅποιου ὑπῆρξαν δύο μελέται, ἡ πρώτη ὑπὸ τὸν τίτλον «Εἰσαγωγὴ εἰς τοὺς Λόγους τοῦ Πέτρου ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων» (Αθῆναι 1962), καὶ ἡ δευτέρα ὑπὸ τὸν τίτλον «Χριστολογία τῶν Λόγων τοῦ Πέτρου ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων» (Αθῆναι 1963). Εἰς τὴν πρώτην μελέτην, ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρεται διεξοδικῶς εἰς τὰ εἰσαγωγικά προβλήματα τῶν Λόγων, οἵτινες ἀποτελοῦν σημαν-

79. Μνημ. Ἑργ. σελ. 22-23.

80. Bλ., σελ. 37,

τικωτάτην πηγήν διά τὴν ἔρευναν τῆς πίστεως καὶ τὸν κηρύγματος τῆς πρότης χριστιανικῆς κοινότητος καὶ εἰδικότερον τῆς Χριστολογίας αὐτῆς. Κατὰ τὸν συγγραφέα, οἱ Λόγοι τοῦ Πέτρου περιέχουν ἀρχαιότατα, «προπαύλεια» στοιχεῖα, ἀναγόμενα εἰς αὐτὴν τὴν πρώτην κοινότητα τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ θεωροῦνται ὡς δὲ ἀντιπροσωπευτικός τύπος τοῦ κηρύγματος τῶν Ἀποστόλων καὶ τῆς πρώτης Ἐκκλησίας⁸¹. Μετά διεξοδικὴν ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου τῶν Λόγων, ὡς καὶ τοῦ προβλήματος τῶν πηγῶν αὐτῶν, ὁ καθηγητής Γαλίτης καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Λουκᾶς παραθέτει ἐν Πράξεσι περιλήψεις τῶν ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ ἴδιου ἐπεξεργασθέντων ἀραμαϊκῶν πρωτοτύπων, χρησιμοποιήσας πρὸς τοῦτο προφορικάς κυρίως δὲ γραπτάς πηγάς. Οὕτως, ἀφ' ἐνός μὲν ὁ συγγραφεὺς ἀποκρούει τὰς κατὰ καιρούς διατυπωθείσας θεωρίας, καθ' ἄς οἱ ἐν ταῖς Πράξεσι Λόγοι ἀποτελοῦν ἐλευθέρας συνθέσεις τοῦ Λουκᾶ, ἀφ' ἑτέρου δέ, διὰ τοῦ τονισμοῦ τοῦ ιουδαϊκοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ Π/Διαθηκικοῦ ὑποβάθρου αὐτῶν, ἀποδεικνύει τὴν ἀρχέγονον, καὶ δὴ «προπαύλειον», προέλευσιν αὐτῶν.

'Ἐν τῇ δευτέρᾳ μελέτῃ, τῇ φερούσῃ τὸν τίτλον «Χριστολογία τῶν Λόγων τοῦ Πέτρου ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων», ὁ καθηγητής Γαλίτης ἔξετάζει λεπτομερῶς καὶ μεθ' ἐρμηνευτικῆς λεπτότητος τὸ θεολογικὸν περιεχόμενον τῶν Λόγων τοῦ Πέτρου. 'Ἐν ἀρχῇ, ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρεται εἰς τὰς βασικάς προϋποθέσεις τῆς Χριστολογίας τῶν Λόγων, ἥτοι τὴν θεοπνευστίαν, τὴν ὑπὸ τοῦ Πέτρου κηρυσσομένην ἐκπλήρωσιν τῶν προφητεῶν τῆς Π. Διαθήκης ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τέλος εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Πέτρου παρεχόμενα ἱστορικά στοιχεῖα περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου, ὁ συγγραφεὺς ἀποδεικνύει τὸν ὑπέροχον συνδυασμὸν τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ κηρυγματικοῦ στοιχείου ἐν τῇ θεολογικῇ διατυπώσει τοῦ περιεχομένου τῶν Λόγων.

'Ἄλλα τὸ ίδιαζον στοιχεῖον εἰς τὴν μελέτην ταύτην τοῦ καθηγητοῦ Γαλίτη ἔγκειται εἰς τὴν μέθοδον ἐρεύνης καὶ τὴν διάταξιν τῆς ὑλῆς, διότι ἡ κατάταξις τῶν χριστολογικῶν τίτλων ἐγένετο κατὰ τρόπον διασφῶντα τὴν θεολογικὴν ἐνότητα τῆς ὑλῆς. Οὕτως, εἰς τοὺς ὑπὸ αὐτοῦ ἔξεταζομένους ἔξι μεσσιακούς τίτλους τοῦ Ἰησοῦ, ὁ συγγραφεὺς διακρίνει δύο τριλογίας. 'Η πρώτη τριλογία ἀποτελεῖται ἐκ τῶν τίτλων Χριστὸς κυρίου – παῖς θεοῦ – υἱὸς Δαυΐδ. Κατὰ τὸν συγγραφέα, τὰ τρία ταῦτα ἐπωνύμια συνιστῶσι κλίμακα, ἡς ἡ ἀνωτάτη βαθμὶς Χριστὸς ἀναφέρεται εἰς τὸν τῇ θεότητι, ἥτοι τῷ ἀγίῳ Πνεύματι κεχρισμένον Ἰησοῦν, ἡ κατωτάτη, υἱὸς Δαυΐδ, εἰς τὴν ἀνθρωπίνην καταγωγὴν αὐτοῦ, ἡ δὲ μεσαία, παῖς θεοῦ, δύναται νῦν θεωρηθῆ ὡς σύνδεσμος ἀμφοτέρων τῶν βαθμίδων τούτων. 'Η δευτέρα τριλογία ἀποτελεῖται ἐκ τῶν

81. Βλ. Εἰσαγωγὴ..., σελ. 7-8.

τίτλων προφήτης-σωτήρ-κύριος, οίτινες άναφέρονται εἰς τὸ τρισσόν ἀξίωμα τοῦ Χριστοῦ⁸². Γενικῶς δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, διτὶ αἱ δύο αὗται μελέται τοῦ καθηγητοῦ Γαλίτη ἀποτελοῦν ἀξιολογωτάτην προσφορὰν εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τῶν ἔργων τοῦ Λουκᾶ παρ' ἡμῖν, καὶ δὴ εἰς τὴν εἰς βάθος κατανόησιν τῶν ποικίλων προβλημάτων καὶ τῆς θεολογίας τῶν Πράξεων, εἰ καὶ αὗται διαπραγματεύονται ἐν μόνον τμῆμα τοῦ βιβλίου.

Πλήρης καὶ αὐτοτελῆς μελέτη τοῦ περιεχομένου τοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων ἐπεχειρήθη παρ' ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Ἱ. Παναγοπούλου, διτὶς τὸ ἔτος 1969 ἐξέδωκε τὴν μελέτην «Ο Θεός καὶ ἡ Ἑκκλησία – Ἡ θεολογικὴ μαρτυρία τῶν Πράξεων „Ἀποστόλων“, ὑποβληθείσαν ὡς διδακτορικὴν διατριβὴν εἰς τὴν θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν». Ἡ ἐν λόγῳ μελέτη ἀποτελεῖ ἀξιολόγησιν πάντων τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων τῆς θεολογίας τοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων, παρουσιάζουσα τὴν θεολογικὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς. «Ο συγγραφεὺς δηλοῖ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ βιβλίου του, διτὶ «εἰναι ἀναντίρρητον διτὶ Λκ. καὶ Πρ. ἀποτελοῦν δύο τμήματα ἐνδὲς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔργου καὶ διτὶ ἡ ἔρευνα ἐπὶ τοῦ ἐνδὲς ρίπτει φῶς ἐπὶ τοῦ ἑτέρου ἡ προϋποθέτει αὐτό», πλὴν δμως ἐπάγεται, διτὶ ἡ διαπίστωσις αὐτῇ δὲν εἰναι ἀποφασιστικὴ διὰ τὰς Πράξεις, καθόσον ἡ μορφὴ τοῦ κειμένου καὶ δ ἰδιάζων χαρακτήρ τῆς θεολογικῆς τῶν Πράξεων μαρτυρίας ἀπαιτοῦν τὴν κατ' ίδιαν ἔρευναν αὐτῶν⁸³.

«Ο Ἱ. Παναγόπουλος ἔξετάζει τὸ περιεχόμενον τῶν Πράξεων ὑπὸ τὸ πρῆσμα τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας („Heilsgeschichte“). Ως ὁ ἴδιος παρατηρεῖ, «ὅτι Λουκᾶς περιγράφει καὶ διακηρύσσει ἐν Πρ. τὴν λυτρωτικὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους»⁸⁴, ὑπὸ τὸ πρῆσμα τούτο δὲ ἀξιολογεῖ πάντα τὰ ἐπὶ μέρους θέματα τοῦ βιβλίου. Χαρακτηριστικὴ τῶν ἀπόψεων αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θεολογικῆς μαρτυρίας τῶν Πράξεων τυγχάνει ἡ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως διάταξις τῆς ὥλης. Οὕτω, μετὰ σύντομον ἀναδρομῆν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀνέλιξιν τοῦ περὶ τὰς Πράξεις ἐνδιαφέροντος ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς ἐν λόγῳ μελέτης, οὗτος διαιρεῖ τὸ ὄλικὸν αὐτοῦ εἰς τρία μέρη. Εἰς τὸ Α' μέρος, ὁ συγγραφεὶς ἀναφέρεται διεξοδικῶς καὶ ἀναλύει τὸ Π/Διαθηκικὸν ὑπόβαθρον τῶν Πράξεων. «Ἐνταῦθα κατ' αὐτὸν ἀμελετῶνται τὰ κατ' ἔξοχὴν θεολογικὰ θέματα ἐκ τῆς ΠΔ/κῆς θεολογίας, ἅτινα, προϋποθέτων ὁ Λουκᾶς ὡς γνωστά, ἔρμηνειε ἐκ νέου ἐν δψει τῶν νέων ἱστορικῶν προοπτικῶν. Ἐν τῷ θέματι τούτῳ διαπιστοῦται εὑκρινῶς μία κεντρικὴ γραμμή, ἥτις διήκει διὰ μέσου τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἀπὸ τῆς δημιουργίας μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Βαπτιστοῦ, προσδιορίζουσα

82. Βλ. σελ. 10.

83. Βλ. σελ. 8.

84. Βλ. σελ. 9.

τὴν ἔνιαίαν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ πρὸς προετοιμασίαν τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ Ἰσραὴλ ἐν ὅψει τῆς ἐπερχομένης μεσσιανικῆς σωτηρίας⁸⁵. Εἰς τὸ Β' μέρος, ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ πλήρωσιν τῶν ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ. Ἡ περίοδος αὕτη ἐμφανίζεται ως ἡ κατακλείς τῆς μᾶς σωτηρολογικῆς ἐποχῆς, τῆς φερομένης ὑπὸ τῆς ἐπαγγελτικῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ, καὶ ως ἡ ἔναρξις τῆς πληρουμένης ἐσχατολογικῆς ἐπαγγελίας. Εἰς τὸ Γ' μέρος τέλος διερευνάνται οἱ θεολογικοὶ παράγοντες καὶ αἱ Ιστορικαὶ ἐκεῖναι συνθῆκαι τῆς θετικῆς ιστορικοποιήσεως τῆς μεσσιανικῆς πληρώσεως. Εἰς τὸ μέρος τοῦτο περιγράφεται ἡ ἐποχὴ τῆς Ἐκκλησίας, ως τὸ τέρμα πρὸς ὃ κατατείνει σύμπασα ἡ λυτρωτικὴ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὴν τοιαύτην διάταξιν τῆς ὥλης δύναται τις νῦν διαπιστώση εὐχερῶς τὴν ὑπὸ τοῦ Conzelmann προταθείσαν χρονικήν διαίρεσιν τῆς ιστορίας τῆς σωτηρίας, καθ' ἣν ἡ ἀπὸ τῆς δημιουργίας μέχρι τοῦ Βαπτιστοῦ περίοδος ἀποτελεῖ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἡ περίοδος τοῦ ἐπιγείου βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν ἐποχὴν τῆς μεσσιανικῆς πληρώσεως αὐτῆς, ἀποτελούσης συγχρόνως καὶ τὴν κατ' ἔξοχὴν περίοδον τῆς σωτηρίας, καὶ τέλος, ἡ μετὰ τὴν Ἀνάληψιν περίοδος ἀποτελεῖ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἐκκλησίας, ἔξικνουμένην μέχρι τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Χριστοῦ.

Τέλος, τὸ ἔτος 1971 ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ γράφοντος αὐτοτελῆς μελέτη ἐπὶ τοῦ περιεχομένου ἀμφοτέρων τῶν ἔργων τοῦ Λουκᾶ, τοῦ τε Εὐαγγελίου καὶ τοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ περὶ σωτηρίας διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ», ὑποβληθεῖσα ως διδακτορικὴ Διατριβὴ εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἡ ἐν λόγῳ μελέτη πληροῖ κενόν, οὐ μόνον παρ' ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ διεθνῶς, διότι μεταξὺ τῶν κατά καιρούς δημοσιευθείσῶν μελετῶν ἐπὶ τῶν ἔργων τοῦ Λουκᾶ ἀπουσίαζεν ἡ πλήρης, αὐτοτελῆς καὶ συστηματικὴ μελέτη τῆς περὶ σωτηρίας διδασκαλίας τοῦ ἱεροῦ συγγραφέως, ως αὕτη διατυποῦσαι ἐν τε τῷ Εὐαγγελίῳ καὶ τῷ βιβλίῳ τῶν Πράξεων.

Πρὸς τούτοις, ἡ διαπίστωσις, διτὶ εἰς τὴν σύγχρονον δυτικὴν ἔρευναν ἐπὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Λουκᾶ ἀπουσίαζεν ἡ πίστις εἰς τὸ ὑπερφυσικὸν στοιχεῖον τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως, καὶ διτὶ τὸ ἔργον τῶν διαφόρων ἔρευνητῶν καθωρίζετο εἴτε ὑπὸ τῶν ἐπιταγῶν ἀπλῶς τῆς γραμματικῆς καὶ φιλολογικῆς μεθόδου, εἴτε ἐπὶ τῇ βάσει προκαθωρισμένων φιλοσοφικῶν ροπῶν καὶ ὑποκειμενικῶν ἀντιλήψεων, ὑπηγόρευσαν τὴν ὑφ' ἡμῶν διαπραγμάτευσιν τοῦ ἀνωτέρω θέματος. Ἡ ἡμετέρα προσπάθεια ἄρχεται διὰ τῆς «*a priori*» ἀποδοχῆς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χαρακτῆρος τοῦ κειμένου τῆς Κ.Δ., τοῦθ' ὅπερ προδιαγράφει καὶ τὴν ἔξέτασιν τοῦ περιεχομένου αὐ-

85. «Ἐνθ» ἀνωτ.

τοῦ ἐντὸς τοῦ πνεύματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ παραδόσεως, ὡς δέχεται ἡ Ὀρθόδοξος Καθολικὴ Ἐκκλησία. Οὕτως ἐν σελ. ι' τῆς Εἰσαγωγῆς σαφῶς τονίζεται διτι, «συμφώνως πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον παράδοσιν ἡ Ἐκκλησία, ὡς ἀποτελουμένη ἐκ πάντων τῶν Ὀρθοδόξων πιστευόντων πασῶν τῶν ἐποχῶν, κεφαλὴν ἔχουσα τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, χαρακτηρίζεται διά τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως, τοσούτῳ μᾶλλον, καθόσφ αὐτῇ συνεχίζει τὴν πίστιν τῆς μιᾶς καὶ ἀδιαιρέτου ἀρχαίας ἐκκλησίας. Ἀλλαις λέξεσιν, ἡ πίστις τῆς ἐκκλησίας τῶν ὁκτὼ πρώτων αἰώνων εἶναι ἡ αὐτὴ μὲν τὴν πίστιν τῆς ἐκκλησίας τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνος, καὶ ἀντιστρόφως. Τὸν 'σήμερον' τῆς ἐκκλησίας εἶναι τὸ αὐτὸ διά τε τὴν ἐποχὴν μας καὶ δι' ὅλας τὰς ἐποχὰς τῆς ἱστορίας, διὸ καὶ ἡ καθολικότης τῆς ἐκκλησίας ἐδράζεται ἐπί, καὶ ἐκφράζεται διά, τῆς πληρότητος τῆς πίστεως. Ἔντεῦθεν πᾶσα προσπάθεια πρὸς ἔξετασιν τοῦ περιεχομένου τῶν διαφόρων βιβλίων τῆς Κ.Δ. δέον, διπος λαμβάνη σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τὸ ἔρμηνευτικὸν ἔργον τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ἵνα οὕτω μὴ διακρίνηται διά τὴν μονομέρειαν αὐτῆς». Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐπιχειρεῖται ὑφ' ἡμῶν, ἀφ' ἐνός μὲν ἡ ἐπὶ τὸ πλήρεστερον διαφόρησις τῶν μαρτυριῶν τοῦ κειμένου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διδασκαλίας τῆς Ὀρθόδοξου Καθολικῆς παραδόσεως, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἡ ὑπὸ τὸ πρίσμα ταύτης ἔξετασις τῶν πορισμάτων τῆς συγχρόνου φιλελευθέρας δυτικῆς ἐρεύνης.

Τοιουτοτρόπως, ἀντικειμενικὸς ἡμῶν σκοπὸς ἐν τῇ ἐν λόγῳ μελέτῃ δὲν εἶναι μόνον ἡ προαγωγὴ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, ἀλλ' ἡ ἔκθεσις καὶ περιγραφὴ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳ τοῦ ἀνθρώπου τῇ βοηθείᾳ ἐπιστημονικῶν μεθόδων, ὡς τοῦτο ἐκτίθεται καὶ βιοῦται ἀπὸ μιᾶς ἔξεχούσης ἀρχεγόνου ἐκκλησιαστικῆς προσωπικότητος, τοῦ Λουκᾶ, ὁ ὄποιος ἔζησε κατά τὴν διάρκειαν τῆς ἀκμῆς τῆς ἱεραποστολικῆς δράσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὰ πέρατα τοῦ γνωστοῦ τότε κόσμου.

Ἡ δὴ μελέτη διαιρεῖται εἰς τρία (3) κεφάλαια ἐν συνόλῳ. Εἰς τὸ Α' κεφάλαιον ἔξεταζεται κατὰ πρωτότυπον τρόπον ἡ ἔννοια καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν χαρακτηριστικῶν δρῶν καὶ τῶν συνωνύμων ἐκφράσεων τοῦ Λουκᾶ, δι' ὃν ἐκφράζεται ἡ ἔννοια καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς σωτηρίας. Ἀκολούθως ἐκτίθεται ἡ περὶ τῆς ἀμαρτωλότητος τοῦ κόσμου, ὡς καταστάσεως, ἀντίληψις τοῦ Λουκᾶ, ἣντις κατάστασις ὑπαγορεύει καὶ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς σωτηρίας. Εἰς τὸ Β' κεφάλαιον ἔξετάζονται ἡ ὑπόθεσις καὶ οἱ παράγοντες τῆς σωτηρίας. Ἔνταῦθι ἐπισημαίνεται ὁ τριαδικὸς χαρακτήρ τοῦ μυστηρίου τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳ. Ἡ ἐν Χριστῷ δηλαδὴ σωτηρία δὲν θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ ὡς ἀνεξάρτητος τις ἐνέργεια. ἀλλὰ τυγχάνει συνυφασμένη πρὸς τὴν ἐν Π.Δ. ἀποκαλυφθείσαν σωστικήν ἐπέμβασιν τοῦ Θεοῦ-Πατρὸς, ἣς ἀποτελεῖ αὐτῇ συνέχειαν, καὶ δὴ καὶ ἐκπλήρωσιν. Διὸ καὶ ἡ ἐν Χριστῷ σωτηρία ἀποκτῷ τὸ ἀληθές αὐτῆς νόημα καὶ περιεχόμενον,

δταν ἔξετάζηται ύπό τὸ πρῆσμα τῶν ἐν τῷ παρελθόντι ἐπαγγελειῶν τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ τῆς συναφοῦς μαρτυρίας τῶν Γραφῶν. Ὁ τριαδικὸς δὲ χαρακτήρ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίᾳ ἐπιβάλλει καὶ τὴν ἔξέτασιν τῆς συμβολῆς τοῦ Ἀγ. Πνεύματος εἰς αὐτήν. Τὸ "Ἀγιον Πνεῦμα δὲν εἶναι, κατὰ τὸν Λουκᾶν, ὑποκειμενική δύναμις, ἀλλά" ἀντικειμενική ὑπόστασις, συμπαριστάμενον εἰς τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς μαρτυρίας, ἦν φέρει περὶ τοῦ θεανθρωπίνου προσώπου αὐτοῦ. Μετά δὲ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ, τὸ "Ἀγ. Πνεῦμα ἀποτελεῖ τὸ ὑποκατάστατον τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ κόσμῳ, δόδηγον καὶ ἐνισχύον τὴν Ἑκκλησίαν εἰς τὸ ἔργον τοῦ εὐαγγελισμοῦ τοῦ κόσμου. Τέλος, βασικός παράγων τῆς σωτηρίας θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ ἡ πραγματικότης τῆς Ἑκκλησίας, ἣτις ἐντάσσεται εἰς τὰ πλαίσια τοῦ θείου Σχεδίου. Ἡ Ἑκκλησία συνεχίζει ἐν τῷ κόσμῳ τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Χριστοῦ μετά τὴν ἐκ τούτου ἀνάληψιν αὐτοῦ. Εἰς τὸ Γ' κεφάλαιον ἔξετάζονται οἱ ἐκκλησιολογικοί καὶ οἱ ἀνθρωπολογικοί συντελεσταὶ τῆς οἰκείωσεως τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας.

Διὰ τῆς μελέτης ἀποδεικνύεται ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς θεολογικῆς σκέψεως ἐνότης τῶν δύο ἔργων τοῦ Λουκᾶ, ὡς καὶ ἡ ἐνότης τοῦ συγγραφέως αὐτῶν. Εἰ καὶ τὸ φιλολογικὸν ὑφος τοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων παρίσταται διάφορον τοῦ ὑφούς τοῦ Εὐαγγελίου, παρουσιάζον πρὸς τούτοις καὶ πλείστας ἴδιορυθμίας⁸⁶, ἐν τούτοις ἡ δληθεολογική προοπτική αὐτοῦ ἔξελισσεται κατ' ἐνιαίον τρόπον καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τριπλῆς θεματικῆς αὐτοῦ διαιρέσεως (Πράξ. 1,8), ἀποτελούσα συνέχειαν τῆς Εὐαγγελικῆς διηγήσεως, ὡς ἀλλώς τε καὶ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς δηλοῖ ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ ἔργου.

7. Ἐπιλεγόμενα

Κατὰ τὴν ἐκτεθείσαν ἀνασκόπησιν τῆς περὶ τὸν Λουκᾶν καὶ τὰς Πράξεις ἐρεύνης ἀνεφέρθημεν εἰς ἑκείνας τὰς ἀπόψεις μόνον, αἱ δόποιαι διακρίνονται τόσον διὰ τὴν πρωτοτοπίαν αὐτῶν δσον καὶ διὰ τὴν ἐπίδρασιν, ἢν ἔξησκησαν ἐπὶ τῆς μετέπειτα μελέτης τῆς θεολογίας τοῦ Λουκᾶ, ἀποκλείσαντες *ca priori* τὰς ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν πηγῶν ἀναφερομένας τοιαύτας. Ἡ ἐπὶ τοῦ ἀνά χειρας θέματος βιβλιογραφία καταλαμβάνει τοσαύτην ἔκτασιν, διστε καὶ ἀπλῆ αὐτῆς μνεία ἐνταῦθα καθίσταται ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδόνατος. Πιστεύομεν δμως, δτι ἡ σύντομος αὕτη ἱστορικὴ ἀναδρομὴ κατέδειξεν, οὐ μόνον τὴν ποικιλίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν μετά τῶν ἔργων τοῦ Λουκᾶ συνδεδεμένων προβλημάτων. Τὸ γε νῦν ἔχον, οὐδεμία θεωρία κατέστη δυνατὸν νά ἐπικρατήσῃ μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν ὡς ἡ πλέον πιθανή. "Ο,τι ἐλέχθη ύπό τοῦ J. Dupont περὶ τῆς κριτικῆς τῶν πηγῶν τοῦ βιβλίου

86. Βλ. σχετικῶς J. Dupont, *The sources of acts*.

τῶν Πράξεων δύναται νὰ ἐπαναληφθῇ προκειμένου καὶ περὶ τῆς θεολογίας τῶν δύο βιβλίων. 'Αφ' ἡς στιγμῆς ἀπερρίφθη ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως ἔρμηνεία τῶν ἥργων τοῦ Λουκᾶ κατὰ τὸν 18ον αἰώνα, ταῦτα κατέστησαν ἀντικείμενον μελέτης τῇ βοηθείᾳ τοσούτων μεθόδων, ὥστε σπανίως ἡδύνατο τις νὰ λάβῃ καὶ ἀμυδράν ἔστω εἰκόνα τοῦ μηνύματος αὐτῶν. 'Ακόμη καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν τελευταίων ἑταῖν, διτε δὲ Λουκᾶς ἀναγνωρίζεται σχεδὸν ὑπὸ πάντων ώς ὁ κατ' ἔξοχὴν θεολόγος τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας, τόσον ὑπὸ ἐκείνων οἵτινες ἀποδέχονται τὴν θεολογίαν αὐτοῦ, δισον καὶ ὑπὸ ἐκείνων οἵτινες ἀντιτίθενται εἰς αὐτήν⁸⁷, τοσάντη διαφορά ἀπόψεων παρετηρήθη, ὥστε πολλάκις διέφυγε τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν, διτε τὰ Ἱερά βιβλία ἐγράφησαν οὐχὶ πρὸς ἴκανοποίησιν τῆς περιεργείας τῶν διαφόρων ἐρευνητῶν, ἀλλὰ πρὸς μετάδοσιν ἐνὸς μηνύματος, διτε ἄγει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς ἓν συγκεκριμένον γεγονός καὶ ἐν βίωμα. 'Η μορφὴ τὴν ὅποιαν ἔλαβεν ἡ προφορική 'Αποστολικὴ παράδοσις ἀπετέλει τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἐνδεικτικῆς ἀξίας τοῦ παρελθόντος, διτε δηλαδὴ ὁ παθὼν καὶ ἀναστὰς Ἰησοῦς ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ ἀναμενόμενος Μεσσίας, διτε «προφήτης μέγας ἡγέρθη ἐν ἡμῖν» (Λουκ. 7, 16), «ὅς ἐγένετο ἀνὴρ προφήτης δυνατός ἐν ἥργῳ καὶ λόγῳ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ» (Λουκ. 24, 19), «Ιησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέθ, ὃς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς πνεύματι ἀγίῳ καὶ δυνάμει, διτε διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ίώμενος πάντας τοὺς καταδύναστενομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου, διτε ὁ Θεὸς ἦν μετ' αὐτοῦ» (Πράξ. 10, 38). 'Η παράδοσις αὗτη ἀποδεικνύει τὸν ὑπέροχον συνδυασμὸν τοῦ ἱστορικοῦ μετὰ τοῦ ὑπερφυσικοῦ στοιχείου, ὃς μιστηρίου, μὴ δυναμένου νὰ κατανοηθῇ τῇ βοηθείᾳ ἐμπειρικῶν μεθόδων, ἀποκλειομένου «a priori» τοῦ παράγοντος τῆς πίστεως εἰς τὸ ὑπερφυσικὸν στοιχεῖον τῆς θείας ἀποκαλύψεως. 'Ο λόγος, διτε διτε ἡ ἀρχέγονος 'Εκκλησία μετέδιδεν, ἐκῆρυττε καὶ κατέγραφε τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς θείας ἀποκαλύψεως διφείλεται εἰς τὸ γεγονός, διτε αὗτη ἀπέδιδεν δὲν διλασίουσαν σπουδαιότητα εἰς αὐτὰ διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν μελῶν τῆς καὶ τοῦ κόσμου δλοκλήρου. Τὰ Ἱερά κείμενα τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης δὲν παρέχουν ἡμῖν ἀπλᾶς μόνον μαρτυρίας περὶ ἱστορικῶν γεγονότων, ἀλλὰ προσφέρουν ἐν ταῦτῃ καὶ μίαν σωστικὴν δυνατότητα. 'Αλλαις λέξεσιν, διὰ τὸν χριστιανὸν ἐρευνητὴν τὰ κείμενα τῶν βιβλίων τούτων δὲν ἀποτελοῦν ἀπλᾶς ἀντικείμενον γνωστολογικῆς ἐρεύνης, ἀλλὰ καὶ σωτηριολογικῆς σπουδαιότητος, ἢν δύναται τις νὰ οἰκειοποιηθῇ διὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν σωστικὴν αὐτῶν δύναμιν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς περιγραφο-

87. 'Ο U. Wilckens σημειοῖ, διτε ὑφίσταται ἀξιοσημείωτος συμφωνίας ὡς πρὸς τὴν «περιγραφήν» τῆς θεολογίας τοῦ Λουκᾶ ἀπὸ τοῦ Käsemann μέχρι τοῦ Cullmann, χαρακτηριζομένη διὰ τῆς πλήρους ἀσυμφωνίας ὡς πρὸς τὴν ἀξιολόγησιν αὐτῆς. Bλ. Die Missionsreden, σελ. 194 ἐξ.

μένων γεγονότων. Γεγονότα και πίστις εἰς αὐτὰ ἀποτελοῦν μίαν ἐνότητα, ἐν δραγανικὸν σύνολον, και δὴ ἀδιάσπαστον. Τοῦτο τονίζεται μετ' ἔμφασεως ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ διὰ τῆς ὑπογραμμίσεως τοῦ ἥργου και τῆς σπουδαιότητος τῶν «μαρτύρων» τοῦ βίου, τοῦ ἥργου, τοῦ Πάθους και τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (πρβλ. Λουκ. 24,46· Πράξ. 1,22· 2,32· 3,15· 4,33· 5,32· 10,41 13,31).

Τὴν σωτηριολογικὴν δυνατότητα τοῦ κειμένου δύναται τὶς νά διαπιστώσῃ ίδιαίτερα ἐν τοῖς ἥργοις τοῦ Λουκᾶ, δστις δικαίως ἀπεκλήθη θεολόγος τῆς ἴστορίας τῆς σωτηρίας. Ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀποτελεῖ διὰ τὸν ἡμέτερον συγγραφέα τὴν συνισταμένην πασῶν τῶν ἐν τῇ ἴστορίᾳ ἐνεργειῶν και ἐπεμβάσεων τοῦ Θεοῦ⁸⁸, συμφώνως πρὸς ἐν προκαθωρισμένον σχέδιον, τὸ Σχέδιον τῆς θείας Οἰκονομίας, τὸ δόπον βαίνει πρὸς τὸν τελικὸν αὐτοῦ σκοπὸν ἀπὸ γεγονότος εἰς γεγονός και ἀπὸ ἐκλογῆς εἰς ἐκλογήν. Ἐντεῦθεν δυνάμεθα νά κατανοήσωμεν πλήρως τὸ σαφὲς ΠΔ/ΚΙΚὸν ὑπόβαθρον τῶν ἥργων αὐτοῦ. Πλὴν δι, τι ἐπηγγείλατο ὁ Θεός πρὸς τοὺς πατριάρχας και τάς ἄλλας προσωπικότητας τῆς Π. Διαθήκης ἔξεπληρώθη ἐν τῷ πρώτῳ πρώτῳ τοῦ Μεσσίου Ἰησοῦ, τοῦ ἀπὸ Ναζαρέθ, και ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ, τῇ ἀποτελεσθείσῃ τὸ πρῶτον ἐκ τῶν Μαθητῶν αὐτοῦ και Ἀποστόλων, ώς «μαρτύρων» τοῦ ἐπιγείου ἥργου αὐτοῦ. Ἐπομένως, τὸ σχέδιον ἐπὶ τοῦ δόποιον κινεῖται ὁ Λουκᾶς, περιγράφων τὰ γεγονότα ταῦτα, πόρρω ἀπέχει φιλοσοφικῶν προϋποθέσεων. Τὸ διατρέχον τὴν σκέψιν τοῦ Λουκᾶ σχῆμα προσδιορίζεται διὰ τῶν ὅρων «ἐπαγγελία-πλήρωσις», ἃνευ οίουδήποτε χρονικοῦ προσδιορισμοῦ. Ὁ Λουκᾶς θεωρεῖ τὴν ἴστορίαν ώς ἐνιαίαν, βαίνουσαν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς πρὸς τὸ τέλος, ἀπὸ τῆς δημιουργίας εἰς τὴν συντέλειαν τῶν πάντων και τελοῦσαν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Θεοῦ. Ἐντὸς δὲ τῆς ἴστορίας ταῦτης, ὁ Θεός ἀποκαλύπτεται δι' εἰδικῶν ἐπεμβάσεων και ἴστορικῶν γεγονότων, ἀλλ' ὑπερφυσικῶς, πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀμαρτήσαντος ἀνθρώπου και ἐπαναφοράν αὐτοῦ πλησίον Του. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁ Θεός χρησιμοποιεῖ διάφορα μέσα και διάφορα πρόσωπα, ἐκλέγων αὐτοβούλως και⁸⁹ δῆλην τὴν διάρκειαν τῆς ἴστορίας⁹⁰. Ἐντεῦθεν δυνάμεθα νά

88. Βλ.. π.χ. τὴν ὄμιλίαν τοῦ Στεφάνου ἐν Πράξ. 7, και τοῦ Παύλου ἐν Πράξ. 13, ὡς και τὴν ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου ὄμιλίαν τοῦ Παύλου ἐν Πράξ. 17.

89. Ὡς χαρακτηριστικῶτα παρατηρεῖ ὁ συγγραφεὺς τῆς Διδαχῆς, XL, ΒΕΠΕΣ, 2, σ. 51· «οὐ γάρ θεός, θεός ἡν ἐλέους, ἀπ' ἀρχῆς ἐκάστην γενεύειν ἐπὶ μετάνοιαν καλεῖ διὰ τῶν δικαιῶν και τῶν προφητῶν» και τοὺς μὲν πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ διὰ τοῦ Ἀβελ και Σῆμ και Σήθ, ἔτι δὲ Ἐνὼς και τοῦ μετατεθέντος Ἐνὼς ἐσωφρόνιζεν, τοὺς δὲ ἐν τῷ κατακλυσμῷ διὰ τοῦ Νάση, τοὺς ἐν Σοδόμαις διὰ τοῦ φυλοῦ Λάωτ, τοὺς μετά τὸν κατακλυσμόν διὰ Μελχισεδέκ και τῶν πατριαρχῶν και τοῦ θεοφύλου Ιάβη, τοὺς ἐν Αιγύπτῳ διὰ Μεθύσας, τοὺς Ἰσαρηλίτας δ' αὐτοῦ και Ἰησοῦν και Χαλέβ και Φινέες και τῶν λοιπῶν, τοὺς μετά τὸν νόμον δι' ἀγγέλων και προφητῶν, τοὺς αὐτοὺς διὰ τῆς ίδιας ἐνανθρωπήσεως τῆς ἐκ παρθέ-

κατανοήσωμεν εὐχερέστερον καὶ τὴν σχέσιν μεταξὺ τῶν δύο τόμων τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔργου τοῦ Λουκᾶ, ἡτοι τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων. Εἰς τὸν πρῶτον τόμον, ὁ Λουκᾶς περιγράφει τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποστολὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ κόσμῳ πρὸς μετάδοσιν τῆς σωτηρίας εἰς τὸν ἀμαρτωλὸν ἄνθρωπον, ἐνῷ εἰς τὸν δεύτερον τόμον περιγράφει τὴν ἀποστολὴν καὶ τὸ ἔργον τῆς Ἑκκλησίας πρὸς διάδοσιν τῆς σωτηρίας ταύτης. Τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ, καὶ δὴ ὠρισμένα γεγονότα, ὡς ἡ ἐκλογὴ τῶν μαθητῶν καὶ ὁ προχειρισμὸς αὐτῶν ὡς Ἀποστόλων καὶ ἀμαρτύρων, φέρουν μίαν μελλοντικὴν προοπτικήν, ἀποβλέποντα εἰς τὴν ἐν τῷ κόσμῳ συνέχισιν τοῦ ἔργου τούτου, μετὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ ἀναχώρησιν αὐτοῦ. Διὸ καὶ τὸ ἀποστολικὸν κήρυγμα οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰ μὴ ἡ ἔξαγγελία τῶν μετὰ τοῦ Χριστοῦ συνυφασμένων γεγονότων καὶ τῆς σωτηριολογικῆς αὐτῶν ἀξίας. Συνεπὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων, τουτέστιν τὸ κήρυγμα καὶ τὸ ἔργον τῆς ἀποστολικῆς Ἑκκλησίας, συνδέεται ἀδιαρρήκτως μετὰ τοῦ περιεχομένου τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου. Οἰαδήποτε δὲ ἀπόπειρα διαχωρισμὸς αὐτῶν καὶ οἰαδήποτε προσπάθεια ἔξετάσεως αὐτῶν μεμονωμένως, οὐ μόνον καθίσταται ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδύνατος, ἀλλὰ καὶ ἐπιχειρουμένη δύηγει εἰς τὴν κολόβωσιν τοῦ μηνύματος τοῦ Λουκᾶ καὶ τελικῶς τὴν παρανόησιν αὐτοῦ. Αὕτη εἶναι ἡ διάταξις τῆς ὥλης καὶ ἡ προοπτικὴ τοῦ Λουκᾶ, δοτὶς εἰς τὸν τόμον περὶ «τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων» προσέθεσε τὸν τόμον περὶ τῆς συνεχίσεως τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τῆς ὑπὸ αὐτοῦ ἰδρυθείσης Ἑκκλησίας. Τοιουτοτρόπως, διά νῦ δυνηθῶμεν νῦ κατανοήσωμεν εὐχερέστερον τὸ μήνυμα τοῦ Λουκᾶ δέον, διπος ἀκροασθθῶμεν αὐτοῦ ἐκ τοῦ πλησίον καὶ μετὰ προσοχῆς, ὑποβάλλοντες συγχρόνως εἰς αὐστηρὰν κριτικὴν τὰς ἡμετέρας ἀνεξελέγκτους προκαταλήψεις⁹⁰. Ό αὐστηρὸς ἐκκλησιαστικὸς χαρακτὴρ τοῦ κειμένου τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθῆκης ἐπιβάλλει τὴν ἐντὸς τοῦ πνεύματος τῆς διδασκαλίας τῆς Ἑκκλησίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως ἔξετασιν αὐτῶν. Δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου καὶ μόνον δυνάμεθα ν' ἀποφύγωμεν οὐ μόνον τὴν παρανόησιν τοῦ περιεχομένου αὐτῶν ἀλλὰ καὶ τὴν ἀλλοίωσιν τοῦ ἀκριβοῦς νοήματος τῆς θείας ἀποκαλύψεως.

νου γενομένης, τοὺς πρὸ μικροῦ τῆς ἀναδείξεως αὐτοῦ τῆς σωματικῆς διὰ Ἱωάννου τοῦ προδρόμου, τοὺς δι' αὐτοὺς διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ μετὰ τὴν γένεσιν λέγον· «Μετανοεῖτε, γίγνετε γάρ η βασιλεία τῶν οὐρανῶν». τοὺς μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ δι' ἡμῶν τῶν δώδεκα καὶ τοῦ τῆς ἐκλογῆς σκέύους» Παύλου. ἡμεῖς οὖν οἱ καταξιωθέντες εἶναι μάρτυρες τῆς παρουσίας αὐτοῦ σὺν Ἰακώβῳ τῷ τοῦ κυρίου ἀδελφῷ καὶ ἐπέροις ἐβδομήκοντα δύο μαθηταῖς καὶ τοῖς ἐπτὰ διακόνοις αὐτοῦ ἐκ στόματος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡκούσαμεν καὶ ἀκριβῶς εἰδότες λέγομεν, «τί ἐστιν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον» τὸ διὰ Ἰησοῦ γνωρισθὲν ἡμῖν, «τὸ μηδεὶς ἀπόληται», ἀλλὰ πάντες ἄνθρωποι συμφώνως «πιστεῖσαντας» αὐτῷ αἰνον σύμφωνον ἀναπέμψαντες αὐτῷ «ζῆσθαινεν» αἰωνίωσαν.

90. Πρβλ. W. C. van Unnik, ἐν: Studies in Luke-Acts, ἀνωτ. σελ. 30.

Περὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ*

Καθ. Heinrich Schlier**

Περὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καθὼς αὗτη μαρτυρεῖται εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, εἶναι δυνατόν νὰ διμιλήσῃ κανεὶς ποικιλοτρόπως. Ἡμπορεῖ νὰ διεκμελετήσῃ τὴν ποικιλίαν τῶν ἀπόψεων τῆς καὶ οὕτω ταυτοχρόνως τὸ πολυειδές καὶ διώφορον τῶν παραδόσεων τῆς. Ἰσως μάλιστα ἡμπορεῖ νὰ προσέξῃ τὴν χρονικὴν καὶ τοπικὴν τοποθέτησιν τῶν παραδόσεων αὐτῶν, τὴν ἐνδεχομένην ἀλληλοεξάρτησιν των, ὡς καὶ τὴν πιθανὴν συνέχειάν των καὶ διὰ τῆς παρατηρήσεως τῆς διαρκοῦς διαδικασίας τῆς ἔρμηνείας των νὰ παρουσιάσῃ τὰς παραδόσεις αὐτὰς ὡς μίαν «έξελιξιν» τρόπον τινὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν Ἀνάστασιν ἐντὸς τῆς Καινῆς Διαθήκης. Μία τοιαύτη ἐνέργεια ἔχασφαλίζει χωρὶς ἀμφιβολίαν πλουσίαν γνῶσιν, μένει δῆμος ἐντὸς τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης καὶ τοῦ ἱστορικοῦ διαφέροντος. Ἄλλ' ἐπίσης ἡμπορεῖ κανεὶς, προϋποθέτων καὶ λαμβάνων ὅπ' ὅψιν μίαν τοιαύτην ἐργασίαν, νὰ ἀναλάβῃ τὴν προσπάθειαν, ὅπως ἐρευνήσῃ καὶ συλλάβῃ ὡς ἐνιαίον δῆλον αὐτό, τὸ ὄποιον ἐννοεῖ κανεὶς διὰ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ περὶ τοῦ ὄποιου γίνεται λόγος εἰς τόσον διάφορον τρόπον καὶ ὑπὸ τόσον ποικιλήν ἀποψιν, ἐκ τόσον ἀλλοίων θέσεων καὶ μὲ τόσον διάφορον ὄρολογίαν. Αὐτῇ εἶναι ἡ πρόθεσις τῶν σκέψεων, αἱ ὅποιαι ἀκολουθῶν, καὶ αἱ ὅποιαι ταῦτοχρόνως θέλουν νὰ πλησιάσουν τῷ φαινόμενον τῆς ἐκ νεκρῶν Ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μὲ πολλὴν περίσκεψιν, ὡς αὐτὸ ἐμφανίζεται εἰς τὰ καινοδιαθηκικά κείμενα. Τὸ ἐνδιαφέρον, τὸ ὄποιον κατευθύνει τὰς σκέψεις αὐτάς, δὲν εἶναι πράγματι ἱστορικόν, ἀλλὰ θεολογικόν.

Κάθε ἱστορικὸν γεγονός — καὶ εἰς ἐν τοιοῦτον ἀνάγεται ἡ πίστις τῆς Καινῆς Διαθήκης, δταν αὗτη ἀναφέρεται εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ — ὅδηγει κατ' ἀνάγκην εἰς τὸ κείμενόν του καὶ ἔχει τὸ κείμενόν του. Χωρὶς κείμενον δὲν τυχγάνει «γεγονός» μὲ τὴν πλήρη ἐννοιαν τῆς λέξεως. Τὸ δῆλον κείμενον τοῦ γεγονότος μας, τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ

* Über die Auferstehung Jesu Christi (Johannes Verlag), Einsiedeln 1968.

** Ἡ Ἐκδοτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ «Δελτίου Βιβλικῶν Μελετῶν» προβαίνει εὐχαριστῶς εἰς τὴν δημοσιεύσιν τῆς παρούσης μελέτης τοῦ Καθ. H. Schlier, συμμετέχουσα εἰς τὸ Ιεβηλαῖον τῆς 70ῆς ἐπετείου τῶν γενεθλίων του.

Χριστοῦ, είναι ή Καινή Διαθήκη, ή όποια ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν της εἰς αὐτὸν τὸ γεγονός. Ἡ Καινή Διαθήκη είναι τὸ εὐρύτερον κείμενον τοῦ γεγονότος. Τὸ κείμενόν του ἐν στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ είναι τὰ πολυάριθμα χωρία, τὰ δόποια εἰς πολὺ διαφόρους μορφάς, ἐπὶ παραδείγματι εἰς διηγήσεις ἡ εἰς θεολογικήν ἐπιχειρηματολογίαν, ἔχουν κατά κάποιον τρόπον ὃς ἀντικείμενον τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὑπάρχει δημος ὥσπαύτως καὶ ἐν κείμενον τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ἐν στενοτάτῃ, ἀμέσῳ ἐννοίᾳ. Τὸ κείμενον αὐτὸν διαφαίνεται εἰς δύο διαφόρους τύπους τῆς παραδόσεως τοῦ γεγονότος μας: ἀφ' ἐνδός μὲν εἰς ἐκείνας τὰς διατετυπωμένας προτάσεις, τὰς δόποιας ὅχι ἀπολύτως ἐπιτυχῶς ἀποκαλούμενον «τύπους διμολογίας», ὃς λόγου χάριν τὸν διπλοῦν τύπον ἐν Ρωμ. 10,9: «εἴαν διμολογήσῃς... Κύριον Ἰησοῦν καὶ πιστεύσῃς... διτὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ἡγειρεν ἐκ νεκρῶν», ἡ τὸν διεξοδικώτερον, πιθανῶς κατηχητικὸν τύπον, δόποιος κεῖται ὃς βάσις ἐν 1 Κορ. 15 καὶ ἴδιαιτέρως εἰς τὰς φράσεις 1 Κορ. 15, 3 - 5 καὶ δόποιος πιθανὸν νῦν προέρχεται ἐκ τῶν ἑταῖρων 30 - 40 μ.Χ., Ισως ἐξ Ἱεροσολύμων, ἀλλ᾽ ἐπίσης Ισως ἐξ Ἀντιοχείας: «Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν κατὰ τὰς γραφάς, καὶ διτὶ ἐτάφη, καὶ διτὶ ἐγήγερται τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ κατὰ τὰς γραφάς, καὶ διτὶ ὕψθη Κηφᾶ...». Πιθανῶς ἡ ἀρχὴ τοιούτων ἐκφράσεων νῦν ὀφείλεται εἰς ἐνθουσιασμόν, πρᾶγμα τὸ δόποιον ἀπεικονίζεται διὰ τοῦ παραδείγματος τῆς κοινῆς ἐκείνης ἐπευφημίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις συναθροίσεως «τῶν ἔνδεκα καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς», τὴν δόπιαν παρέλαβεν δὲ Λουκᾶς εἰς τὴν τῆς Ἀναστάσεως ἱστορίαν του: «ἀδντως ἥγερθη ὁ κύριος καὶ ὕψθη Σίμωνι, Λουκ. 24, 34». Ἐπίσης ἡ σχετικὴ σταθερότης τοῦ δευτέρου μέρους τῶν διπλῶν τύπων τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων περὶ τοῦ θανάτου καὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔναντι τοῦ πρώτου μέρους¹ είναι ἐν πάσῃ περιπτώσει μία ἀπόδειξις περὶ τοῦ διτὸς δεύτερον τούτο μέρος ὑπῆρχε κατ' ἄρχας μόνον του, διπος εἰς τὸν τύπον «ὁ Θεὸς ἀνέστησε τὸν Ἰησοῦν», πρβλ. Πράξ. 2, 23 ἐξ. 32· 3, 15· 4, 10· 5, 30 ἐξ. κ.ἄ. Ἀλλ' ἐκ τῆς τοιαύτης, τῆς Ἀναστάσεως μόνον εὐφημούστης διμολογίας, θὰ προϊλθε ἐνωρις ὁ τύπος πίστεως, δόποιος ἀναφέρει τὴν Ἀναστάσιν τοῦ Ἰησοῦ μετά τοῦ θανάτου Του, π.χ. 1 Θεσ. 4, 14: «Ἐντοῦν ἀπέθανεν καὶ ἀνέστη». Πιθανῶς οὗτος δὲν ἔχει πλέον ἐνθουσιαστικὸν χαρακτῆρα. Πλὴν δημος ὁ ἐνθουσιασμὸς διετηρήθη κατ' ἀξίωσιν οὕτως εἰπεῖν τοῦ τύπου. «Ο τύπος γίνεται ἐν συνεχείᾳ πυρήν καὶ βασικὸν θέμα φιλολογικῶν καὶ Ισως πραγμα-

1. Vernon H. Neufeldt, The Earliest Christian Confessions, 1963, σ. 120 ἐξ. Ph. Seidensticker, Die Auferstehung Jesu in der Botschaft der Evangelien (=Stuttgarter Bibelstudien 26) 1967, σ. 11. 'Ἐπ' αὐτοῦ βλ. ἐπιπροσθέτως Ph. Seidensticker, Das Antiochenische Glaubensbekenntnis 1 Κορ. 15, 3-7 im Lichte seiner Traditionsgeschichte, ἐν: Th. u. Gl. 57 (1967) 286 - 323.

τικῶν ἱεραποστολικῶν κηρυγμάτων, δπως δεικνύουν αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, γίνεται βάσις καὶ ἀντικείμενον θεολογικῶν σκέψεων, δπως ἀφήνει πρὸ πάντων ὁ Παῦλος νὰ διαφανῇ, γίνεται τέλος ὡς διατετυπωμένη διδασκαλία βασικός πυρῆν τῆς κατηχήσεως. Δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῇ, δτὶ ὁ τύπος οὗτος γίνεται ώστε, περισσότερον ἢ διλιγότερον ἀνεπτυγμένος, περιεχόμενον καὶ ρυθμίζουσα δύναμις πρωτοχριστιανικῶν ὅμινων, δπως π.χ. 1 Πέτρ. 3,18 ἔξ. Ἐκεῖνο, τὸ δποῖον ἔξαγεται ἐκ τοιούτων παρατηρήσεων σχετικῶς μὲ τὸ ἐρώτημά μας περὶ τῆς οὐσίας τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰναι τοῦτο: τὸ γεγονός τῆς Ἀναστάσεως προεκάλεσε τὸν ἐνθουσιασμὸν εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφὴν τῆς παραδόσεώς του, ἥξισθεν ἀμέσως εὐφημίαν καὶ δόμολογίαν, ὡς ἐπίσης δοξολογίαν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπιβιώνει τὸ ἐν λόγῳ γεγονός μετ' αὖσοντος ἀξιώσεως πρὸς ἀποδοχὴν καὶ δεσμεύει κάθε περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς διηγήσεως ἢ τῆς συγκεκριμένης σκέψεως εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε νὰ πραγματοποιήθαι μία διαρκῆς ἀναφορά πρὸς τὸ γεγονός αὐτό. Ἡ πρώτη Ἑκκλησία οὔτε ἡρνήθη τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ οὔτε ώμιλησε περὶ αὐτῆς ἀδεσμεύτως, ἀλλὰ κατενόησε καὶ ώμολόγησεν αὐτήν.

Ἡ ἄλλη μορφὴ τῆς ἀμέσου παραδόσεως τοῦ γεγονότος μας εἶναι, ὡς γνωστόν, αἱ ἀφηγήσεις τῶν Ἐναγγελίων περὶ τῆς Ἀναστάσεως. Ἐνταῦθα ἐννοοῦνται ἀκριβέστερον αἱ διηγήσεις περὶ τοῦ «κενοῦ μνημείου» καὶ περὶ τῶν ἐμφανίσεων τοῦ Ἀναστάντος, αἱ δποῖαι προῆλθον ἐν ἀρχῇ ἀνεξαρτήτως ἢ μία πρὸς τὴν ἄλλην καὶ συνεδέθησαν εἰς τὴν εὐαγγελικὴν παράδοσιν κατὰ διάφορον τρόπον. Ἐδῶ δὲν ἡμποροῦμεν νὰ ἔξετάσωμεν τὴν ἴστορίαν τῶν μορφῶν τῶν διηγήσεων τῆς Ἀναστάσεως μεμονωμένως καὶ νὰ συζητήσωμεν τὴν φιλολογικοῖστορικὴν προβληματολογίαν τῶν εἰδήσεων αὐτῶν². Μόνον θέλομεν νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν μας, ἀκόμη καὶ διὰ τῆς μορφῆς τῶν ἐν λόγῳ διηγήσεων, ἐπὶ τῆς ἰδιορρυθμίας τοῦ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὑπὸ ἔξετασιν εὑρισκομένου γεγονότος. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἀνακεφαλαιώνω μόνον γνωστὰ εἰς δλούς πράγματα. Τὰ Ἐναγγέλια προσφέρουν σχετικῶς μόνον δλίγας εἰδήσεις καὶ ἐπὶ πλέον μετὰ κενῶν, ἀν κανεῖς ἀναλογισθῇ τὴν σπουδαιότητα δι' αὐτὰ τοῦ γεγονότος τῆς Ἀναστάσεως. Αἱ εἰδήσεις αὗται ἐλήφθησαν ἀπὸ πολὺ διαφόρους παραδόσεις καὶ ἀρχικῶν οὐδεμίων εἰχον ἀλληλοεξάρτησιν. ἐπίσης εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν συνεδέοντο μὲ τὴν διηγήσιν τοῦ Πάθους. Ἡ παράθεσίς των δὲν ἀποδίδει τὴν ἐνιαίαν εἰκόνα τῶν συμβεβηκότων. Ἡ ἔκτασίς των οὐδόλως ἐναρμονίζεται³. Οὕτω παραδείγματος

2. Πρβλ. M. Albertz, Zur Formgeschichte der Auferstehungsberichte, ἐν: ZNW 21 (1922) 259 - 269, δ ὅποῖος ὡς πρὸς τὰς περὶ Ἀναστάσεως διηγήσεις χρησιμοποιεῖ ἀσφεῖς κατηγορίας.

3. J. Schniewind, Das Evangelium nach Matthäus, 19547, σ. 278 ἔξ. R. Bult-

χάριν δ τόπος τῶν ἐμφανίσεων τοῦ Ἀναστάντος εἶναι διάφορος: δ Μᾶρκος καὶ δ Ματθαῖος ὀνομάζουν τὴν Γαλιλαίαν, δ Λουκᾶς γνωρίζει ὡς τόπον τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ τὴν περιοχήν των. Ὁ Λουκᾶς τοποθετεῖ τὰ πάντα κατὰ τὴν Κυριακήν καὶ ίσταται οὕτως εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἄλλους Εὐαγγελιστάς. Οἱ μάρτυρες τῶν ἐμφανίσεων μόνον ἐν μέρει εἶναι οἱ αὐτοί, ἐνῷ εἰς οὐδὲμιάν περίπτωσιν συμφωνοῦν μὲν τοὺς μάρτυρας τῆς ὑπὸ τοῦ Παύλου ἀναφερομένης παραδόσεως. Ὁ Λουκᾶς ἀμφισβήτει ἐμφανίσεις τοῦ Ἀναστάντος εἰς τὰς γυναικας, τῶν δόποιων ἄλλωστε τὰ δύνοματα εἶναι διαφορετικά, πρβλ. 24,22 ἔξ. Αἱ εἰδήσεις, ἐκτὸς μιᾶς ώρισμένης βασικῆς μορφῆς, ἔχουν κοινὸν μόνον τὸ ἐνδιαιρέον πρὸς τὰς ἐμφανίσεις καὶ τὴν μνείαν τῆς ἐμφανίσεως ἐνώπιον τῶν «ἔνδεκα»⁴. Ἐπίσης εἰς τὰς ἔξιστορίσεις περὶ τοῦ κενοῦ μνημείου ἀπατῶνται παρεκκλίσεις ἀκόμη καὶ ἀντιφάσεις, δσον ἀφορῷ πρὸ πάντων εἰς τοὺς μάρτυρας καὶ τὰς συνθήκας τῆς εὑρέσεως τοῦ μνημείου, δπως ἡμπορεῖ νῦ πεισθῇ κάθε προσεκτικός ἀναγνώστης, πρᾶγμα διὰ τὸ δόποιον δὲν θέλομεν ἐδῶ νῦ κατέλθωμεν εἰς λεπτομερείας. Ἀλλά τί προκύπτει ἔξ αὐτῆς τῆς ἐρεύνης; Τὸ γεγονός τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μαρτυρεῖται, ἀν ἐπιτρέπεται νῦ χρησιμοποιήσωμεν τὸν δρον, εἰς τὴν πολὺ ἀκαθόριστον, σποραδικὴν καὶ ἀνομοίαν παράδοσιν τῆς διηγήσεως. Παρὰ τὰς ἀναληφθείσας προσπαθείας πρὸς ἔξομάλυνσιν παραμένουν τὰ τεμάχια τῆς παραδόσεως αὐτῆς εἰς τὰ πλαίσια τῶν Εὐαγγελίων χωρὶς ἐναρμόνισιν, τὸ ἐν πλησίον τοῦ ἄλλου. Ἐπικρατεῖ ἡ τάσις νῦ ἐκτεθοῦν μὲν κάθε δυνατότητα τὰ γεγονότα ὑπὸ τὴν ἀποψιν, τὴν δόποιαν ἐκπροσωπεῖ ἡ κάθε ἐπὶ μέρους ἔξιστόρησις. Ἡ σύγχυσις τοῦ δόλου δὲν εἶναι οὕτε ἐνοχλητική οὔτε ἀνησυχητική. Μία τελεία εἰκὼν μὲ συνειρήμον ὀυδὲμιάν ἀποτελεῖ ἀνάγκην. Διότι ἡ πραγματικότης αὐτὴ καθ' ἐαυτὴν εἶναι συγκεκριμένη. Πᾶς τὸ κάθε τι συνέβη, οὔτε ἡμπορεῖ οὔτε εἶναι ἀπαραίτητον νῦ διαπιστωθῆ σαφῶς. Τὸ μυστήριον τῆς ἐκ νεκρῶν Ἀναστάσεως διαφυλάσσει τὸν χαρακτῆρα του κατὰ τὴν εἰσοδὸν του εἰς τὸν χθρὸν τῆς ιστορίας, ἡ δοκία εἰσοδος γίνεται διὰ τῶν ἐμφανίσεων καὶ τοῦ κενοῦ μνημείου. Δι' ἡμᾶς ἐπιπροστίθεται, δτι αἱ εἰδήσεις συνετάχθησαν αὐτονοήτως εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ τοιουτοτρόπως εἰς τὰς παραστάσεις,

mann, Die Geschichte der synoptischen Tradition, 1958³, σ. 308 έξ. H. Grass, Ostergeschehen und Ostergeschichte, 1962², σ. 181. H.F. v. Campenhausen, Der Ablauf der Osterereignisse und das leere Grab, Sitzungsberichte der Heidelb. Ak. der Wiss., phil.-hist. Klasse, 1958², ἐν: Tradition und Leben. Kräfte der Kirchengeschichte, 1960, 48 - 113, σ. 69 σημ. 80, σ. 70 σημ. 81. E. Fascher, Die Osterberichte und das Problem der biblischen Hermeneutik, ἐν: Der historische und kerygmatische Christus, ἑκδ. H. Ristow und K. Matthiae, 1961², σ. 200 - 207. A. Strobel, Kerygma und Apokalyptik, 1967, σ. 162 έξ.

4. A. Strobel, Ἑργ. μνημ., σ. 169, 174.

μορφάς, δρους καὶ γλῶσσαν τοῦ κόσμου ἐκείνης τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ ὥρι-
σμένου τόπου⁵. Ἡ μαρτυρία τῶν ἀγγέλων ἐν τῷ κενῷ μνημείῳ, ἀναπαρά-
στασις θείας προσομοίας, ἔχει σύγχρονα καὶ βιβλικὰ παράλληλα. Ἡ πο-
ρεία πρὸς Ἐμμαοὺς προδίδει ἐπίδρασιν τῆς μορφῆς τῶν διηγήσεων περὶ
θεοφανειῶν, τῶν δοπίων δμως ἡ σύνθεσις διασπᾶται ὑπὸ τῶν ἱστορουμένων
γεγονότων⁶. Ἔκτὸς τούτου ὁ ἀρχαῖος τρόπος διηγήσεως τῶν Ἐναγγελίων
εἶναι πολὺ ἐπιφυλακτικός, δπως δεικνύει μία σύγκρισις μὲ εἰδήσεις ἀποκρύ-
ψων Ἐδαγγελίων⁷. Χωρὶς ὑπερβολὴν ἡμπορεῖ νὰ εἰπῃ κανείς, δτι εἰς τὰς
εἰδήσεις αὐτάς διακρίνεται ἐν εἰδος δειλίας καὶ δτι συνετάχθησαν μὲ γνῶσιν
τοῦ μυστηριώδους τῶν συνταρασσούσδων καὶ παραμυθουσδῶν συναντήσεων
μετά τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ διφορουμένου αἰνίγματος τοῦ κενοῦ μνημείου.

Εἰς τὰ προλεγόμενα προστίθεται κάτι ἀκόμη. Παρὰ πᾶσαν ἀπλοϊκό-
τητα τοῦ τρόπου τῆς διηγήσεως συνετέθησαν αἱ εἰδήσεις τῆς ἐμφανίσεως
καὶ τοῦ κενοῦ μνημείου ἐπὶ τῇ βάσει θεολογικῶν ἐνδιαφερόντων. Εἶναι
γνωσταὶ αἱ ἀπολογητικαὶ τάσεις, π.χ. ἡ σκηνὴ τῆς διαδικῆς βρέσσεως Λουκ.
24,41 ἔξ., διὰ τῆς δοπίας ὥφειλε νὰ διατηρηθῇ ζωηρῶς; ἡ σωματικότης, ἡ
προσωπικὴ δηλαδὴ πραγματικότης τοῦ Ἀναστάτως, καὶ μάλιστα ἀπορρι-
πτομένης τῆς γνώμης ἐκείνης, δτι εἶναι ἀπνεῦμα, «φάντασμα», μιᾶς γνώμης
τῆς «ἀπιστίας»⁸, ἡ δποίᾳ ἀκόμη οὔτε διὰ τῆς ψηλαφήσεως δὲν κατενικήθη,
Λουκ. 24,36 ἔξ. Ἀς ἀναλογισθῇ κανεὶς ἐπίσης τὰς χριστολογικὰς σκέψεις,
αἱ δοποῖαι — θὰ τὰς ἴσωμεν κατωτέρω — διαδραματίζουν ἕνα ρόλον εἰς
τὰς εἰδήσεις π.χ. τοῦ Ἰωάννου. Αδιαρέτως παρεισδύουν ώσαύτως εἰς τὴν
παράδοσιν λατρευτικὰ στοιχεῖα: ἡ χριστοφάνεια λαμβάνει χώραν κατὰ
τὸν χρόνον τοῦ γενέματος, Λουκ. 24,30. 41-43· Πράξ. 10,41· Ἰωάν. 21,12 ἔξ.;
Μάρκ. 16,14⁹. Ἐπειδὴ τὸ γεγονός τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ

5. Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ γίνεται λόγος περὶ ὄμοθεν καὶ δικαίως, δὲν κανεὶς δὲν
ὑπονοεῖ ἐκ τῶν προτέρων τὸ ἀνιστόρητον τοῦ μυθωδὸς διηγημένου. Πρβλ. M. Dibelius,
Die Formgeschichte des Evangeliums, 1933², σ. 101 ἔξ. J. Kremer, Das älteste Zeugnis der Auferstehung Christi (=Stuttgarter Bibelstudien 17), 1966. σ. 80. Ὁς πρὸς τὴν θετικὴν
ἴεννοιαν τοῦ μόθου, πρβλ. W. Nigg, Glanz der Legende, 1964.

6. G. Koch, Die Auferstehung Jesu Christi (=Beiträge zur historischen Theologie
27), 1965, σ. 227 ἔξ.

7. Von Camphausen, Ἑργ. μνημ., σ. 71 ἔξ., 78 ἔξ. E. Lohse, Die Aufer-
stehung Jesu Christi im Zeugnis des Lukasevangeliums (=Biblische Studien 31) 1961,
σ. 19 ἔξ.

8. Πρβλ. H.W. Bartels, Das Auferstehungszeugnis. Sein historisches und theolo-
gisches Problem (=Theologische Forschung 41), 1965, σ. 13. J. Kremer, Ἑργ. μνημ.,
σ. 60, σημ. 108. Ἔνν κανεὶς δὲν λάβῃ ὅπ' ὅψιν αὐτὴν τὴν πρόθεσιν τοῦ συγγραφέως, τότε
ἀντιφάσκουν ἀπολύτως αἱ ἐκφράστες πρὸς τὸν λόγον τοῦ Ἰησοῦ περὶ τῶν ἀνωστάτων,
Μάρκ. 12, 18 ἔξ.

9. Πρβλ. R. Bultmann, Ἑργ. μνημ., σ. 315 ἔξ. Αἱ διηγημέναι σκηναὶ δμως ἡμιο-
ροῦν νὰ βασίζωνται πλήρες ἐπὶ ἱστορικῶν ἐμπειριῶν, αἱ δοποῖαι διετυπώθησαν ἀργότερον.

ήτο ἀνυπερασπίστως ἔκτεθειμένον εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν γλῶσσαν ἀνθρωπίνης ιστορίας ηθέλησε προδῆλως νὰ διασφαλισθῇ ἀμέσως ἐναντίον παρεξηγήσεων καὶ νὰ εὕρῃ στέγην εἰς κατφημένον χώρον.

Τοιουτοτρόπως ἀποδεικνύεται, διτί βάσει τῆς ίδιορρυθμίας τοῦ ἀμέσου κειμένου τοῦ γεγονότος μας ή ἐκ νεκρῶν Ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ είναι ἐν συμβεβήκος, τὸ διποῖον ἔνθεν μὲν προεκάλεσεν ἐνθουσιαστικοὺς καὶ ὅμολογιακο-ἀποδεικτικοὺς λόγους, οἱ δόποιοι διεπύχθησαν εἰς διαφόρους μορφάς, ἔνθεν δὲ ἐκυριάρχησεν εἰς τοὺς θρησκευτικο-ἐποικοδομητικοὺς τρόπους διηγήσεως, οἱ δόποιοι δὲν ἡσαν ἐλεύθεροι θεολογικῶν σκέψεων, κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον κατώρθωσε νὰ ἐγείρῃ τὴν ἀξίωσίν του ὡς ἐν γεγονός, τὸ διποῖον ἀπαίτει ἀποδοχὴν καὶ συνεπίνευσιν¹⁰. 'Ἐφ' δύσον δημοσίας τὸ ἄμεσον κείμενον τοῦ γεγονότος τῆς Ἀναστάσεως είναι τοιούτου ειδούς, τότε θὰ θέσῃ κανεὶς ἐξ ἐπόψεως ιστορικῆς τοποθετήσεως τὴν ἐρώτησιν, ἐναντίον τοῦ ἑπάρχη καθ' δόλου μία δόδος, ή δόποια δόδηγει εἰς τὸ ἐν λόγῳ γεγονός, καὶ ἐάν δὲν ἀποτελῇ μίαν παρεξήγησιν νὰ διμιλῇ κανεὶς περὶ αὐτοῦ ὡς ιστορικοῦ γεγονότος. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν πρέπει κανεὶς νὰ ἐρευνήσῃ περαιτέρω τὸ κείμενον καὶ νὰ ίδῃ ἐπισταμένως, τί τοῦτο παρέχει. Ταυτοχρόνως θὰ ὑπολογήσῃ μὲ τὴν ίδιορρυθμίαν τῆς παραδόσεως, ὡς ἐπίσης πρέπει νὰ διατηρήσῃ ἑαυτὸν συστηματικῶς ἀνεπηρέαστον κατὰ τὴν ἐρευναν τοῦ κειμένου. Αὐτὸς σημαίνει, διτί εἰς κάθε προσπάθειαν διὰ τὴν ἀπαραίτητον ἐρμηνείαν, δοθέντος, διτί μόνον περὶ ἐρμηνείας πρόκειται, δὲν θὰ περιορίσῃ κανεὶς ἑαυτὸν κατά τὴν κατανόησιν τοῦ κειμένου ἐκ τῶν προτέρων ἔνεκα τῶν περιπλοκῶν τῆς «ιστορικῆς» συνειδήσεως ή δὲν θὰ διδηγηθῇ βιαίως εἰς καθωρισμένας κατευθύνσεις. Πρέπει νὰ ἀκούσῃ κανεὶς ἀπὸ τὸ ἐρωτηθὲν κείμενον αὐτό, τὸ διποῖον ἔχει νὰ εἴπῃ ἐξ ἐαυτοῦ¹¹. Τοῦτο είναι, δύσον ἀφορῷ εἰς τὸ φαινόμενό μας, ἐν ἐγχείρημα, τὸ διποῖον δημοσίευμα πρέπει ἐκ νέου νὰ ἀποτολμηθῇ.

I

Τί ἐννοοῦν τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰς τὴν ἀλληλουχίαν τοῦ κειμένου, δταν δημιούν περὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ; 'Οπωσδήποτε ἐννοοῦν ἐν γεγονός, ἐν συγκεκριμένον δηλαδή ιστορικὸν γεγονός, τὸ διποῖον, λαμβάνον χώραν, γίνεται ἀντικείμενον τῆς ἀνθρωπίνης ἐμπειρίας καὶ οἰκειοποιεῖται ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης. Αὐτό, τὸ διποῖον καλούμεν

10. 'Ως πρὸς τὴν ἀξίωσιν τοῦ συμβάντος καὶ τῶν περὶ αὐτὸν κειμένων, πρβλ.. K.H. Rengstorff, Die Auferstehung Jesu, 1967⁵, σ. 12 ἔξ. L. Goppelt, Das Osterkerygma heute, ἐν: Lutherische Monatshefte 3, 1964, σ. 50 - 57, ἀνατύπωσις ἐν: Diskussion um Kreuz und Auferstehung, Ἑκδ. B. Klappert, 1967, σ. 208 - 221. 214.

11. G. Koch, Ἐργ. μνημ., σ. 24.

ήμεις γεγονός, ἀντιστοιχεῖ περίπου πρός τὸ ἑβραϊκὸν *dabar*, τὸ ὄποιον οἱ Ἐβδομήκοντα ἐμηνεύουν μὲν τὴν λέξιν «ρῆμα». Τοῦτο ὑπονοεῖ ἔν συμβάν, τὸ ὄποιον διαδηλώνεται ἐν τῇ, μετά τῆς καὶ κατά τὴν διεξαγωγήν του. Τοιουτοτρόπως ὑπολογίζεται ἡ Ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν Πράξ. 10,36 ἐξ., ὁμοὶ μεθ' ὅλης τῆς δημοσίας ζωῆς Αὐτοῦ ὡς τὸ «γενόμενον ρῆμα καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας», ὡς τὸ γεγονός, τὸ ὄποιον συνέβη εἰς ὅλην τὴν Ἰουδαίαν.

Τὸ γεγονός αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἔξυπνοεῖ μίαν πρᾶξιν τοῦ Θεοῦ. Ὁ K. H. Rengstorff ἔχει δίκαιον ἐν τῇ ἐννοΐᾳ τῆς Καινῆς Διαθήκης, διαν τὸ δονομάζῃ «πρᾶξιν τοῦ Θεοῦ κατὰ πάντα ἀποφασιστικήν», μετά τῆς ὄποιας ἀναγκαίως τίθεται ἡ περὶ Θεοῦ ἐρώτησις¹². Περὶ τοῦ γεγονότος αὐτοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀμιλήσωμεν ἄλλως ἡ περὶ μιᾶς πράξεως τοῦ Θεοῦ. «Οτι ὁ Θεός ἐνεργεῖ κατ' αὐτήν, ὑποδηλώνεται, ὡς γνωστόν, ἥδη εἰς τὴν Καινήν Διαθήκην διὰ τῆς παθητικῆς συντάξεως : «ἡγέρθη», δπως ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὴν (παραδοσιακήν;) διατύπωσιν ἐν Ρωμ. 4,25 : «ὅς παρεδόθη διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν καὶ ἡγέρθη διὰ τὴν δικαιώσιν ἡμῶν». Ἡ πρᾶξις τοῦ Θεοῦ ἀναφέρεται ἄλλωστε ἐπίσης ἐκπεφρασμένως καὶ κατὰ στερεότυπον τρόπον, ὡς λόγου χάριν εἰς τὰς παραλλήλους ἀντιθετικάς προτάσεις εἰς τοὺς λόγους τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων : «τὸν ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε, διὸ ὁ Θεός ἡγειρεν ἐκ νεκρῶν», Πράξ. 3,15, πρβλ. 2,24· 5,30 κ.ἄ. Ὁσαύτως ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ λάβῃ ὃν δψιν τοιαύτας προτάσεις, δπως 1 Κορ. 6,14 : «ὅ Θεός... τὸν Κύριον ἡγειρεν καὶ ἡμᾶς ἔξεγερει διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ». Ἡ διατύπωσις ἀφήνει νὰ διαφανῇ, δτι ἡ ἔγερσις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι μία πρᾶξις δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, μία πρᾶξις «κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἴσχυός αὐτοῦ», ὡς λέγει ἐν Ἔφ. 1,19 κατὰ τρόπον πληροφοριακόν, πρβλ. Κολ. 2,12. Εἰς τοιαύτην συνάφειαν ἀντὶ περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ γίνεται λόγος ἐπίσης περὶ τῆς δόξης αὐτοῦ : «ἡγέρθη Χριστὸς ἐκ νεκρῶν διὰ τῆς δόξης τοῦ πατρός», Ρωμ. 6,4, ἡτοι περὶ τῆς μεταμορφωτικῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ ἡ περὶ ἄλλου τινὸς πράγματος ἀναλόγως πρός τὴν ἀπόδοσιν τῆς μόλις δυναμένης νὰ μεταφρασθῇ λέξεως «ἀδόξα». Ὡς δεικνύουν τέλος τὰ χωρία Ρωμ. 8,11 καὶ 1 Πέτρ. 3,18, εἶναι ἐπίσης τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐκεῖνο, δυνάμει τοῦ ὄποιου λαμβάνει χώραν ἡ Ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Διὰ τῆς τοιαύτης μεγαλοπρεποῦς καὶ μεταμορφωτικῆς ἐνέργειας τοῦ Πνεύματος Του ἀπόδεικνύεται ὁ Θεός τόσον ὡς δ ἐγείρον τοὺς νεκροὺς Θεός κατὰ τρόπον δριστικόν, ὥστε αἱ μετοχικαὶ καὶ ἀόριστοι ἐκείναι φράσεις : «ὅ ἐγείρας τὸν Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν», Ρωμ. 8,11· 2 Κορ. 4,14· Γαλ. 1,1· Ἔφ. 1,20· Κολ. 2,12, γίνενται «ἐπίτιμοι τίτλοι» τοῦ Θεοῦ, δπως ἀνα-

12. K.H. Rengstorff, Ἑργ. μνημ., σ. 34.

φέρει ό J. Schniewind¹³. Αὗται είναι, ἂν ἐπιτρέπεται νά δημιλήσῃ κανεὶς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, τὸ ἱστορικὸν δνομα τοῦ Θεοῦ, διότι εἰς τὴν πρᾶξιν αὐτὴν τοῦ Θεοῦ ἀπαντᾷ κατὰ τρόπον δριστικὸν τὸ δεσπόζον σημεῖον «τῶν μεγαλείων τοῦ Θεοῦ», Πράξ. 2,11, τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ ως Θεοῦ. 'Ο Ἀβραάμ «ἐπίστευσεν εἰς τὸν Θεὸν τὸν ζωοποιοῦντα τοὺς νεκροὺς καὶ καλοῦντα τὰ μὴ δντα ως ὄντα» ἡμεῖς δὲ πιστεύομεν εἰς τὸν αὐτὸν Θεόν «τὸν ἔγειραντα Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἡμῶν ἐκ νεκρῶν», Ρωμ. 4,17.24.

'Η πρᾶξις αὗτη τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία είναι μία δημιουργικὴ πρᾶξις τῆς δυνάμεως Του καὶ τοῦ Πνεύματός Του, ἀποδίδεται χωρὶς σημασιολογικήν διαφορὰν ἀπὸ ἀπόψεως δρολογίας¹⁴ μὲ τὸ μεταβατικὸν ρῆμα «ἔγειρειν», ἀνεγείρειν, εἰς ἐνεργητικὴν ἡ παθητικὴν καὶ μὲ τὸ μεταβατικὸν καὶ ἀμετάβατον «ἀνιστάναι», ἀνεγείρειν καὶ ἀνεγείρεσθαι. 'Ως οὐσιαστικὸν ἀναφέρεται μόνον ἡ λέξις «ἀνάστασις». Καὶ οἱ δύο ὅροι είναι μεταφορικῆς ἐννοίας καὶ χρησμοποιοῦνται ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἔγειρειν ἡ ἔγειρεσθαι ἐκ τοῦ ὑπνου εἴτε τοῦ ἀνιστάναι ἡ τοῦ ἀφήνειν τινὰ κατακείμενον νά ἀναστῇ, εἴτε ἐπίσης τοῦ παρουσιάζεσθαι ἡ ἀφήνειν τινὰ νά παρουσιασθῇ εἰς τὴν δημοσιότητα ἡ εἰς τὴν ἴστοριαν. 'Ωσαύτως ἀπαντοῦν ἀμφότεροι ἐν τῇ μεταφορικῇ ἐννοίᾳ τῆς ἔγερσεως τῶν νεκρῶν, οἱ ὄποιοι ἐπιστρέφουν εἰς τὴν ζωὴν, τόσον εἰς τὴν ἑλληνικὴν δσον καὶ εἰς τὴν ἑβραϊκήν, ἡ τῆς ἐσχατολογικῆς ἔγερσεως τῶν νεκρῶν εἰς τὴν ἑβραϊκήν¹⁵. Πρὸς διασάφησιν τῆς 'Ἐγέρσεως ἡ 'Αναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ προστίθεται συχνῶς ἡ φράσις «ἐκ νεκρῶν», πρβλ. Πράξ. 3,15· 4,10· 13,30· Ρωμ. 10,9· Γαλ. 1,1 κλπ. Αὐτὸ δυνατὸν ἐνίστεται διαπτύσσεται δλίγον, ως π.χ. ἐν Πράξ. 2,24 ἔξ., δπου ἐν παραθέσει ἐνδὸς ψαλμικοῦ χωρίου γίνεται λόγος περὶ «ἀλύσεως τῶν ὁδινῶν τοῦ θανάτου» καὶ περὶ τοῦ δτι ὁ Ἰησοῦς «οὔτε ἔγκατελείφθη εἰς ἥδην οὔτε ἡ σάρξ αὐτοῦ εἰδεν διαφθοράν» καὶ δτι δὲν «ἐκρατήθη» ὑπὸ τοῦ θανάτου, πρβλ. Πράξ. 13,34 ἔξ. 37.

13. J. Schniewind, Die Leugner der Auferstehung in Korinth, ἐν: Nachgelassene Reden und Aufsätze, ἑκδ. E. Kähler, 1952, σ. 110 - 139, 120. Πρβλ. ἐπίσης W. Kramer, Christos, Kyrios, Gottessohn (=Abhandlungen zur Theologie des Alten und Neuen Testaments, 44) 1963, § 3 c ἔξ.

14. 'Ως πρὸς τὴν δρολογίαν πρβλ. E. Fascher, Anastasis – Resurrectio – Auferstehung, ἐν: ZNW 40 (1942) σ. 160 - 229. K.H. Rengstorff, Ἑργ. μνημ., σ. 53 ἔξ. J. Kramer, Ἑργ. μνημ., σ. 40 ἔξ. ThWB I, 368 ἔξ. (Oepke), II, 334 ἔξ. (Delling).

15. 'Ως πρὸς τὰ ἱστορικοθρησκειολογικά παράλληλα πρβλ. J. Leipoldt, Zu den Auferstehungsgeschichten, ἐν: ThLZ, 73 (1948) σ. 737 - 742. H. Braun, Der Sinn der neutestamentlichen Christologie, ἐν: ZThK 54 (1957) σ. 341 - 377, 352 σημ. 1 καὶ 2. 355 ἔξ., σημ. 2. Ph. Seidensticker, Zeitgenössische Texte zur Osterbotschaft der Evangelien (=Stuttgarter Bibelstudien 27), 1967. 'Επι τῆς οὐσιαστικῆς διαφοροποίησεως πρβλ. L. Goppelt, Ἑργ. μνημ., σ. 215. K.H. Rengstorff, Ἑργ. μνημ., σ. 87 ἔξ. ThWB II, 334, 35 ἔξ. (Delling).

Ἐπανῆλθεν διμως ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν ἐπίγειον ζωήν, διπος διηγούνται οἱ μυθοὶ τῆς ἀρχαιότητος περὶ τῶν νεκρῶν καὶ εὐκαιρίας δοθείσης περὶ τῶν νεκρῶν θεῶν καὶ διπος προύποδέτουν αἱ γενόμεναι ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐγέρσεις νεκρῶν εἰς τὰ Εὐαγγέλια, πρβλ. Μᾶρκ. 5,21 ἔξ.: Λουκ. 7,11 ἔξ.: Ἰωάν. 11. Ὁχι, εἰς τὸ φαινόμενον τῆς ἐκ νεκρῶν Ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀνήκει κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην ρητῶς, διπος ὁ Ἰησοῦς — ἄλλως ἡ ὥς ὁ Δαυΐδ — «μηκέτι ἔμελλε ὑποστρέψειν εἰς τὴν διαφθοράν», Πράξ. 13,34. Καὶ ὁ Παῦλος λέγει σαφῶς : «ὅτι Χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει... ὅ δέ ζῇ, ζῇ τῷ θεῷ», Ρωμ. 3,9 ἔξ. Ἡ Ἐγερσὶς αὗτη ἐκ νεκρῶν είναι ἐν κέλευσμα πρὸς ἀνάστασιν εἰς τὴν ζωήν, ἡ ὁποία ἀπαλλάσσει ὀριστικῶς τοῦ θανάτου καὶ ἔναντι τῆς ὁποίας ὁ θάνατος λιποψυχεῖ· τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως της τὸν ἔχει ἡ ζωὴ αὐτῆς ἐν «τῷ σώματι τῆς δόξης», Φιλιπ. 3,21 καὶ ὡς «σῶμα πνευματικὸν», 1 Κορ. 15,44, ἡ καθ' οἰονδήποτε ἄλλον τρόπον ἐπιθυμοῦν νά τὴν ἀποκαλέσουν οἱ δροι, οἱ ὁποῖοι θέλουν νά ἔκφράσουν τὸ ὑπερφυσικὸν τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως τῆς ζωῆς αὐτῆς ἔναντι τοῦ ἐπιγείου : «ἀφθαρσία», «αδύναμις», «δόξα», «ἀλευθερία», ὡς ἐπίσης «αμεταμόρφωσις». Οἱ δροι οὕτοι προσπαθοῦν νά κατονομάσουν τὸ ἀνέκφραστον καὶ ἀσύγκριτον τοῦ ἐκ νεκρῶν Ἀναστάτους καὶ Ἀνυψωθέντος ἡ τούλαχιστον νά δείξουν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἀσυλλήπτου Του, τοῦ ἀσυλλήπτου τῆς «ανέας δημιουργίας», πρβλ. 1 Κορ. 15,42 ἔξ.

Ωσαύτως αἱ διηγήσεις τῶν Εὐαγγελίων, ἄν καὶ κατὰ διάφορον τρόπον, ἀφήνουν νά διαφανῇ ἡ ἀκατάληπτος ὑπερφυσικότης τοῦ Ἀναστάτους κατὰ τὴν ἐμφάνισίν Του, πρᾶγμα τὸ διποῖον συμβαίνει βεβαίως μὲν ὡρισμένην ἀδεξιότητα, παρὰ τὴν χαρακτηριστικὴν διαλεκτικὴν τῆς παραδόσεως. Οὕτος ἀναγνωρίζεται καὶ ἐν τούτοις δὲν ἡμπορεῖ νά ἀναγνωρισθῇ. Είναι παρῶν αὐτοφανερούμενος καὶ ταυτοχρόνως ἔξαφανίζεται. Παρέχει Ἐαυτὸν πρὸς ψηλάφησιν καὶ ἀρνεῖται τοιαύτην ἀφήν. Είναι σωματικῶς παρῶν, πλὴν διμως εἰς ἀσύλληπτον, οὐράνιον, διάφορον εἶδος. Ἐπειδὴ πρόκειται περὶ προσπαθείας πρὸς ἔκφρασιν μᾶς τοιαύτης καταστάσεως τοῦ πράγματος, δι' αὐτὸ ἀφήνουν τὰ Εὐαγγέλια τὰς διαφόρους καὶ ἐν μέρει ἀντιφατικάς παραδόσεις των νά ιστανται ἡ μία πλησίον τῆς ἄλλης χωρὶς μεγάλην προσπάθειαν πρὸς ἐναρμόνισιν. Ἡ συγχῶνδης τονισθείσα «ἀφέλειά» των δὲν είναι πάντες ἀφέλεια πραγματογνωμοσύνης.

Τὸ διπος ἡ Ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δὲν είναι ἐπάνοδος εἰς τὸν ἐπίγειον τρόπον ζωῆς, συνάγεται ἐπίσης ἐκ τούτου, διπος περὶ αὐτῆς γίνεται λόγος ὡς περὶ ἐνὸς «ζωοποιείσθαι» καὶ διπος τὸ νά ἔχῃ κανεὶς ἀναστηθῆ δόνομάζεται «ζωὴ» καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς φυσικῆς, πραγματικῆς ζωῆς. «Τάδε λέγει ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, ὃς ἐγένετο νεκρός καὶ ἔζησεν», ἀναγινώσκει κανεὶς ἐν Ἀποκ. 2,8. Παρομοίως ἐν'Ἀποκ. 1,17 λέγεται ἐπίσης : «ἔγω εἰμὶ ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος καὶ ὁ ζῶν, καὶ ἐγενόμην νεκρός

καὶ ιδοὺ ζῶν εἰμι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, καὶ ἔχω τὰς κλεῖς τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ζόδου». Ἀφήνοντες ἕδρα ώρισμένα χωρία ἀνεξέταστα¹⁶, τονίζομεν ἀκόμη τοῦτο μόνον, διτὶ αὐτὴν ή ζωὴν ἀκριβῶς τοῦ Ἀναστάντος χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Παύλου ως «ζῆν τῷ Θεῷ», Ρωμ. 6,10, καὶ ως «ζῆν ἐκ δυνάμεως θεοῦ», 2 Κορ. 13,4, ἥτοι ως ζωὴ θείας δωρεᾶς καὶ ἀφιερώσεως τῷ Θεῷ.

Οἱ Ἀναστάται εἰναι ἀσφαλῶς κατ' οὐσίαν ἐπίσης ὁ «Ὕψωθείς», καὶ ἡ ἐκ νεκρῶν Ἔγερσίς Του εἰναι ἡδη ἐν ώρισμένῃ ἐννοίᾳ «ὕψωσις», ἥτοι ἐν τῇ ἐννοίᾳ, κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ ἀνάστασις γίνεται διαρκούστης τῆς ὑψώσεως πρὸς τὸν Θεόν καὶ ὑψώσις τελείται ἐν τῇ δυνάμει τῆς ἐγέρσεως. Τὸ τοιοῦτον διαχωρίζει πλήρως τὴν Ἀνάστασιν ἀπὸ τὸ ἀπλοῦν συμβάν καὶ τὴν ἀντιληφτινήν μιᾶς ἐπανόδου εἰς τὸν ἐπίγειον βίον καὶ ἀπαλλάσσει αὐτήν, ως λέγει δικαίως ὁ G. Koch¹⁷, «πάσης ὄμοιότητος πρὸς κυκλοφορούσας περὶ ἀναστάσεως ἀντιλήψεις». «Ἄς προσέξωμεν, διτὶ ἡ σχέσις μεταξὺ ἀναστάσεως καὶ ὑψώσεως, αἱ ὅποιαι ἵσως κατ' ἀρχὰς ἡσαν ἀνεξάρτητοι ἐρμηνεῖαι τοῦ ιδίου γεγονότος καὶ αἱ ὅποιαι διμοις παρέπεμπον ἐκ τῶν προτέρων ἡ μία ἐπὶ τῆς ἀλλῆς, δὲν συζητεῖται ρητῶς εἰς τὰ κείμενά μας. Προκύπτει διμοις ἡ σχέσις αὐτὴ ἐκ τῶν ἀκολούθων χωρίων:

Πρῶτον, πλὴν τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ κατονομάζεται μόνον ἡ ὑψώσις Του, ως ἀκριβῶς ἀλλαχοῦ ἡ Ἔγερσίς Του. Ἐν προκειμένῳ ἔχομεν κατὰ νοῦν τὸν Χριστολογικὸν ὄντον τῆς πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῆς, δησπου ἀναγιγνώσκομεν 2,8 ἐξ : «... ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν γενόμενος ὑπῆκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. διὸ καὶ ὁ θεός αὐτὸν ὑπερύψωσεν καὶ ἔχαριστο αὐτῷ τὸ δνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν δνομα...» Ἐπίσης εἰναι δυνατὸν νὰ φέρῃ κανεὶς εἰς τὴν σκέψιν του τὴν ἐκφραστιν Λουκ. 24,26 : «οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ;», πρβλ. 1 Πετ. 1,11. Ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ ἡ διατύπωσις τῆς πρὸς Ἐβραίους ἐπιστολῆς, π.χ. 12,2 : «οὖτις...ὑπέμεινεν σταυρὸν αἰσχύνης καταφρονήσας, ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ κεκάθικεν» κ.λ.π. Ἄλλη ὁσαύτως δ τύπος τῆς ἐνθρονίσεως φανεροῦται καὶ ἐν Ἐφ. 4,8 ἐξ : I Τιμ. 3,16 καὶ Ἀποκ. 5,6.

Δεύτερον, εἰναι δυνατὸν ἐπίσης νὰ γίνεται χρῆσις τῶν δρων ἀνάστασις καὶ ὑψώσις εἰς τὴν κείμενον ἐναλλάξ, δησπου ιδιαιτέρως εἰς τοὺς λόγους τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, δησπου π.χ. ἐν 3,13 ἐξ. «δοξάζειν» (ἐν τῷ χωρίῳ) καὶ «ἀγείρειν» ἀντιστοιχοῦν πρὸς ἀλλῆλα, ἥτοι τὸ ἐν χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀλλοῦ. Πρὸς σύγκρισιν βλ. ἐπίσης Λουκ. 24,46 καὶ 24,26.

Τρίτον, ἡ ὑψώσις ἀκολουθεῖ τὴν ἀνάστασιν καὶ ἡ ἀνάστασις δλοκληρώνεται ως πηγὴ καὶ ἀφετηρία τῆς ὑψώσεως καὶ αὐτὴ ταυτοχρόνως ως

16. Πρβλ. ἐπὶ παραδείγματι Ἰωάν. 14, 19· Πράξ. 1, 3· 25, 19· Ἐφ. 2, 55· Ἐβρ. 7, 8. 25
1. Πέτρ. 3, 18.

17. G. Koch, Ἑργ. μνημ., σ. 56.

συνέχεια τῆς ἐγέρσεως ἡ καλλίτερον ώς ἡ ἐπενέργειά της. Ἐδῶ ἀνήκει π.χ. Ρωμ. 8,34 : «Χριστὸς Ἰησοῦς δὲ ἀποθανὼν, μᾶλλον δὲ ἐγερθεὶς, δὲ ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ, δὲ καὶ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν», ἡ Ρωμ. 1,4, κατὰ τὸ ὄποιον χωρίον δὲ Ἰησοῦς «ἀρίσθην σὺντόντος θεοῦ ἐν δυνάμει κατὰ πνεύμα ἀγιωσύνης ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν». Πρὸς τούτοις πρβλ. καὶ Πράξ. 5,30 ἐξ· Ρωμ. 6,9 ἐξ· Ἡφ. 1,20 ἐξ· 1 Πέτρ. 1,21· 3,21 κλπ.

Λαμβανομένων ὑπὸ δψιν τῶν ώς ἀνω χωρίων δὲν ἡμπορεῖ κανεὶς ἀβασινίστως νὰ θεωρήσῃ ἐν ἔννοιᾳ τῆς Καινῆς Διαθήκης ταυτοσήμους τὰς λέξεις ἀνάστασις καὶ ὑψωσις ἡ ἐπίσης νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ ἐν γεγονός ώς κριτήριον τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ θὰ πρέπῃ νὰ εἰπῃ, διτὶ ἡ ὑψωσις εἶναι ἐσωτερικὸν ἀποτέλεσμα ώς ἐπίσης ἐπενέργεια τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ διτὶ δι' αὐτὸν ἡ ἀνάστασις λαμβάνει χώραν ἡδη διαρκούσσης τῆς ὑψώσεως. Κατὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἐγερσίν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπισυμβαίνει ἡδη ἡ ὑψωσις καὶ κατὰ τὴν ὑψωσιν τελεσφορεῖται ἡ ἐκ νεκρῶν Ἀνάστασις. Αὐτὴ εἶναι ἡ πεποιθήσις τοῦ Ματθ. 28,16 ἐξ. Διότι ἐκεὶ προϋποτίθεται, διτὶ δὲ Ἀναστάτης ἐμφανίζεται ώς ὁ Ὑψωθεὶς. Εἰς τὸν ἐν Γαλιλαίᾳ ἐμφανιζόμενον Ἀναστάντα «ἐδόθη πᾶσα ἔξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς». Τὸ πρᾶγμα γίνεται σαφές ιδιαιτέρως εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον. Τὸ Εὐαγγέλιον αὐτὸν κυριαρχεῖται ἀπὸ μίαν ώρισμένην παραλλαγὴν τῆς ιδέας τῆς ὑψώσεως, διὰ τὴν δόποιαν χρησιμοποιοῦνται οἱ δροὶ «πορεύεσθαι», «πρὸς τὸν πατέρα ὑπάγειν», «ἀναβαίνειν», «ὑψοῦσθαι», καὶ ἡ δόποια ώς τοιαύτη λαμβάνουσα χώραν ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ εἶναι δυνατὸν νὰ ὀνομασθῇ «ἀδόξα». Κυρίως εἰπεῖν ὑψωσις εἶναι εἰσόδος ἡ καὶ ἀνοδος εἰς τὴν αἰωνίαν δόξαν, Ἰωάν. 17,5, τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, 17,23 ἐξ. Οὕτως ἔχόντων τῶν πραγμάτων, οὐδεμιᾶς πράγματι διηγήσεως περὶ Ἀναστάσεως χρήζει τὸ Εὐαγγέλιον ἐν τῇ ἔννοιᾳ τοῦ Χριστολογικοῦ του σχήματος. Παρὰ ταῦτα δῆμος παραλαμβάνει τὸ Εὐαγγέλιον τοιαύτας διηγήσεις ἐκ τῆς παραδόσεως καὶ τὰς ἀφομοιώνει πρὸς τὸν τρόπον ἐκφράσεώς του. Αὐτὴ ἡ ἀφομοίωσις ὑπεμφαίνεται ἐκεῖ, δηποτὲ δὲ Ἰησοῦς λέγει εἰς τὴν Μαγδαληνήν: «εἰμὶ μου ἄπτον, οὐπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα», Ἰωάν. 20,17. «Ο Ἀναστάτης λοιπὸν ώς τοιοῦτος εὑρίσκεται καθ' ὅδὸν πρὸς τὸν Πατέρα. Ἀνίστασθαι σημαίνει εἱρίσκεσθαι καθ' ὅδὸν πρὸς ὑψωσιν, ἡ ὑψωσις δῆμος ἐπιτελεῖται ἡδη καὶ κατὰ τὴν ἐγερσίν.

Τοιουτοτρόπως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος: κατὰ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπήλλαξεν δὲ Θεὸς τοῦ κράτους τοῦ θανάτου Ἐκείνον, δὲ ὅποιος ἀπέθανεν ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ καὶ ἐπειτα ἐτάφη, καὶ ὑψώσεν Αὐτὸν εἰς τὴν δύναμιν καὶ τὴν δόξαν τῆς ὑπὸ αὐτοῦ χορηγηθείσης ζωῆς, δὲ ὅποια εἶναι ἡ ζωὴ ἐν γένει. Ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ ἀνοδος τοῦ τεθνεῶτος Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν δύναμιν ζωῆς τοῦ Θεοῦ.

(Συνεχίζεται)

Μετάφρασις Θ. Νικολάου Δ.Φ.

Ορθόδοξος Αγιογραφική Βιβλιογραφία 1970 - 1972

*Ιωάννου Παναγοπούλου Δ.Θ.

I. Γενικά

*Αγουρίδου Σ., «Αγιογραφικά κείμενα περί τοῦ Γάμου», Εκκλησία 48 (1971) 401 - 403. 515 - 517. 590 - 591. 648 - 649. 669 - 671.

— —, «Biblical Studies in Orthodox Theology», The Greek Orth. Theol. Review 17 (1972) 51 - 62.

Basarab M., «Τὰ Ἀναγινωσκόμενα βιβλία εἰς τὰς ρουμανικάς ἐκδόσεις τῆς Βίβλου» (ρουμαν.), St. Teol. 24 (1972) 59 - 69.

Bria I., «Άγια Γραφή και Τερά Παράδοσις» (ρουμαν.), St. Teol. 22 (1970) 384 - 405.

Constantinescu I., «Ἡ μελέτη τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά μας σχολεῖα διὰ μέσου τῶν αἰώνων» (ρουμαν.), Bis. Ort. Rom. 89 (1971) 289 - 299.

Drašković K., «Ἡ σημασία τῆς Βίβλου διὰ τὴν Ἐκπαίδευσιν» (σερβ.), Glasnik 1970, 23 - 24.

* - *Ορθόδοξα θεολογικά περιοδικά (ἐντός παρενθέσεως ἀναγράφονται αἱ συντάκταις): Θεολογία, Ἀθήναι. Εκκλησία, Ἀθήναι. Κληρονομία, Θεσσαλονίκη. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Θεσσαλονίκη (Γρ. Παλ.). Δελτίον Βιβλικῶν Μελετῶν, Ἀθήναι (ΑΒΜ). Εκκλησιαστικός Φύρος, Ἀλεξανδρεία (Εκκλ. Φύρος). The Greek Orthodox Theological Review, Boston. Contacts, Paris. Messager de l' Exarchat du Patriarche russe en Europe Occidentale, Paris (Messager russe). Vestnik (Messager de l' Action Chrétienne des Etudiants russes), Paris (ρωσιστὶ). The Journal of the Moscow Patriarchate, Moscow (Jour. Moscow Patr.). Stimme der Orthodoxie, Berlin. St. Vladimir's Theological Quarterly, New York (St. Vlad. Theol. Quart.). Presence Orthodoxe, Paris (Pres. Orth.). Glasnik, Beograd. Pravoslavna Misao, Beograd (Pravosl. Mis.). Bogoslovje, Beograd. Teologiski Pogledi, Beograd. Studii Teologice, Bucuresti (St. Teol.). Biserica Ortodoxa Romana, Bucuresti (Bis. Ort. Rom.). Mitropolia Banatului, Timisoara (Mitr. Banat). Mitropolia Ardealului, Sibiu (Mitr. Ard.). Mitropolia Olteniei, Craiova (Mitr. Olt.). Duhovna Kultura, Sofia, πρὸς τούτους: ΕΕΘΣ Ἀθ. = Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. ΕΕΘΣ Θεσ. = Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ο Ζωντανός Λόγος. Πνευματικὸν Συμπόσιον περὶ Ἁγίας Γραφῆς, Ἀθήναι 1970 (Ζωντανός Λόγος).

- *Η παρούσα βιβλιογραφία ἐνδεχομένως νῦν παρουσιάζῃ ἐλλείψεις, δεδομένου διτὶ δὲν είναι γνωσταὶ αἱ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Εὐρώπῃ τυχόν δημοσιευθεῖσαι αὐτοτελεῖς μελέται Ὁρθόδοξων βιβλικῶν Θεολόγων.

E v d o k i m o v M., «La Lecture Orthodoxe des Ecritures», Oecuménisme Informations, No. 17, 1971, 3 - 20.

E v d o k i m o v P., «Τὸ μυστήριον τοῦ λόγου», ἐν: Ζωντανὸς Λόγος, σελ. 35 - 61.

— —, «La Lecture de la Bible dans l' Eglise Orthodoxe», Foi et Vie, Mai 1971, 40 - 47.

Florovsky G., «The Lost Scriptural Mind», ἐν: τοῦ αὐτοῦ Bible, Church, Tradition : An Eastern Orthodox View, Belmont Mass. 1972, σελ. 9 - 16.

— —, «Revelation and Interpretation», ἐνθ' ἄν., σελ. 17 - 36.

H o p k o Th., «The Bible in the Orthodox Church», St. Vlad. Theol. Quart. 14 (1970) 66 - 99.

J o s i f, «Διὰ τὴν νέαν βουλγαρικὴν μετάφρασιν τῆς Βίβλου» (βουλγ.), Duhovna Kultura 51 (1971) 1 - 7.

K a p a β i d o p o ú λ o u 'I., «Α' Συνέδριον 'Ορθοδόξου 'Ερμηνευτικῆς Θεολογίας ('Αθῆναι, 17 - 21 Μαΐου 1972)», Γρ. Παλ. (1972) 347 - 352.

K e s i c h V., «Biblical Studies in Orthodox Theology : A Response», The Greek Orth. Theol. Review 17 (1972) 63 - 68.

— —, «Research and Prejudice», St. Vlad. Theol. Quart. 14 (1970) 28 - 47

M a r k o v s k i S., «Ἡ βίβλος εἶναι παρηγορία, δίδαγμα καὶ στήριγμα εἰς τὴν ζωὴν» (βουλγ.), Duhovna Kultura 49 (1969) 36 - 41.

M a s t r o g i a n n o p o ú λ o u 'H λ., «Πῶς ἡμποροῦμεν νά προσεγγίζωμεν τὸ Βίβλιον τοῦ Θεοῦ», ἐν: Ζωντανὸς Λόγος, σελ. 159 - 168.

M i j a c ' B., «Βιβλικὸν κήρυγμα» (σερβ.), Pravosl. Mis. 13 (1970) 3 - 15.

N e a g a N., «Χριστιανικὴ ἐσχατολογία» (ρουμαν.), Mitr. Ardeal. 16 (1971) 262 - 274.

N i c o l a e s c u VI., «Αἱ βιβλικαὶ σπουδαὶ ἐν τῇ 'Ορθοδόξῳ Ρουμανικῇ 'Εκκλησίᾳ» (ρουμαν.), St. Teol. 23 (1971) 14 - 30.

P a n a g o p o ú λ o u 'I., «Τὸ Α' Συνέδριον 'Ορθοδόξου 'Ερμηνευτικῆς Θεολογίας», Θεολογία 43 (1972) 481 - 484.

— —, «Τὸ Α' Συνέδριον 'Ορθοδόξου 'Ερμηνευτικῆς Θεολογίας», ΔΒΜ 1 (1971/72) 266 - 280.

— —, «Ἐσχατολογία καὶ Ἱεραποστολή», 'Εκκλησία 48 (1972) 157 ἕξ. 207 ἕξ. 259 ἕξ. 288 ἕξ.

P a p a d o p o ú λ o u N., «Α' Συνέδριον 'Ορθοδόξου 'Ερμηνευτικῆς Θεολογίας», 'Εκκλησία 48 (1972) 380 ἕξ. 507 ἕξ.

S i w t o u M., «Ο Λόγος τοῦ Θεοῦ», ἐν: Ζωντανὸς Λόγος, σελ. 15 - 34.

S t a n i l o a e D., «Ἡ Ἁγία Γραφή ἐν σχέσει πρὸς τὴν 'Εκκλησίαν καὶ τὴν Παράδοσιν», ἐν: Ζωντανὸς Λόγος, σελ. 63 - 95.

Στογιάννου Β., «Παράδοσις και Ἁγία Γραφή», ἐν: Παράδοσις και Ἀνανέωσις εἰς τὴν Ἑκκλησίαν» (Σεμιν. Θεολόγων Θεσ/κης, τόμ. 6), Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 1 - 18.

Stylianopoulos Th., «Biblical Studies in Orthodox Theology : A Response», The Greek Orth. Theol. Review 17 (1972) 69 - 85.

Χαστούπη 'Αθ., Οὐσία τῆς Θρησκείας, θεωρουμένη ἀξιολογικῶς ἐπὶ τῇ βάσει μαρτυριῶν ἐκ τῶν Ἱερῶν κειμένων, Ἐν Ἀθήναις 1971, σελ. 189.

«Θεμελίωσις Βιβλικοῦ Κέντρου Σπάτων - Ἀττικῆς», ΔΒΜ 1 (1971 / 72) 376 - 377.

2. Παλαιά Διαθήκη

Βέλλα Β., «Οἱ προϊστορικοὶ χρόνοι τῆς Παλαιστίνης», ΕΕΘΣ 'Αθ., τόμ. IZ', 'Αθῆναι 1971, σελ. 1 - 12.

— —, «Ο πολιτισμὸς τῶν εἰς Παλαιστίνην εἰσβαλόντων Ἰσραηλίτῶν», ἐν: Πανηγυρικός Τόμος ἐπὶ τῇ 1400ῃ Ἀμφιετηρίδι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Σινᾶ, 'Ἐν Ἀθήναις 1971, σελ. 121 ἔξ.

Ἐλένη Βασιλείου Βέλλα ν., 'Ἐκκλησία 47 (1970), τεῦχ. 6 - 7.

Bogdaproste Gh., «Ἡθοὶ καὶ κοινωνικαὶ ἀξίαι τοῦ Ψαλτηρίου» (ρουμαν.), St. Teol. 22 (1970) 104 - 117.

— —, «Ἡ σημασία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης διὰ τοὺς Χριστιανοὺς κατὰ τὸν Ἅγιον Αὐγούστινον» (ρουμαν.), St. Teol. 23 (1971) 96 - 109.

Bolsacov - Ghimpu A. A., «Δεδομένα τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐπιβεβαιωθέντα ὑπὸ τῶν ἀρχαιολογικῶν καὶ ιστορικῶν ἐρευνῶν» (ρουμαν.), St. Teol. 23 (1971) 85 - 95.

Bratsiotis N.P., 'Ἄρθρ. «isch», ἐν: Theol. Wörterbuch zum Alten Testament, τόμ. I (Stuttgart 1971), σελ. 238 - 252.

Bunea I., «Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη - Παιδαγωγὸς εἰς Χριστόν» (ρουμαν.), Mitr. Banat. 21 (1971) 530 - 533.

Cvetkov - Florinski S., «Ο προφήτης Ἰωνᾶς» (βουλγαρ.), Duhovna Kultura 30 (1970) 11 - 16.

Δοϊκον Δ., «Ο ἄνθρωπος κατὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην», ἐν: Ἀπόψεις Χριστιανικῆς Ἀνθρωπολογίας (Σεμιν. Θεολόγων Θεσ/κης, τόμ. 4) Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 1 - 23.

Gillet L., «Homélie sur Isaie VI/8», Contacts 22 (1970) 3 - 6.

Θεοχάρη 'Αθ., «Ἡ θέσις τῶν Παροιμῶν 8, 22 εἰς τὰς χριστολογικάς ἔριδας τοῦ δ' αἰώνος», Κληρονομία 2 (1970) 334 - 346.

— —, «Ἡ ἔννοια τῆς Σοφίας ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Αἰθιοπικοῦ Ἐνώχ», ΔΒΜ 1 (1971/72) 287 - 311.

- K o v a l e v s k y J. (Mgr. de St. Denis), «Le Prophète Ezéchiel», Pres. Orth. 3 (1971) 5 - 17. 73 - 82.
- K n i a z e f f Al., «Η έννοια της σωτηρίας ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ» (ρωσ.), Vestnik 34 (1970) 4 - 12.
- —, «Οἱ Προφῆται τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης» (ρωσ.), Vestnik 36 (1972) 3 - 32.
- M i t r e v s k y T. r., «Η κανονικὴ αὐθεντία τῶν Δευτερο - κανονικῶν βιβλίων τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ κατὰ τὰς συνοδικὰς ἀποφάσεις» (σερβ.), Pravosl. Mis. 14 (1971) 23 - 30.
- M π a ī r a c t á ρ η Σ. t., Τὸ Ψαλτήριον εἰς τὴν ἀπλοελληνικὴν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, Ἀθῆναι 1971, σελ. 22.
- N e a g a N., «Τὸ ρουμανικὸν Ψαλτήριον τοῦ 1570 (400 ἔτη ἀπὸ τῆς ἐκτύπωσεώς του)» (ρουμαν.), Mitr. Ardeal. 15 (1970) 257 - 261.
- —, «Η Παλαιά Διαθήκη ἐν τῇ λατρείᾳ τῆς Ἐκκλησίας» (ρουμαν.), Mitr. Banat. 21 (1971) 225 - 231.
- —, «Τὸ πρόβλημα τῆς οἰκουμενικῆς μεταφράσεως τῆς Παλαιᾶς Διαθῆκης ἐν σχέσει πρὸς τὰ παραδοσιακὰ κείμενα» (ρουμαν.), Mitr. Banat. 21 (1971) 402 - 407.
- —, «Η Παλαιά Διαθήκη, παράγων τοῦ οἰκουμενισμοῦ» (ρουμαν.), St. Teol. 23 (1971) 616 - 620.
- —, «Η Παλαιά Διαθήκη ἐν τῇ λατρείᾳ τῆς Ἐκκλησίας» (ρουμαν.), Mitr. Banat. 21 (1971) 225 - 231.
- N e g o i t a A. t h., «Νέαι ἀνακαλύψεις περὶ τῶν Ἐσταίων» (ρουμαν.), Mitr. Banat. 21 (1971) 388 - 401.
- O i k o ν ó μ o u Ἡλ., «Η φαινομενολογία τῆς ἀθείας κατὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην», Θεολογία 42 (1971) 416 - 434.
- —, «Αἱ ἐν Παλαιστίνῃ ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι καὶ ἡ Ἀγία Γραφή», ΕΕΘΣ Ἄθ., τόμ. IZ', Ἀθῆναι 1971, σελ. 639 - 708.
- —, «Μία διόρθωσις εἰς Ἐσθήρ 1, 18α», ΔΒΜ 1 (1971/72) 115 - 116.
- P a p a d o p o u l o u N., Τὰ Δευτεροκανονικά τεμάχια τοῦ βιβλίου τοῦ Δανιήλ. Ἰστορική, φιλολογική, θεολογική ἑξέτασις καὶ προβληματολογία μεθ' Ὑπομνήματος, Ἐν Ἀθήναις 1970, σελ. 363.
- —, «Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ στίχου Ἱερεμίου 5, 13», ΔΒΜ 1 (1971/72) 5 - 12.
- —, «Τὸ Β' Πανευρωπαϊκὸν Μεταφραστικὸν Συνέδριον τῆς Βίβλου», ΔΒΜ 1 (1971/72) 166 - 169.
- —, «Τὸ ἐν Uppsala 7ον Διεθνὲς Συνέδριον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης», ΔΒΜ 1 (1971/72) 170 - 175.
- P a t r ó w n o u Γ., «Μεσσιανικαὶ καὶ ἐσχατολογικαὶ προσδοκίαι τῆς μεσοδιαθηκικῆς περιόδου (200 π.χ. - 100 μ.Χ.)», Θεολογία 41 (1970) 655 - 668· 42 (1971) 506 - 518· 43 (1972) 385 - 401 (συνεχίζεται).

- Piperov B., «Τὰ εἰλητά χειρόγραφα τοῦ Κουμράν» (βουλγ.), Duhovna Kultura 49 (1969) 21 - 26.
- Plamadeala A., «Ο Ebed - Yahve ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Καινῆς Διαθήκης» (ρουμαν.), Mitr. Banat. 20 (1970) 284 - 304.
- —, «Προβλήματά τινα σχετικά πρός τὸν Ebed - Yahve εἰς τὸν Δευτέρο - Ἡσαν. Εἰσαγωγικά διά μίαν θεολογίαν τῆς διακονίας» (ρουμαν.), Mitr. Banat. 20 (1970) 70 - 97.
- Popescu M., «Αἱ Σύβιλλαι ἐν τῇ ἡλληνο - ρωμαϊκῇ θρησκευτικῇ ζωῇ, ἐν τῇ γραμματείᾳ καὶ τῇ χριστιανικῇ εἰκονογραφίᾳ» (ρουμαν.), St. Teol. 23 (1971) 546 - 560.
- Rakić R., «Τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ εἰς τὰ Χειρόγραφα τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης», Pravosl. Mis. 1 - 2 (1969) 63 - 70.
- Σιμωτᾶ Π., «Τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ ἑβραιολόγου καθηγητοῦ Βασιλείου Βέλλω», Γρ. Παλ. 53 (1970) 135 - 145.
- —, «Roland de Vaux — Νεκρολογία», ΔΒΜ 1 (1971/1972) 186 - 188.
- Χαστούπη 'Αθ., «Τὸ Βιβλίον τοῦ Μιχαίου», ἐν: ΕΕΘΣ 'Αθ., τόμ. IZ, 'Αθῆναι 1971, σελ.. 147 - 170.
- —, «Τὸ βιβλίον τοῦ Ἀσματος τῶν Ἀσμάτων», ἐν: Πανηγυρικός Τόμος ἐπὶ τῇ 1400ῃ Ἀμφιετηρίδι τῆς Ιερᾶς Μονῆς Σινᾶ, 'Εν 'Αθήναις 1971, σελ.. 239 - 263.
- —, «Ἡ ἀρχαία Οὐγγαρίτις καὶ τὸ θρησκευτικὸν ἔπος Βααλιάς», ἐν: Τιμητικὸν Ἀφιέρωμα Κ. Ι. Μερεντίτη, ἐν 'Αθήναις 1972, σελ.. 482 - 503.
- —, Τὸ ἐν τοῖς Οὐγγαριτικοῖς κειμένοις θρησκευτικὸν ἔπος Βααλιάς, 'Αθῆναι 1972, σελ.. 160.
- Χριστινάκη Π., «Ἡ ἐν Ναούμ 1,9 ἀρχὴ τοῦ δεδικασμένου τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κριθέντων», ΔΒΜ 1 (1971/72) 148 - 153.

3. Καινὴ Διαθήκη

- Agourides S., «La tradition des Béatitudes chez Matthieu et Luc», ἐν: Mélanges Bibliques en hommage au R. P. Béda Rigaux, Gembloux 1970, σελ.. 9 - 27.
- 'Αγουρίδου Σ., Βιβλικά Μελετήματα, τεῦχ. Β', Θεσσαλονίκη 1971, σελ.. 310.
- —, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, 'Αθῆναι 1971, σελ.. 430.
- —, «Πράξεις τοῦ ἀγίου Ἀποστόλου Θωμᾶ», ΔΒΜ 1(1971/72) 126 - 147.
- —, «Εἰσαγωγικά εἰς τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Ἅγιου Ιωάννου», ἐν: ΕΕΘΣ 'Αθ., τόμ. IZ', 'Αθῆναι 1971, σελ.. 469 - 511.
- —, «Διαθήκη Ἀβραάμ», ΔΒΜ 1 (1971/72) 238 - 248.

- —, «Studiorum Novi Testamenti Societas, ΚΣΤ' Γενική Συνέλευσις» ΔΒΜ 1(1971/72) 154 - 165.
- —, «Colloquium Biblicum Lovaniense», ΔΒΜ 1 (1971/72) 249 - 265.
- —, «Studiorum Novi Testamenti Societas. KZ' Γενική Συνέλευσις», ΔΒΜ 1 (1971/72) 374 - 375.
- —, «IV Collegium Paulinum», ΔΒΜ 1 (1971/72) 375 - 376.
- Ανδριόπούλου Π., «Τὸ πρόβλημα τοῦ μυστικισμοῦ τοῦ Ἀπ. Παύλου», ΔΒΜ 1 (1971/72) 117 - 125.
- Antoni, Erzb. von Minsk und Weissrussland, «Das Evangelium von Jesus Christus», Stimme der Orth. 1972, No. 3, 56 - 61· No. 4, 47 - 59· No. 5, 52 - 62· No. 6, 59 - 64· No. 8, 53 - 61· No. 9, 49 - 64. No. 10, 55 - 61.
- ✓ Argenti C., «A Meditation on Mark 5:1 - 20», The Ecumenical Review 23 (1971) 398 - 408.
- Basile, Archev., «L'oeuvre salvatrice du Christ sur la Croix et dans la Résurrection», Messager russe 20 (1972) 106 - 120.
- Bloom A. (Métropolite), «La Parabole de l'enfant prodigue», Messager russe 18 (1970) 12 - 26.
- Boulgakov S., «La Mariologie dans le 4e Evangile» (ρωσ.), Vestnik 35 (1971) 109 - 112.
- Βούλγαρη Χρ., 'Η περὶ Σωτηρίας Διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, 'Αθῆναι 1971, σελ. 304.
- —, «Ο χρόνος τῆς Κρίσεως καὶ ἡ φύσις αὐτῆς κατὰ τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως», ΔΒΜ 1 (1971/72) 13 - 33.
- —, «Νέα εὑρήματα ἀποσπασμάτων βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης», Θεολογία 43 (1972) 458 - 463.
- —, «Ἴστορικὴ ἀνασκόπησις τῆς περὶ τὸν Λουκᾶν καὶ τὰς Πράξεις ἐρεύνης», ΔΒΜ 1 (1971/72) 212 - 223· 329 - 325.
- Γαλιτη Γ., «Σὺ εἰ Πέτρος . . .», Γρ. Παλ. 55 (1972) 193 - 197.
- —, «Ἀνάστασις», Γρ. Παλ. 55 (1972) 107 - 109.
- Γρατσέα Γ., Τὸ Σάββατον ἐν Κουμράν καὶ τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, 'Αθῆναι 1971, σελ. 221.
- Chamberas P., «The Transfiguration of Christ : A Study in the Patriotic Exegesis of Scripture», St. Vlad. Theol. Quart. 14 (1970) 48 - 65.
- Charalambidis St., «La Réssurection, données scripturaires et interpretations», Contacts 24 (1972) 100 - 107.
- Clement Ol., «Sur la Pentecôte», Contacts 23 (1971) 275 - 282.
- Daniel C., «Ἡρῳδιανοὶ — δονομα ἀποδιδόμενον εἰς τοὺς Ἑσσαίους ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ» (ρουμαν.), St. Teol. 22 (1970) 528 - 546.

- —, «Τὸ αἰνιγμα τῆς συκῆς καὶ τῶν Ζηλωτῶν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις» (ρουμαν.), St. Teol. 24 (1972) 45 - 58.
- F e o d o s i y**, Archb., «On the Descent of the Holy Spirit on the Apostles», Jour. Moscow Patr. 6 (1972) 48 - 49.
- G h e o r g h e C.**, «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἵεραρχία κατὰ τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου» (ρουμαν.), St. Teol. 23 (1971) 497 - 505.
- Z a p h i r i s G.**, «Le texte du Discours sur la Montagne (Mt. V, 1 - VII, 29) dans les écrits de Clément d'Alexandrie», Θεολογία 41 (1970) 425 - 440. 557 - 566· 42 (1971) 686 - 705· 43 (1972) 341 - 349 (συνεχίζεται).
- —, Le texte de l'Evangile selon St. Matthieu d'après les citations de Clément d'Alexandrie comparées aux citations des Pères et des Théologiens grecs du IIe au XVe siècle, Gembloux 1970, σελ. 1927.
- Θ ε ο χ ἄ ρ η 'Αθ.**, «Τὸ χρονολογικὸν πρόβλημα τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου ὑπὸ τὸ φῶς ἀρχαίων τινῶν μαρτυριῶν καὶ τῆς συγχρόνου ἔρευνης», ΔΒΜ 1 (1971/72) 34 - 51.
- Κ α ρ α β ι δ ο π ο ύ λ ο u 'Ι.**, Αἱ Παραβολαὶ τοῦ Ἰησοῦ, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 174.
- —, «Οἱ ἀνθρώποις κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην», ἐν : Ἀπόψεις Χριστιανικῆς Ἀνθρωπολογίας (Σεμιν. Θεολόγων Θεσ/νίκης, τόμ. 4) Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 25 - 45.
- —, «Ἡ σύλληψις τοῦ Ἰησοῦ ἐν Γεσθημανὶ κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ (22, 39 - 53)», ΕΕΘΣ Θεσ., τόμ., IE', Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 187 - 222.
- —, «Das Paulinische Sündenverständnis bei den Griechischen Kirchenvätern», Κληρονομία 2 (1970) 42 - 52.
- —, «Ἄγραφον λόγιον τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ Εὔχελαίου», Γρ. Παλ. 54 (1971) 291 - 294 (τὸ αὐτὸν ἐν : ZNW 62 (1971) 299 - 300).
- —, «Τὸ μήνυμα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου πρὸς τὴν ἐποχὴν μας», Γρ. Παλ. 54 (1971) 193 - 196.
- —, «Χαρίσματα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἀξιώματα τῆς Ἐκκλησίας», ἐν : Τὸ Ἁγιον Πνεῦμα (Σεμιν. Θεολόγων Θεσ/κης, τόμ. 5), Θεσσαλονίκη 1971, σελ. 21 - 33.
- —, Τὸ πάθος τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ (23,33 - 49)», ΔΒΜ 1 (1971/72) 189 - 211.
- —, «Παράδοσις καὶ Ἀνανέωσις κατὰ τὸν Ἀπόστολον Παύλον», ἐν : Παράδοσις καὶ Ἀνανέωσις εἰς τὴν Ἐκκλησίαν (Σεμιν. Θεολόγων Θεσ/νίκης, τόμ. 6), Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 19 - 30.
- ✓ — —, «Ἀπαρχαὶ Ἐκκλησιολογίας εἰς τὸ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγέλιον», ΕΕΘΣ Θεσ., τόμ. IZ', Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 45 - 93.

- Koulozine N., «Images of the Church in Saint Paul's Epistles», St. Vlad. Theol. Quart. 14 (1970) 5 - 27.
- Logacov K., «Η ρωσική μετάφρασης τῆς Καινῆς Διαθήκης — 'Ἐπι τῇ 150ετηρίδι ἀπὸ τῆς ἐκδόσεώς της» (βουλγ.), Duhovna Kultura 50 (1970) 53 - 60.
- Μεθοδίου, Μητροπ. Αξώμης, «Αἱ ἀρχαι τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας καὶ ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δρᾶσις τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου», Ἐκκλ. Φάρος 53 (1971) 574 - 577.
- Michail, Bischof von Astrahan und Jenotajew, «Kommentar zum dritten Kapitel des Johannes - Evangeliums», Stimme der Orth. 1970, No. 3, 57 - 69; No. 4, 54 - 60.
- Milin Dr., «Δύνανται οἱ λόγοι τοῦ Χριστοῦ περὶ ἄρσεως τοῦ σταυροῦ τοῦ νὰ ἔννοηθοῦν καὶ ὡς προφητεία;» (σερβ.), Bogoslovje 15 (1971) 83 - 87.
- Mircea I., «Ἡ ἱεραποστολὴ κατά τὴν Καινὴν Διαθήκην» (ρουμαν.), St. Teol. 22 (1970) 547 - 564.
- —, «Ἡ Σωτηρία ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ κατά τοὺς ἀγίους Πατέρας» (ρουμαν.), St. Teol. 24 (1972) 24 - 44.
- Moisiu Al., «Τί γνωρίζομεν περὶ τῆς ζωῆς τῆς Θεοτόκου ἐκ τῶν Ἅγιων Γραφῶν» (ρουμαν.), Mitr. Banat. 22 (1972) 11 - 24.
- Munteanu L., «Ο 'Ἄγιος Ἀπόστολος Παύλος - χειρῶνας ἐργάτης» (σερβ.), Teol. Pogledi 5 (1972) 191 - 197.
- Nicolaescu N.I., «Η Παρουσία τοῦ Κυρίου. 'Ο Χιλιασμός» (ρουμαν.) St. Teol. 24 (1972) 12 - 23.
- Παναγιόπουλος I., «Η θεολογική ἐρμηνεία τῆς Πεντηκοστῆς», ἐν: Περὶ Ἅγιου Πνεύματος (Εἰσηγήσεις Συνάξεως Ὁρθοδόξων Θεολόγων 1970), 'Αθῆναι 1971, σελ. 89 - 120.
- —, «Εἰρήνη Χριστοῦ», ΔΒΜ 1 (1971/72) 99 - 114.
- —, «Αἱ Πράξεις Ἀποστόλων καὶ ἡ κριτικὴ ἀμτῶν ἔρευνα», Θεολογία 42 (1971) 582 - 601; 43 (1972) 350 - 368. (συνεχίζεται).
- —, «Zur Theologie der Apostelgeschichte», Novum Testamentum 14 (1972) 137 - 159.
- —, 'Ο Προφήτης ἀπὸ Ναζαρέτ. Ἰστορικὴ καὶ θεολογικὴ μελέτη τῆς περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰκόνος τῶν Εὐαγγελίων, 'Αθῆναι 1972, σελ. 226.
- —, Τὸ θεολογικὸν πρόβλημα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐρμηνευτικῆς, 'Αθῆναι 1973, σελ. 26.
- Petrescu N., «Παρατηρήσεις καὶ προτάσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὴν μετάφρασιν τῆς Καινῆς Διαθήκης» (ρουμαν.), Mitr. Olten. 23 (1971) 26 - 38.

- Ratiu J., «Ἡ αἵτια τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ» (ρουμαν.), Mitr. Banat. 20 (1970) 405 - 411.
- Ρηγόπολης Γ., «Ἴησος Χριστὸς ὁ Παράκλητος», ΔΒΜ 1 (1971/72) 52 - 58.
- —, «Ἴησος Χριστός. Ὁ Ἀστήρ ὁ λαμπρὸς καὶ ὁ πρωτὸς», ΔΒΜ 1 (1971/72) 224 - 237.
- Σάκκου Στ., «Ο κατάλογος τοῦ Muratorij», ΕΕΘΣ Θεσ., τόμ. ΙΕ', Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 223 - 287.
- —, Περὶ τῆς Μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης. Τεῦχος Α': Ἐξέτασις τῶν κυριωτέρων Νεοελληνικῶν Μεταφράσεων τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀπὸ πλευρᾶς ἐρμηνείας, Ἀθῆναι 1970, σελ. 118.
- Σιώτου Μ., Τὸ ἔργον τοῦ Μάρκου καὶ Βαρνάβᾳ καὶ ἡ ἐνότης τῆς Ἀποστολικῆς Ἑκκλησίας, Ἀθῆναι 1971, σελ. 53.
- —, Παραδόσεις Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Καινήν Διαθήκην, Μέρος Α', Ἀθῆναι 1971, σελ. 330.
- —, Προλεγόμενα εἰς τὴν Ἐρμηνείαν τῆς πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Ἀθῆναι 1972, σελ. 107.
- —, «Luke the Evangelist as St. Paul's Collaborator, ἐν: Neues Testament und Geschichte, Festschrift O. Cullmann, Zürich 1972, σελ. 105 ἕως 111.
- —, «Ἡ ὑπὸ τοῦ Adolf von Harnack διόρθωσις τοῦ χωρίου τῆς πρὸς Ἐβραίους Ἐπιστολῆς 5, 7», ἐν: Τιμητικὸν Ἀφιέρωμα Κωνσταντίνῳ Ι. Μερεντίτῃ, Ἐν Ἀθήναις 1972, σελ. 365 - 371.
- Speransky M., «Exegese zum 6. Kapitel des Römerbriefes», Stimme der Orth. 1970, No. 2, 55 - 59.
- Στογιάννου Β., Ἐλευθερία. Ἡ περὶ Ἐλευθερίας διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τῶν πνευματικῶν ρευμάτων τῆς ἐποχῆς του, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 240.
- —, «Ἡ παραβολὴ τοῦ Τελάνου καὶ Φαρισαίου εἰς τὴν ἐλληνικὴν Πατερικὴν παράδοσιν», Κληρονομία 2 (1970) 1 - 14.
- —, «Ἡ ὑπὸ τοῦ Παύλου ἰδιόχειρος ἀνακεφαλαίωσις τῆς πρὸς Γαλάτας», ΔΒΜ 1 (1971/72) 59 - 79.
- —, «Ἡ περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος διδασκαλία τῆς Καινῆς Διαθήκης», ἐν: Τὸ Ἀγίον Πνεῦμα (Σεμιν. Θεολόγων Θεσ/κης, τόμ. 5), Θεσσαλονίκη 1971, σελ. 7 - 20.
- —, «Ἡ ἔννοια τῆς Παραδόσεως στὴν Καινὴ Διαθήκη», ἐν: Παράδοσις - Ἀνανέωσις (Εἰσηγήσεις Συνάξεως Ὁρθοδόξων Θεολόγων 1971), Ἀθῆναι 1972, 83 - 97.
- —, «Ἡ περὶ Νόμου διδασκαλία τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου», ΔΒΜ 1 (1971/72) 312 - 328 (συνεχίζεται).

Trakatellis D., Bishop of Vresthena, *The existence of Christ in the Writings of Justin Martyr. An Exegetical Study with Reference to the Humiliation and Exaltation Christology* (Ph. D. Dissert. Harvard University), 1971.

Τσάκωνα Β. Γ., 'Η Χριστολογία τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου', Αθῆναι 1970, σελ. 53.

Yeshaew H., «Ἡ συνοδικότης ἐν τῇ δράσει τῶν Ἅγιων Ἀποστόλων» (ρουμαν.), St. Teol. 23 (1971) 506 - 519.

Φαράντον M., 'Η Δικαιοσύνη κατὰ τὴν ιουδαιοχριστιανικήν καὶ τὴν ἀρχαιοελληνικήν παράδοσιν, Θεσσαλονίκη 1971, σελ. 57.

Φούγια Π., «Ἡ πτῶσις τῆς Ἱερουσαλήμ», Ἔκλ. Φάρος 52 (1970) 343 - ἔως 349.

(Wolff Ch.), «Neutestamentliche Beiträge Russischer Orthodoxer Theologen der Gegenwart», Stimme der Orth. 1971, No 9, 57 - 64.

Studiorum Novi Testamenti Societas ΚΖ' Γενική Συνέλευσις

Η 27η Γενική Συνέλευσις τῆς *Studiorum Novi Testamenti Societas* έλαβε χώραν ἔφετος ἀπό 29/8 ᾱως 1/9 ἐν Claremont τῆς Καλιφορνίας τῶν Ἡν. Πολιτειῶν. Χάρις εἰς γενναίαν οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ *American Council of Learned Societies*, καὶ εἰς τὰς ἀόκνους προσπαθείας τοῦ καθηγητοῦ J. M. Robinson, γνωστοῦ καὶ ἐν Ἑλλάδι παράγοντος τοῦ *Institute for Antiquity and Christianity*, κατωρθώθη ἑκατοντάς καὶ πλέον προσάπων ἐξ Εὐρώπης νὰ δυνηθοῦν ἀνέτος νὰ μετάσχουν τῆς συναντήσεως εἰς τὸ ἔτερον ἄκρον τοῦ κόσμου. Λόγος ἑκατοντάδες μέλη σύζυγοι καὶ ἐπισκέπται ἥσαν παρόντες.

* **Τετάρτη** 30/8. Μετὰ τὴν πρωινὴν προσευχὴν, ἀναπεμφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Προέδρου καθηγ. B.M. Metzger καὶ τὰς σχετικὰς προσφωνήσεις, ἐγκαθιδρύθη ὡς νέος προέδρος τῆς *Societas* ὁ καθηγ. Ernst Käsemann, ὁ όποιος ἐξεφόνησε τὸν προεδρικὸν τοῦ λόγον μὲ θέμα: «Τὸ πρόβλημα μιᾶς Θεολογίας τῆς K. Διαθήκης».

Ἀκολούθως οἱ σύνεδροι κατενεμήθησαν εἰς ὅμαδας, ἀναλόγως τῶν ἐνδιαφερόντων ἑκάστου εἰς διάφορα Seminars. Αἱ ὅμαδες αὐταὶ συνεδρίαζον καθ' ὅλας τὰς ἡμέρας τοῦ Συνεδρίου. Ἐφέτος ἥσαν αἱ ἐξεῖς:

1. 'Η Χριστολογία τῆς K. Διαθήκης (πρόεδρος καθηγ. N. Perrin)
2. Τὸ Διατεστάφων (πρ. Dr. J.N. Birdsall)
3. Φιλολογικὴ κριτικὴ καὶ θεολογία ἐν Ιοάν. 17 (πρ. καθηγ. R. Schnackenburg)
4. 'Ο Ἰστορικὸς Ἰησοῦς (πρ. καθηγ. N.D. Betz)
5. 'Η K. Διαθήκη καὶ ἡ ἀρχαία ιουδαϊκὴ ἐξήγησις (πρ. καθηγ. E. Ellis)
6. Oi Ἐβδομήκοντα (πρ. καθηγ. R.A. Kraft)
7. Τὸ Συνοπτικὸν Πρόβλημα (πρ. καθηγ. W. R. Farmer)

Πέμπτη 31/8. Πέραν τῆς λειτουργίας τῶν Seminars, κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτῆν ἀνεγνώσθησαν δύο μακραὶ καὶ δύο βραχεῖαι εἰσηγήσεις. Αἱ μακραὶ ἥσαν: ὑπὸ τοῦ Père A.M. Denis, «Πίστις, Γραφὴ καὶ ἐξήγησις: Θεολογικαὶ ἐποικοδομαὶ ἐπὶ τῶν θεμελίων τῆς καινοδιαθηκῆς ἐξηγήσεως», καὶ ὑπὸ τοῦ καθηγ. D. Daube, «Εὐθύναι τοῦ Διδασκάλου καὶ τῶν καθηγητῶν εἰς τὰ Εὐαγγέλια». Αἱ βραχεῖαι εἰσηγήσεις ἥσαν: τοῦ καθηγ. G.W. MacRae «'Η αἵρεσις τῶν Κολοσσῶν καὶ ἡ σύγχρονος ἐπιστημονικὴ ἐνασχόλησις μὲ τὸν Γνωστικισμόν» καὶ τοῦ καθηγ. S. Arayi «Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου ἐν τῇ Α' πρὸς Κορινθίους καὶ τὸ πρόβλημα τῆς Γνώσεως».

Παρασκευή 1/9. Μικρὰ εἰσήγησις ἀνεγνώσθη ὑπὸ τοῦ καθηγ. M. de Jonge «Ιουδαϊκαὶ προσδοκίαι περὶ τοῦ Μεσίου κατὰ τὸ τέταρτον Εὐαγγέλιον». Βραχεῖα εἰσήγησις ἀνεγνώσθη ὑπὸ τοῦ Dr. I. H. Marshal μὲθ θέμα «Παλαιστινὸς καὶ Ἑλληνιστικὸς χριστιανισμός».

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, δύο συνεδριάσεις ἀφιερώθησαν διὰ τὰ διαδικαστικὰ καὶ τεχνικὰ ἐπιστημονικὰ θέματα τῆς *Societas*. Διὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἔξελεγησαν εἰς τὸ συμβούλιον τὰ ἑζής πρόσωπα: *Πρόεδρος* ὁ καθηγ. C.K. Barrett, *Αντιπρόεδρος* ὁ καθηγ. Béda Rigaux, *Ταμίας* ὁ Rev. Canon R. Hammer, *Γραμματεὺς* ὁ καθηγ. R.S. Barbour, καὶ βοηθὸς γραμμ. ὁ Rev. Barnabas Lindars. Ἐξ ἄλλου, ἐγένοντο δεκτὰ 31 νέα μέλη, συνεζητήθησαν κατὰ πλέον συγκεκριμένον τρόπον τὰ τῆς συναντήσεως τῆς *Societas* ἀπὸ 28/8 ἕως 1/9 ἐν Southampton τῆς Ἀγγλίας, καὶ ἐγένοντο προβλέψεις διὰ τὴν συνάντησιν τοῦ 1974 ἐν Εὐρώπῃ.

IV Colloquium Paulinum

Ἐν Ρώμῃ συνῆλθεν ἀπὸ 26 Σεπτεμβρίου ἕως 1 Ὁκτωβρίου 1972 τὸ ἄνα διετίαν περίπου συνερχόμενον παρὰ τὴν Βασιλικὴν τοῦ ἀγίου Παύλου, *Via Ostiense*, *Colloquium Paulinum* μὲθ θέμα τὰ κεφ. 9 - 11 τῆς πρὸς *Ρωμαίους* ἐπιστολῆς. Ἐφέτος δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν συνάθροισιν οὕτε ὁ γράφων οὕτε ὁ συνάδελφος κ. Σιώτης. Οἱ συνερχόμενοι είναι τριάκοντα ἓντας τεσσαράκοντα καθηγηταὶ τῆς *K. Διαθήκης* εἰς διάφορα *Πανεπιστήμια* τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς, φιλοξενοῦνται δὲ εἰς τὴν *Μονὴν* τῶν Βενεδικτίνων, οἱ δόποιοι ἐπιμελοῦνται τῆς Βασιλικῆς τοῦ ἀγίου Παύλου, σπουδὴν καὶ τάφος τοῦ Ἀποστόλου. Ἐπειδὴ ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τοῦ *Colloquium* εἶναι μικρός, ὑπάρχει ἀρκετὸς χρόνος διὰ συζήτησιν ἐπὶ τῶν εἰσηγήσεων ἔνεκα τῆς ἀτμοσφαίρας τὰς *Μονῆς* τοῦ ἀγίου Παύλου ἀλλὰ καὶ τῆς ἐγκαρδιότητος ποὺ δημιουργεῖ ὁ ἴκανωτατος καὶ ἀξιαγάπητος ἥγοού μενός της π. Frenzoni, αἱ συναθροίσεις αὗται είναι ἀπὸ τὰς πλέον ἀποδοτικὰς εἰς ἐργασίαν καὶ τὰς πλέον εὐχαρίστους ποὺ είναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ κανεὶς.

Τὸ πρόγραμμα ἐργασίας περιελάμβανεν ἑφέτος τὰ ἑζής:

Τετάρτη 26/9. Καθηγ. W. G. Küttmel (*Marburg*): «Τὰ κεφ. 9 - 11 εἰς τὸ γενικὸν διάγραμμα τῆς ἐπιστολῆς. Αἱ κύριαι γραμμαὶ τῶν περιεχομένων ἐν αὐτοῖς. Αἱ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ συζητήσεις ὡς πρὸς τὰ θέματά των».

Τετάρτη 27/9. Καθ. Don F. Montagnini (*Brescia*): «Ρωμ. 9, 6-29. Ἐκλογὴ καὶ ἐλευθερία, χάρις καὶ προορισμός».

Πέμπτη 28/9. Καθηγ. C.K. Barrett (*Durham*): «Ρωμ. 9, 30 - 10, 21. Πτῶσις καὶ εὐδόνη τοῦ Ἰσραήλ».

Παρασκευὴ 29/9. Πατήρ F. Dreyfus (*Ierosolyma*): «Μελέτη τοῦ κειμένου *Ρωμ. 9, 1 - 5*, ἐκλογὴ καὶ προνόμια τοῦ Ἰσραὴλ: 11, 1 - 10, τὸ ὑπόλειμμα

11, 11-24 οι ἐκ τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ λόγοι διὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Ἰσραήλ — διαλεκτική μεταξὸν σωτηρίας τῶν ἔθνους καὶ σωτηρίας τοῦ Ἰσραήλ.

Σέββατον 30/9. Καθηγ. Joachim Jeremias (Göttingen): «Τὸ μὲλλον τοῦ Ἰσραήλ (11, 11 - 15, 23 - 32. Διαβεβαίωσις περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Ἰσραήλ. πότε καὶ πῶς θὰ γίνη)».

Κυριακὴ 1/10. «Ο Ἰσραὴλ καὶ ἡ Ἔκκλησία». Διάλεξις διὰ τοὺς συνέδρους καὶ τὸ κοινὸν ὑπὸ τοῦ καρδιναλίου Willebrands.

Αἱ εἰσηγήσεις μετὰ τῶν ἐπ' αὐτὸν συζητήσεων δημοσιεύονται.

Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ

Θεμελίωσις Βιβλικοῦ Κέντρου Σπάτων - Ἀττικῆς

Τὴν Κυριακὴν 10.12.72 καὶ ὥραν 4 μ.μ. ἐγένετο εἰς Σπάτα Ἀττικῆς καὶ εἰς τὸν παρὰ τῷ Ἱ. Προσκυνήματι ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΧΡΙΣΤΟΥ χῶρον, ἡ θεμελίωσις τοῦ ἀνέγειρομένου ὑπὸ τοῦ Ἱ. Προσκυνήματος ΒΙΒΛΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΣΠΑΤΩΝ.

Τὸ ὑπὸ ἀνέγερσιν ΒΙΒΛΙΚΟΝ ΚΕΝΤΡΟΝ, τοῦ ὅποιον ἡ δαπάνη ἀνεγέρσεως καὶ ἔξοπλισμοῦ θὰ ἀνέλθῃ εἰς 20.000.000, είναι τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι, θὰ ὑπάρχουν δὲ εἰς αὐτὸν ἄνετοι χώροι ἔξυπηρετήσεως καὶ διαμονῆς προσκυνητῶν, αἴθουσαι ὁμιλιῶν, προβολῶν καὶ συνεδρίων ἐπὶ θεμάτων σχετικῶν μὲ τὴν Βίβλον, μουσείον, βιβλιοθήκη, ἀναγνωστήριον, διαμερίσματα φιλοξενίας συνέδρων κλπ. Τὸ Κέντρον θὰ είναι ἡ βάσις μελέτης καὶ ἐκδόσεως (εἰς ἐκδόσεις πάσης φύσεως) τῆς Κ. Διαθήκης, ὥστε τὸ βιβλίον τοῦ Κυρίου νὰ καταστῇ κτῆμα ὅλον, εὶς δυνατόν, τῶν Ἑλλήνων.

Τῆς δῆλης τελετῆς καὶ τοῦ μετὰ ταύτην Ἐσπερινοῦ προέστη ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Ἀττικῆς καὶ Μεγαρίδος κ. Νικόδημος, τὸν θεμέλιον λίθον κατέθεσεν ὁ Α' Ἀντιπρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Κομιστηρίου.

Κατὰ τὴν τελετὴν τῆς θεμελιώσεως ὁ Σεβ. Μητροπολίτης εἶπε τὰ κάτοιχη περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ κέντρου:

«Ο θεμέλιος, ποὺ καταθέτουμε αὐτὴ τὴ στιγμὴ ἔχει ιδιαιτέρα σημασία. Κατατίθεται στὴ βάσι ἐνὸς οἰκοδομήματος, ποὺ ἀνέγειρεται μὲ τὸ σκοπὸν νὰ γίνη Κέντρο ἱερεύνης καὶ ἀφετηρία διασπορᾶς τῆς Ἱερᾶς Ἀποκαλύψεως τοῦ παντοδυνάμου σπόρου, ποὺ είναι ὁ θεῖκὸς λόγος.

Ο θεμέλιος κατατίθεται στὴν καρδιὰ μᾶς χώρας, στὴν ὅποια ὁμιλεῖται ἡ γλώσσα τῆς Καινῆς Διαθήκης, οἱ ἄνθρωποι διαβάζουν καὶ κατανοοῦν τὸ Ἱερὸ κείμενο στὸ πρωτότυπο καὶ οἱ πιὸ βαθυστόχαστοι ἐρμηνευταί, οἱ προκισμένοι μὲ σοφία καὶ ἀγιασμένοι «ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἀρνίου», χρησιμοποιήσαν τὴν ἀδάνατη γιλδσσα τῶν Ἑλλήνων καὶ γνωστὰ στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο σχῆματα, γὰ νὰ φέρουν

πιὸ κοντὰ στὸ λαὸ τὰ νοήματα τῶν Γραφῶν καὶ νὰ θρέψουν τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας.

*Ακόμα, κατατίθεται ὁ θεμέλιος λίθος σὲ μιὰ ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὥποια ἡ μηχανὴ συμπνήγει τὸ πνεῦμα καὶ μὲ τὸν ἐντυπωσιακὸ θόρυβό της προσπαθεῖ νὰ κάνῃ ἀνενέργητο «τὸν λόγον», γὰρ «νὰ μὴ τελεσφορῇ» «καὶ ἵνα μὴ οἱ ἀνθρώποι πιστεύσαντες σωθῶσιν». Μέσα δὲ σ' αὐτὴ τὴν πνιγμονή, τὴν ὥποια κάθε μέρα νοιόθουμε πιεστικότερη καὶ ἀπειλητικότερη, οἱ ἀνθρώπινες καρδιὲς ἐπαναστατοῦν καὶ ἀναζητοῦν διέξodo πρὸς τὸν οὐρανὸ καὶ διάλογο μὲ τὸν ἕνα Κύριο, ποὺ εἶναι ἡ Ἀρχὴ καὶ τὸ Τέλος τῆς Δημιουργίας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως.

*Έχοντας μπροστά μας αὐτὲς τὶς πραγματικότητες, ώνειρευτήκαμε ἔνα Βιβλικό Κέντρο, τὸ πρᾶτο στὴν Ἑλλάδα, μέσα στὸ ὥποιο θὰ μπορῇ νὰ γίνεται ἔρευνα καὶ ἡ ἐρευνα νὰ προσφέρεται σὰν ἄρτος στὸν πεινασμένο πνευματικὰ σύγχρονο ἀνθρώπῳ. Οἱ προοπτικὲς μας εἶναι θεωρητικὲς καὶ πρακτικές. Ἐπιστημονικὴ δουλεὶα καὶ ἀνογύμα στὸ λαὸ τοῦ Θεοῦ.

Στοὺς χώρους, ποὺ θὰ οικοδομθοῦν προβλέπονται αἰθουσες καὶ καταλόγατα γὰρ συνέδρια, βιβλιοθήκη καὶ χροι γιὰ ὅμαδες ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, γιὰ τὴν προαγωγὴ τῶν βιβλικῶν σπουδῶν καὶ ταυτόχρονα δυνατότητες ἐκδόσεων, ποὺ θὰ πορεύωνται πρὸς τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἐπίσης καὶ εἰκαριές, γιὰ νὰ χειραγωγοῦνται οἱ πολυπληθεῖς προσκυνηταὶ στοὺς λειμῶνες τῆς Ἱερᾶς Ἀποκάλυψεως.

Μέχρι τώρα ὁ Ναὸς τῆς Ἀναστάσεως, τὸ πανελλήνιο αὐτὸ προσκύνημα, δέχεται κάτω ἀπὸ τοὺς θόλους του τὸν ἱκέτη λαὸ, ὁ ὥποιος ἀποθέτει ἐνώπιον τοῦ θρόνου τῆς Χάριτος τὴν ἀγωνίαν του καὶ τὰ αίτηματά του. Τώρα ὁ λαὸς θὰ μπορῇ νὰ ἀκούῃ καὶ νὰ δέχεται τὴ φωνὴ τοῦ οὐρανοῦ μέσα ἀπὸ τὰ ἱερότατα κείμενα τῶν θείων Γραφῶν. Κι' ἔχουμε τὴν ἐλπίδα πὼς τὰ μηνύματα θὰ φθάσουν καὶ πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς μικρῆς μας πατρίδας.

Στὴν Τουρκοκρατία οἱ Ἑλληνες ἔστελναν ἀπὸ τὶς ἐλεύθερες χῶρες τῆς Δύσεως τὸ Ἱερὸ Βιβλίο στὴν σκλαβομένη Πατρίδη συνοδευμένο μὲ θερμὲς εὐχὲς νὰ γίνῃ αὐτὸ ὁ στηλοβάτης τῶν θλιβομένων ψυχῶν. Ἡρθε ὁ καιρός, ποὺ τὰ παιδία τῶν σκλαβομένων, ἐλεύθερα πά, θὰ μποροῦν νὰ στέλνουν τὸν ἄρτο τῆς ἀληθείας στὰ πεινασμένα ἀδέλφια τους.

Μὲ αὐτὴ τὴν πεποίθησι σκύβουμε νὰ καταθέσουμε τὴν πρώτην πέτρα, διατυπώνοντας ταυτόχρονα τὴν ἱεραία ὁ Κύριος νὰ αἰξῆσῃ τὸν οἶκον τοῦτον καὶ νὰ τὸν ἀναδείξῃ κατοικητήριο καὶ πομπὸ τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας Του.⁹

ΒΙΒΑΙΟΚΡΙΣΙΑ

Mussner F., *The Miracles of Jesus, An Introduction*, transl. ὑπὸ A. Wimmer, Ecclesia Press, Shannon Ireland, 1970.

Πρόκειται περὶ τῆς ἀγγλ. μεταφρ. τοῦ ἔργου *Die Wunder Jesu — Eine Hinführung*, Kösel — Verlag, München 1967, τοῦ γνωστοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ καινοδιαθηκολόγου κα- θηγητοῦ ἐν Regensburg κ. Fr. Mussner. "Ηδη εἰς τὸν Πρόλογον ὁ σ. θέτει τὸ κεντρικὸν διά τὰ θαύματα ἐρώτημα : «Είναι μόνον εἰκόνες αὐτῶν ποὺ θὰ πραγματοποιήσῃ ὁ Ἰησός μετά τῶν παρουσιῶν, ἢ είναι ἱστορικά γεγονότα;» Τὸ θέμα ἔχει ἱστορικά, μορφοκριτικάς καὶ θεολογικάς ἀπόψεις.

Τὸ ἱστορικὸν πρόβλημα ἔξετάζεται ἐν σελ. 5 - 39. 'Ο σ. δὲν δυσκολεύεται καθόλου νὰ ἀποδεῖξῃ τὴν ἐνότητα λόγων καὶ ἔργων ἐν τῷ θείῳ σχεδίῳ τῆς σωτηρίας. 'Η ἑκφραστις «στημεία καὶ τέρατα» 18κις χρησιμοποιεῖται ἐν τῇ Π.Δ., σχεδόν πάντοτε ἐν ἀναφορῷ πρὸς τὸ γεγονός τῆς ἑξάδου τῶν Ἱεραπλιτῶν ἐξ Αιγύπτου, εἰναι δὲ ἔρριζωμένη εἰς τὴν δευτερονομιακὴν προσπτικὴν τῆς ἱστορίας. 'Η ἱστορία τοῦ Ἱεραπλή εἶναι μία ἱστορία διὰ «θαύμάτων» καθοδηγουμένη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν βασιλείαν Του. «Τὰ θαύματα προάγουν τὴν πραγματοποίησιν αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ· αἱ διηγήσεις περὶ τῶν θαύμάτων προάγουν τὴν ἀναγνώρισιν αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ» (σελ. 16). Τὰ θαύματα δὲν πρέπει νὰ βλέπουμεν ὡς ἀπομεμονωμένα γεγονότα, ἀλλ᾽ ἐντὸς τῆς συναφείας τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας, ὡς ἓνα κρίκον ὑπηρετοῦντα εἰς ἐν ἐρύθρετον σύνολον. 'Η κατ' ἔξουσιαν διδαχὴ τοῦ Ἰησοῦ συνέδεται ἀμέσως μὲ τὰ «στημεία καὶ τέρατα» ποὺ πραγματοποιεῖ. 'Ο Θεὸς τῆς Βίβλου ἐνεργεῖ διὰ λόγων καὶ ἔργων.

Περὶ τοῦ διτὶ ὁ Ἰησός ἔκαμε πράγματι θαύματα ἔχομεν μαρτυρίας ἐκ τῆς Κ. Διαθήκης καὶ ἐκ τοῦ Ιουδαισμοῦ. 'Ο καθηγ. Mussner ὅρθως προβάλλει τὴν γνησιότητα καὶ ἀρχικότητα τοῦ θρήνου τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τῶν τριῶν πόλεων, εἰς ἃς ἐγένοντο αἱ πλεισται «δινύναιμεις» αὐτοῦ : Ματθ. 11, 20 - 24· Λουκ. 10, 13 - 15. Νομίζει κανεὶς διτὶ εἰς τὰ λόγια αὐτοῦ ἀκούει τὴν ipsissima vox τοῦ Ἰησοῦ. 'Επιστρέψεις τῆς αὐτῆς κατηγορίαν ἀνήκουν τὰ χερία Ματθ. 12,27 ἐξ· Λουκ. 11,19 ἐξ· περὶ ἔξορκισμῶν διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ ἡ, συμφώνως πρὸς τὴν κατηγορίαν τῶν Φαρισαίων, ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων. Εἰς τὴν συνάφειαν αὐτὴν ἔχει σημασίαν ἡ ἀναφορά εἰς τὴν ιουδαικὴν παράδοσιν (πρβλ. Βαβυλονιακὸν Ταλμοῦδ, Sanhedrin, 43a), καθ' ἣν ὁ Ἰησός ἔξεταλέσθη ὡς ἀσκήσας τὴν μαγικὴν τέχνην. Είναι, ἐπίστης, ἀξιοσημείωτα ἐν προσκειμένῳ τὰ χερία Πραξ. 2,22·10,38, διου ἐν τῷ ἀρχικῷ κηρύγματι φέρεται τὸ θαύματουργικὸν ἔργον τοῦ Ἰησοῦ ὡς κατέχον τὸν ἄξονα.

'Η κριτική, μὲ τὰ πειραισμένα μέσα ποὺ διαβέτει, ἔχει ἐπιτύχει ὠρισμένας προόδους εἰς τὴν εδρεσιν τῶν ipsissima verba τοῦ Ἰησοῦ. Είναι δονατῶν δῆμος κατ' ἀναλογίαν νὰ διμιλήσῃ τὶς περὶ ipsissima facta τοῦ Ἰησοῦ ; 'Ο καθηγ. Mussner ἔξετάζει ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς περικοπᾶς ὡς ἡ ἐν Μάρκ. 2,13 - 17 καὶ, ἐπὶ λεπτομερέστερον, τὴν θεραπείαν τοῦ λεπροῦ ἐν Μάρκ. 1,40 - 45, διου, ἔξιχνιάζει τὸ ἱστορικὸν ὑπόθιμον τῆς περικοπῆς, παρουσιάζει μὲ σωφήνειαν τὸν ἀντιραββινικὸν καὶ ἀντιφαρισιακὸν χαρακτήρα τῆς δόλης ἐνεργειας τοῦ Ἰησοῦ. 'Άλλαι θαύματουργίαι τοῦ Κυρίου ἔχουν σιφῆς ἀντιεσσαΐκὸν χαρακτήρα : «Ο Ἰησός συνειδητῶς θεραπεύει ἔκεινους, οἱ οποίοι ἐθεωρούντο ὡς τιμωρημένοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ νὰ δειχη, διτὶ ἀκριβῶς αὐτοὶ εἶναι τὰ μέλη τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς κοινότητος τοῦ Μεσσίου» (σελ. 38), καὶ καταλήγει, διτὶ τὰ «ἀντιφαρισιακά» θαύ-

ματα τοι^ς Ἰησούν παρουσιάζουν ἀναλογίας πρός ἀφηγήσεις θαυμάτων τῆς ἐποχῆς ἑκείνης, ἔξι ἐπόψεως ἄρχοντινούς και τῆς φαινομενολογίας, δχι ἔξι ἐπόψεως τάσεων.

Ποία ή σημασία και ἀποστολή τῶν θαυμάτων τοι^ς Ἰησούν; Διά νύ ἀπαντήσῃ τις εἰς τὸ ἔρωτιμα τοῦτο, πρέπει νά λέβῃ ὑπὲρ δψει τοι^ς τὸν Ἰησούν ὡς φορέα τῆς ἐσχατολογικῆς βασιλείας τοι^ς Θεού, ή όποια δὲν είναι τι τὸ στατικὸν ἀλλά δυναμικόν. Τά θαύματα τοι^ς Ἰησούν δεικνύουν τὴν δυναμικήν τῶν δυναμικῶν ὑπὸ τοι^ς Θεού προσφοράν τῆς σωτηρίας εἰς τὸν ἄνθρωπον και τὴν κτίσιν. Ο^ς ἀνθρωπός ἐμπανίζεται διά τῶν θαυμάτων σφέζομένος και ἀναγόμενος πρός τὴν βασιλείαν τοι^ς Θεού ἐν τῇ διάτητί του, ὡς ἀνθρωπός, ἀνθρωπότης και κτίσις. Ἐπειτα, τά θαύματα ἀποτελοῦν «σημεῖα» δηλοῦντα ποίος είναι ὁ Ἰησούς. Ἀποκαλύπτουν τὸν Ἰησούν εἰς τὸν Χριστὸν και Σωτῆρα.

Σχετικός με τὸ μορφο-κριτικὸν πρόβλημα τῶν θαυμάτων δικαίωσης. Mussner λέγει, δτι πρέπει νά διακρίνωνται τὸ θαύμα ως γεγονός ἀπὸ τὸ θαύμα ως ἀφηγήσειν τοῦ γεγονότος. Σήμερον γνωρίζουν πολὺ καλά, δτι ή ἔκθεσις ή ἀφήγησις ἐνὸς γεγονότος προσδιορίζεται ἀπὸ ώρισμένους αριστούς παράγοντας. Τοιούτοις παράγοντες κατά τὴν ἀφήγησιν τῶν θαυμάτων ήσουν κυρίως χαρακτήρος χριστολογικοῦ. Ως παράδειγμα χαρακτηριστικῶν ἐν προκειμένῳ ἔξετάζεται ὁ περίπατος ἐπὶ τῆς θαλάσσης. «Αἱ ἐν τῇ σχετικῇ ἀφηγήσει παραλλαγαὶ τῆς παραδόσεως καθίστανται ὀραταὶ εἰς τοὺς ἐπιδιωκόμενους ὑπὲρ αὐτῶν σκοπούς, ή δὲ ἐπίδρασις τῆς ὅμοιολογίας ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς παραδόσεως είναι προφανής. Τοιουτούρπως, καθίστανται σαφές πόσον ἀναγκαῖα είναι ή διάκρισις μεταξὺ θαύματος καθαύτου και ἀφηγῆσεως αὐτοῦ. Δὲν ὑπάρχουν οὐδέτεραι ἀφηγήσεις τῶν θαυμάτων τοι^ς Ἰησούν ἐν τῇ Κ. Διαθήκη» (σελ. 65).

Ποία είναι ή σχέσις τῆς πίστεως πρός τὰ θαύματα; Τά θαύματα τοι^ς Ἰησούν ἀποβλέπουν εἰς τὸ νύ προκαλέσουν δχι εἰς τὸ νύ ἐπιβάλλουν ἀναγκαστικῶς τὴν πίστιν. Δὲν ὀδηγοῦν ἀναγκαστικῶς εἰς τὴν πίστιν, διότι προϋποθέτουν ήδη αὐτὴν ταύτην τὴν πίστιν, δχι δὲ οἰανδήποτε πίστιν ἄλλα ἔκεινην καθ' ήν μετα τοι^ς Ἰησούν ἐφθασεν εἰς τὸν κόσμον ή βασιλεία τοι^ς Θεού. «Τά θαύματα τοι^ς Ἰησούν, δπως ὅρθως ἔχει ὑποστηριχθῆ, τὸν χαρακτῆρα προσκλήσεως και ἀποφάσεως. Και τοῦτο ισχύει μέχρι σήμερον» (σελ. 71).

Ἐντός τῆς σωτηριολογικῆς και χριστολογικῆς θεολογικῆς των σημασιῶν, τά θαύματα τοι^ς Ἰησούν είναι signa prognostica, σημεῖα δηλ., ἀποκαλυπτικά τοι^ς μέλλοντος. Τά θαύματα τοι^ς Ἰησούν δὲν είναι αἴθιαρτος ἐπίδειξις δυνάμεως ἀπὸ μέρους τοι^ς Θεού. Είναι θεία ἔργα θεραπευτικά τοι^ς ἀνθρώπου και τοι^ς κόσμου. Η βασιλεία τοι^ς Θεού δὲν είναι φανταστική τις ὑπερκατασκευὴ, ἀσχετος πρός τὸν συγκεκριμένον κόσμον. Τά θαύματα ἔξαγγελουν τὴν ἀπέλευθερωσιν τοι^ς ἀνθρώπου και τῆς κτίσεως ἐκ τῶν δεινῶν ποιούς πατίζουν. Διά τῶν θαυμάτων ἀπόδεικνεται ὁ Θεός ως ὁ μόνος σωτήρ και ἐλευθερωτής ἀπὸ τὰ δεινά αὐτά, τὸν φθοράν και τὸν θάνατον. Τοιουτούρπως, τά θαύματα τοι^ς Ἰησούν ἀποτελοῦν ἐνεργείας τῆς θείας ἀγάπης και ἀνήκουν εἰς τὴν Ιστορίαν τῆς σωτηρίας. Διά τοὺς λόγους αὐτοὺς δὲν συνιστᾶται νά ὅριζωνται τά θαύματα ἀρνητικῶς ως παρέμβασις ή παράβασις εἰς τὰ φυσικά αίτια, ἀλλά θεικῶς ως σημεῖα ἐνσωματώσεως τῆς διλῆς πραγματικότητος ἐντὸς τῆς Ιστορικῆς οἰκονομίας τοι^ς Θεού.

Τέλος, δικαίωση. Mussner ἐν σελ. 81 - 87 ἔξετάζει συντόμως τὸ θέμα «Τά θαύματα τοι^ς Ἰησούν και ή ἀπομύθευσις τῆς Κ. Διαθήκης». Η λεγομένη ἀπομύθευσις στρέφεται κυρίως κατά τοι^ς χριστολογικοῦ δόγματος διά τοι^ς ισχυρισμοῦ, δτι ή ἀρχική Ἔκκλησία ἀπέδωσεν εἰς τὸν Ἰησούν κατηγορήματα ἐκ τῆς ιουδαικῆς μεστανολογίας ή ἐκ τοι^ς Ἑλληνιστικοῦ γνωστικισμοῦ. Τά θαύματα σχετίζονται μὲ τὴν ἀπόδοσιν τοιούτων κατηγορημάτων εἰς τὸν Ἰησούν, διά νά ἐκφρασθῇ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ «νόθημα» τοι^ς Ἰησούν διά τὴν πίστιν. Πολὺ ὅρθως τονίζει δ Mussner δτι τὸ «νόθημα» τοι^ς Χριστοῦ δὲν δύναται νά είναι δικαίωση μᾶλλον ή αἵτια τῆς περὶ τοι^ς Ἰησούν χριστολογίας. Η Σχολή τοι^ς Bulittmann ἐπονεῖ τὴν ἐσχατολογικήν πρόσκλησιν τοι^ς Ἰησούν διά μετάνοιαν. «Ἄλλη» η πρόσκλησις αὐτῇ δὲν

είναι δυνατόν νύ θεωρηθῆ ως μόνος λόγος διά τὴν χριστολογίαν. "Ετσι θά ἔπειτε καὶ ὁ Μωάμεθ νύ θεοποιηθῇ. 'Ο λόγος δι' ὃν ή 'Εκκλησία εἰδεν εἰς τὸν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν Κυρίου δὲν ἡτο ἀπλῶς ἡ πρόσκελησις πρός μετάνοιαν ἄλλα κάτι ἐντὸς τοῦ Ἰησοῦ, εἰς τὴν φύσιν Του. 'Ο Ἰησοὺς ἀντελήθη τὸ ἔργον του ἐν τῷ Ἰσραὴλ γενικῶς ως ἀναγγελίαν τῆς σωτηρίας. Τὰ «ἔργα τοῦ Χριστοῦ», δηλ., τὰ θαύματα, συνέδονται ἀποφασιστικῶς πρὸς τὴν ἀναγγελίαν τῆς σωτηρίας, κύριον περιεχόμενον τῆς δοπίας είναι ἡ ἑλευσίς τῆς ἐσχατολογικῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας. Διά τῶν θαύμάτων ἡ ἑλευσίς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ συναρθροθεῖται πρὸς πάσας τὰς ποικίλας ἀπόψεις, αἱ δοπίαι ἀνήκουν εἰς τὴν καθολικὴν σωτηρίαν τοῦ κόσμου. «Μία ἀπλὴ ὑπαρχιακή» ἐρμηνεία τῶν θαύμάτων τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτῶν ἀφηγησθεων εἰς τὰ Εἴναγγέλια ἐν τῷ ὀνόματι τῆς ἀπομιμώσεως ἀφανίζει ἀκριβῶς ἐκεῖνο ποὺ εἰς τὰ Εἴναγγέλια ἀποτελεῖ ἀπ' ἀρχῆς τὸ κύριον σημεῖον. 'Απογομνώνται τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τὸν χαρακτήρα τοῦ Χριστοῦ, δηλ., τοῦ φορέως τῆς σωτηρίας — πρὸς δλα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. Χωρὶς τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ δὲν ὑπάρχει Χριστός» (σελ. 87)

"Ἐν συμπεράσματι, τονίζεται ἀπαξ ἔτι δι τὸν μόνον μία προοπτική, ἡτις λαμβάνει ὑπ' ὅψιν τὸ σύνολον τῆς ἱστορίας, τῆς σωτηρίας, δύναται ἀληθῶς νύ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὸ νόημα τῶν θαύμάτων τοῦ Ἰησοῦ.

Μὲν χαρακτηριστικῶν συντομίαν ἄλλα καὶ βαθύττητα δι καθηγ. Mussner ἀναλύει τὴν ἔννοιαν τῶν θαύμάτων εἰς τὰ Εἴναγγέλια. "Οταν διαβάζῃ κανεὶς σήμερα τέτοια βιβλία ἀντιλαμβάνεται τὴν μεγάλην πρόοδον ποὺ ἔχει γίνει εἰς τὴν ἐρευναν τῶν θεμάτων αὐτῶν κατά τὴν ἐποχὴν μας. Πρὸ πεντήκοντα ἑτῶν μία τοιαύτη διαπραγμάτευσις τῶν θαύμάτων ἡτο ἀκόμη ἐντελῶς ἀδύνατος. Δὲν πρέπει νύ ἀπαγορεύεται κανεὶς ποτέ!

Τὸ μικρόν βιβλίον κλείει μὲ τὰς ὑποτημεώσεις (σελ. 91 – 105)

Betz Otto, *What do we know about Jesus*, SCM Press, London 1968.

Πρόκειται περὶ ἄγγλ. μεταφρ. ὑπὸ τῆς Margaret Kohl τοῦ γερμανιστέ ἀρχικῶν γραφέντος ἔργου *Was Wissen wir von Jesus*, Kreuz — Verlag, Stuttgart 1965, μὲ ὥρισμένως προσθήκας τοῦ σ. εἰδικῶν διά τὴν ἀγγλικὴν ἐκδόσιν. Μετὰ τὸν Πρόλογον εἰς τὸ πρῶτον κεφ. ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ πρόβλημα τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ, τὸ Κήρυγμα τῆς Πίστεως καὶ τὰ ἱστορικά Γεγονότα», δ. σ. μνημονεύει τὰς ἑκτὸς τῶν Εἴναγγελίων μαρτυρίας περὶ τοῦ Ἰησοῦ διά νύ φθάση εἰς τὰς εὐαγγελικὰς τοιωτάς, αἱ δοπίαι δημιὰς ἀγνοοῦν τὴν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους διάκρισιν μεταξὺ τοῦ Ἰησοῦ ως ἱστορικῆς μορφῆς καὶ τοῦ Χριστοῦ ως ἱστορικῆς δυνάμεως. "Ἐν συνεχείᾳ, ἐκθέτει τὴν ἀποψιν τοῦ R. Bultmann, καθ' ἣν οδόντων περὶ τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ δυνάμεθα νύ γνωρίσαμεν οὕτε καὶ είναι ἀναγκαῖον διά τὴν πίστιν, καθὼς καὶ τὰς προσπαθείας τῶν μαθητῶν τοῦ Bultmann νύ ἀποκαταστήσουν πως τὴν συνέχειαν μεταξὺ Ἰησοῦ καὶ Ἐκκλησίας. 'Ορθός δι καθηγ. Betz τονίζει δι τις καὶ τὴν 'νέαν ἀναζήτησιν τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ' ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Bultmann τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα — ἐπιγραφαί, νομίσματα, οἰκοδομήματα, ἀκόμη καὶ τὰ κείμενα τῆς Νεκρᾶς θαλάσσης — ἔχουν περιωρισμένην σημασίαν. 'Η κυρία ἔμφασις εὑρίσκεται εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὴν πίστιν, ἡ δοπία μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ καὶ ἀπελευθερώνει τὸν αὐτοῦ' δλα τὰ ἄλλα ἀποκαλούνται 'περιβάλλον' καὶ είναι δευτερευούσης σημασίας. 'Αλλά μία τοιαύτη διάκρισις (γενομένη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Heidegger ἢ τοῦ Collingwood) εὐδόλως μᾶς δηγεῖ νύ λησμονήσουμεν, δι τι ἐρευνα περὶ τοῦ Ἰησοῦ τῆς ἱστορίας δὲν δύναται νύ περιορισθῆ εἰς θεολογικά ἢ φιλοσοφικά θέματα. Κάθε λεπτομέρεια τοῦ 'περιβάλλοντος' ἐνδιαφέρει τὸν ἱστορικόν.

Διά τῆς μορφοἱστορικῆς κριτικῆς ὁ Bultmann προσεπάθησε νύ δεῖξη, δι τι δλαι αἱ παραδόσεις τῶν Εἴναγγελίων περὶ τοῦ Ἰησοῦ είναι προϊόν τῆς ἀρχικῆς Ἐκκλησίας. Είχε

δμως εις τοιαντην ἔκτασιν μιά τέτοια δημιουργικότητα ή Ἐκκλησία; Δὲν θὰ ήτο φυσικότερον νά δεχθῇ κανείς, διτή η Ἐκκλησία ἐλάμβανε ἑκατόντα της ώρας και διδίδειν εις αὐτὸ μορφήν ἀναλόγως τῶν διαφερόντων της, ἀντί νά δημιουργή αὐτὸ τοῦτο τὸ ώραν; Είναι χαρακτηριστικόν, διτή οι μορφούστορικοι διαφέρουν τόσον μεταξύ των κατύ τὴν ἔκτιμην ἔκάστου λογίου ή γεγονότος τῆς εναγγελικῆς παραδόσεως! Κατά τὸν Bultmann, γνήσια λόγια ἐν Ἰησοῦ πρέπει νά θεωρῶνται δχι μόνον τὰ διακρινόμενα τοῦ πνεύματος και τῆς τάξιος τῆς χριστιανικῆς κοινότητος, ἀλλά και τῆς σκέψεως τοῦ συγχρόνου ιουδαϊσμοῦ. 'Αλλ' ὡς πρὸς τὸ πρώτον δέον νά παρατηρηθῇ, διτή η γνῶσις μας είναι πολὺ ἀτελῆς, δεν είναι δυνατή ή ἀπαιτούμενή τόσον σωῆς διάκρισης μεταξύ Ἰησοῦ και ἀρχικῆς Ἐκκλησίας. 'Ως πρὸς τὸ δεύτερον, ή σκανδιναυσίκῃ Σχολῇ, ἀπαντᾶσι εις τὸν Bultmann, ἐτονούσιν διτή η καινοδιαθηκική παράδοσις πρέπει νά θεωρήσιται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς δραστηριότητος τῶν ιουδαϊκῶν Σχολῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰησοῦ. Εἰς ταῦτα δέον νά προστεθῇ, διτή ὑπάρχουν ἐν τῇ ἀρχικῇ παραδόσει και σημεῖα δημιουργικῆς ἐλευθερίας, παράλληλα τῶν ὁποίων εἰρίσκομεν εις τὸ Qumran. 'Η προσκόλλησις πάντως εις τὴν παράδοσιν είναι κατύ τὴν ἐποχὴν τοιαύτη, ὥστε διελκός συντάκτης τῆς Μίσινα νά μὴ τολμήσῃ νά τακτοποιήσῃ προφανεῖς ἀντιθέσεις εις τὸ παραδεδομένον ώρικον τοῦ. 'Ο Παῦλος διακρίνει μεταξύ ίδικῆς του γνώμης και παραδόσεως ἀπὸ τὸν Κύριον (1 Κορ. 7,10 - 11 · 7,25), γνωρίζομεν δὲ διλοὶ πᾶς οι Ματθαίος και Λουκᾶς ἔχρισμαποίοις τὸν Μάρκον και τὰ Λογία. 'Εντος τοῦ πνεύματος τοῦ μεταγενεστέρου ιουδαϊσμοῦ (ραββινισμός, ἀποκαλυπτική, Qumran) πρέπει νά ἔννοωμεν τὴν Κ.Δ., αι δὲ ἐρμηνευτικαὶ ἀρχαὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων κινοῦνται εις ἔνα κόσμον διάφορον τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης. Είναι πολὺ ἐνδιαφέρον, διτή αι μαρτυρίαι τοῦ Ἰωσήπου και τοῦ Φιλωνος περὶ τῶν Ἐσσαίων ταιριάζουν τόσον πολὺ πρὸς τὰ παρό τὴν Νεκράν θάλασσαν ἀνακαλυφθέντα κείμενα. Τὸ αὐτὸ ισχύει διά τα κείμενα τοῦ Nag – Hammadi ἐν σχέσει πρὸς τὰς περὶ τῶν Γνωστικῶν παραδόσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων και πατέρων. 'Αμφότερα, λοιπού, ἐκκλησιαστικὸν κήρυγμα και πολεμική, χρησιμοποιούν ιστορικά γεγονότα και συζητούν περὶ αὐτῶν. 'Η γνῶσις μας περὶ τοῦ Ιστορικοῦ Ἰησοῦ στηρίζεται εις τοιαντα γεγονότα.

Εἰς τὸ δον κεφαλὴ τι γνωρίζομεν περὶ τῆς δραστηριότητος τοῦ Ἰησοῦ; ἔξεταζεται πρώτον ὡς ὑπόβαθρον δ Ἰεράννης δ Βαπτιστῆς και η Κοινότης εις τὴν ἐρημον τοῦ Qumran, ειτα δὲ τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ περὶ ἐλεύσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Τι τὸ μοναδικὸν παρουσιᾶς αὐτὸ τὸ κήρυγμα ἔναντι τοῦ κηρύγματος τοῦ Βαπτιστοῦ και τῆς κοινότητος τοῦ Qumran; 'Ο Gerhard Ebeling βλέπει εις τὴν ἐνέργειν και δημιουργικὴν πίστιν, πολὺ ἐκτέμπει παι και προκαλεῖ δ Ἰησοῦς, τὸ κέντρον τῆς δῆλης δραστηριότητος του και τὸν κρίκον τοῦ Ιστορικοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸν Χριστὸν τῆς πίστεως ἐν τῇ ἀρχικῇ Ἐκκλησίᾳ. Είναι δμως χαρακτηριστικόν, παρατηρεῖ δ Betz, διτή εις τὰ Εναγγέλια οδόπεπτο ἀπαιτεῖται πίστις ὡς ὑπαρξιακή ἀπάντησις εις τὸ κύριον θέμα τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἰησοῦ, δηλ. τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο συμβαίνει εις τὸν Βαπτιστὴν και τὸ Qumran. Τρία τινά δέον νά ληφθοῦν ὑπὸ δψιν: α) 'Ηδη ἐν Qumran ('Υπόμν. εις τὸν Αββακούν, 8,1 - 3) ἔχομεν πίστιν κατεύθυνομένη πρὸς ὁμιλίαν πρόσωπων, τὸ τοῦ Διαδεστάλου τῆς Δικαιοσύνης. β) Τὸ κεντρικὸν νόημα τῆς πίστεως συνδέεται με τὴν ἐσχατολογικὴν παρουσίαν τῆς Βασιλείας. 'Αλλά παρά τῷ Ebeling η πίστις δὲν συνδέεται δργανικῶς πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ και τὴν μετάνοιαν. 'Η πίστις διά τὸν Ἰησοῦν ήτο αὐτή αὕτη η μετάνοια. Είναι δύσκολον νά ἀντιληφθῇ τις, διτή δ Ἰησοῦς θά ἀπέθησκεν ἐπὶ τοῦ σπαρού, ἀν ὁμιλεῖ ἀπλῶς περὶ πίστεως. Ζητεῖ πίστιν, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐννοιαν τῆς ἐπιστροφῆς και τῆς νέας αὐτοσυνειδησίας. γ) Πίστις εις τὸ κήρυγμα σημαίνει πίστις εις τὸν κηρύκτοντα. Πλέον δ κηρύγμα και τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ παρουσιάζουν αὐτὸν ὡς τὸ ἐσχατολογικὸν δργανον τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Δὲν διαφέρει δμως μόνον κατά τοῦτο τοῦ Βαπτιστοῦ και τῆς ιερᾶς κοινότητος

τοῦ Qumran. Διαφέρει καὶ ὡς πρὸς τὸ διὰ τὸ πυρήνην τοῦ κηρύγματος του εἶναι Εὐαγγέλιον δι' ὀλούς, ίδιως διὰ τοὺς ἀμαρτωλοὺς καὶ ἀπεριμένους. 'Εξ οὗ ἡ διδασκαλία του περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς Πατρός ἐν τῇ σχέσει του πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὄποιος, πρέπει νῦ σχετίζεται πρὸς τὸν Θεὸν ὡς οὐδὲς δχι ὡς δούλος, καθὼς καὶ περὶ πολλῶν διατάξεων τοῦ Νόμου ὡς περιστατικῶν καὶ προσκαίρων. Εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ ἡ ἐσχατολογικὴ προσδοκία καὶ ἡ ἀπαίτησις δι' ὑπακοής ἀποτελοῦν ἀδιάσκαστον ἐνότητα. Τὴν ἐνότητα αὐτὴν ἀπεμπόλησεν ἡ φιλελευθέρα θεολογία, διότι ἐκράτησε μὲν τὴν ὑπακοήν, ἀπέρριψεν διαμέτητην ἐπέκρινην τὴν φιλελευθέραν θεολογίαν, πίπτει τελικῶς ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι, διότι δσα καὶ ἀν λέγη καὶ γράφη περὶ βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἡ βασιλεία αὐτῆς δὲν νοεῖται ὡς ἐν τεγονός ἐν χρόνῳ ἐν τῇ Ιστορίᾳ, δὲν ἔχει ποῦ καὶ πότε. Κατὰ τὴν ἀποψιν αὐτῆς, τὸ μέλλον, περὶ τοῦ ὄποιος ὄμιλος ὁ Ἰησοῦς, εἶναι δι, τιδήποτε ήθελεν ὑπαντήσει τὸν ἄνθρωπον, δι, τιδήποτε ήθελε τὸν ὥμησε νύ λαβῆ ἀπόφασιν καὶ κάθε ὥρα, καθ' ἣν δ ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζει τὴν ληψιν ἀποφάσεως, εἶναι ἡ ὥρα τῆς κρίσεως. Μία τοιαύτη ἐρμηνεία τοῦ χριστιανικοῦ μέλλοντος ἀντικατέστησε τὰς ἡθικὰς ἀπαιτήσεις τῆς φιλελευθέρας θεολογίας μὲ τὴν πρόσκλησιν δι' ἀπόφασιν καὶ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἀληθοῦς ὑπάρχεως. Εἰς τελικήν ἄναλον δὲν πρόκειται περὶ διαφόρου πράγματος· μόνον ποῦ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Bultmann ἔχομεν ἔξαπομκευσιν καὶ ὑπαρξισμόν.

Αἱ παραβολαὶ τοῦ Ἰησοῦ ἀποτελοῦν αἰθεντικὸν εἰδός διδασκαλίας τοῦ Ιστορικοῦ Ἰησοῦ. 'Ο καθηγ. Betz ἐρευνᾷ τὸ εἰδός εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ Ἰησοῦ, ίδιως εἰς τὸ Qumran. Καὶ σημειώνει: «Τὰ κείμενα τοῦ Qumran δὲν ἔχουν τίποτε νὰ εἴπουν περὶ αὐτοῦ τοῦ ζωντος καλειδοσκοπείου, αὐτοῦ τοῦ πλούτου τῶν τύπων τῆς ἐσχατολογικῆς ὑπάρχεως. 'Απὸ τῆς ἀπόντης αὐτῆς δείχνουν καὶ πάλιν τὴν ἀπόστασιν των ἀπὸ τοῦ κόσμου. Τὸ ἀπόμονον χάνεται μέσα εἰς τὴν κοινότητα καὶ ὁ κόσμος του εἶναι ἡ ἔρημος» (σελ. 51 - 52). 'Ο Ἰησοῦς δὲν ἀνεγνώριζε κλειστήν ὅμαδό ἀγίαν δπος οι τοῦ Qumran. 'Δι' ἄνθρώπους δπος αὐτοὶ ή ἀπροσδόκητος συνάντησις δπος ἔκεινη τοῦ καλοῦ Σαμαρείτου μὲ τὸν περιπεσόντα εἰς τοὺς ληστάς, εἶναι ἀδιανόητος, δὲν εἶναι δυναταὶ δι' αὐτοὺς αὐθόρμητοι ἀποφάσεις, ἡ ἡθικὴ τῆς συγκεκριμένης καταστάσεως (situation ethics). 'Ολα εἶναι προδιαγεγραμμένα εἰς τοὺς κανονισμούς τῆς κοινότητος. 'Εξ ἀλλοῦ, εἰς τὰς Παραβολάς τῶν Ραββίνων ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ὡς ἐσχατολογικὴ δύναμις δὲν κατέχει τὴν κεντρικὴν θέσιν, οὔτε συναντῶν μεν παραβολὴν τινα, ἐν ᾧ νὰ περιγράφεται ἡ χαρά τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἀμαρτωλῶν.

'Ως πρὸς τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ σημειωθανταὶ ἐν σχέσει μὲ τὴν Ιστορικότητα τῶν βιβλικῶν ἀφηγήσεων πολλὰ ἀξιόλογα πράγματα, ίδια δσον ἀφορῷ εἰς τοὺς ἔξορκισμοὺς τῶν δαιμόνων ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὸ ὑπόβαθρον τοῦ ιεροῦ ἐσχατολογικοῦ πολέμου τῶν κειμένων τῆς Νεκρῆς Θαλάσσης. 'Αντιμετωπίζων τὴν μπουλτμάνειον θαυμάριαν περὶ ἐρμηνείας τοῦ ἐνεργοῦντος θαύματα Ἰησοῦ ἐν τῷ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίῳ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐλληνιστικῆς εἰκόνος τοῦ 'ιεροῦ ἀνδρόψου, τονίζει δ σ. δτι τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ πρέπει πρωτίστως νά ιδωμεν εἰς τὸ φῶς τῆς παραδόσεως τῆς Π. Διαθήκης καὶ τῆς Ιουδαικῆς δηγήσεως. 'Η ἀρχὴ αὐτῆς, εἰς τὴν γενικήν της διατύπωσιν, εἶναι δρόμη, ἀσχέτως ἀν ἥθελε διαφορήσεις τις μὲ τὸν καθηγ. Betz εἰς τοὺς εἰδικοὺς συσχετισμοὺς πρὸς τὴν Π. διαθήκην διαφέρων θαυματουργῶν τοῦ Ἰησοῦ. Δὲν εἶναι καθόλου ικανοποιητική π.χ. ἡ ἐξήγησις τοῦ θαύματος τῆς θεραπείας τοῦ δαιμονιζομένου τῶν Γεργασηνῶν. Εἶναι, πάντως, δρόδος δ ἴσχυρισμός, δτι τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ εἶναι 'σημεῖα ἐλευθερίας καὶ δτι τὰ παράλληλα ποὺ συναντῶμεν εἰς τὸν ἐλληνιστικὸν κόσμον στεροῦνται τοῦ κυρίου τούτου χαρακτηριστικοῦ, δηλ.. 'ετοῦ συμβολισμοῦ ποὺ δείχνει πέραν τῆς πράξεως καθ' ἔσυτήν, ἀκόμη πέραν καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ θαυματοποιοῦ, καὶ προκαλεῖ πίστιν εἰς τὸν Θεὸν ὡς σωτῆρα (σελ. 70).

'Η ἀνταπόκρισις εἰς τὴν δρᾶσιν τοῦ Ἰησοῦ περιγράφεται εἰς τοὺς ἀκολούθησαντας

Αὐτὸν Μαθητάς καὶ εἰς τὴν στάσιν τῶν ἀντιπάλων καὶ πολεμίεων. Ἡ κοινότης τῶν μαθητῶν μετὰ τοῦ Ἰησοῦ ἐνθυμίζει εἰς πολλά σημεῖα ἑκείνην τοῦ Κυρίου. Διό σημεῖα δύμως πρέπει νὰ τονισθοῦν: ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ χαρά, ποὺ ἀκτινοβολεῖ τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἡ νίκη του ἐπὶ τοῦ Σατανᾶ, ἡ ἐλευθερία καὶ τὸ ἀνοιγμα πρὸς τὴν ἐγκόσμιον τάξιν καὶ τὰ ἐγκόμια ἀγαθά, ἀφ' ἔτερου δὲ διὰ τοῦ Μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ δὲν εἰσῆλθον διταν τὸν ἡκολούθησαν, εἰς μίαν κοινότητα, ἀλλ' ἡ κοιλούθησαν τὸν Ἰησοῦν ὡς πρόσωπον. Ός πρὸς τοὺς ἔχθροὺς τοῦ Ἰησοῦ δὲ καθ. Βετζ ἔξετάζει τὸ θέμα, ἂν οὗτοι ἦσαν πράγματα ἀντίπαλοι τοῦ Ἰησοῦ ἢ ήσαν τῆς ἀρχικῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τὸ ὑπόβαθρον τῶν κειμένων τῆς Ν. Θαλάσσης δχι μόνον δικαιολογεῖ τῶν ἀνεννυμάτων, ἀλλά βάσει τοῦ Ιστορικοῦ δεδομένου προβάλλει τὴν ἀπάτησιν τῆς ἀπὸ μέρος τοῦ Ἰησοῦ ἔναντι τῶν ἀντιπάλων του προβολῆς συγκεκριμένης ἀξιώστως περὶ τοῦ προσώπου Του.

Ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφ. ἔξετάζεται τὸ θέμα τῆς θεμελιώσεως τοῦ Κηρύγματος περὶ τοῦ Ἰησοῦ. Εἰς τὸ ἐρώτημα διατὶ ὁ Ἰησοῦς ἐσταυρώθη ἡ μόνη ιστορική κατά τὸν σ. ἀπάντησης εἶναι διὰ τὸ Ἰησοῦς εἶχε τὴν αὐτοσυνέδησίαν τοῦ Μεσσίου, ἥτις κατέστησε φανεράν τὸ πρῆτον κατά τὴν δίκτην ἐνάπιον τοῦ Συνεδρίου. Ὁ καθηγητής. Βετζ ἐπιχειρεῖ μίαν δικρος ἐνδιαφέρουσαν ἐρμηνείαν τῆς δίκτης τοῦ Κυρίου (Μάρκ. 14,53 - 65) εἰς τὸ ὑπόβαθρον τῆς προφητείας τοῦ Νάδαν ἐν 2 Βασ. κεφ. 7 περὶ στερμάτος ἐπὶ τοῦ Δαυΐδ, διὰ οὐκοδομήση οἰκον εἰς τὸν Κύριον. Εἰς τὴν ἀκαλήγη ὁμολογίαν (1 Τιμ. 6,13) τοῦ Ἰησοῦ ἔναντι τῶν ἀρχῶν, διὰ εἶναι δὲ Μεσσίας, πρὸ τοῦ θανάτου του, στηρίζεται ἡ πίστις τῶν Μαθητῶν κατὰ τὰς ἐμφανίσεις, διὰ τὸ Ἀναστάτης εἶναι δὲ Μεσσίας. Ἡ πίστις εἰς τὸν Χριστὸν διεμορφώθη κατὰ τὸ χωρίον 2 Βασ. 7,12 - 14 καὶ τοιουτορόπως ἐπὶ τοῦ θεμελίου τῶν Γραφῶν (σελ. 94). Ἰδιαιτέρα μνεία γίνεται τοῦ χωρίου Ρωμ. 1,1 - 4 μὲν τὰ ἔξης ἐνδιαιρέόντων σχετικά σχόλια: α) Οἱ Ἀπόστολοι εἰναι συνεχισταὶ τοῦ ἔργου τῶν Προφητῶν καὶ Ιστανται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς προφητείας τῆς Π.Δ. β) Ὁ Ἰησοῦς εἰναι κατὰ τὸ ἀνθρώπινον Υἱὸς Δαυΐδ, ἀλλὰ διὰ τῆς Ἀναστάσεως ἐγκαθιδρύθη Υἱὸς Θεοῦ, τοῦ δοποίου ἡ ὑπαρξία προσδιορίζεται διὰ τοῦ Ἅγιου Πνεύματος. Μὲ τὴν υἱότητα διὰ τῆς ἀναστάσεως δ. σ. συνδέεται τὸ χωρίον 2 Βασ. 7,14. γ) Τὸ ὄρισθεντος Υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει... διὰ ἀναστάσεως νεκρῶν' νοητέον ὑπὸ δύο ἐννοιας: διὰ ὁ Θεὸς ἀποκατέστησε τὸν Ἰησοῦν εἰς τὴν ζωήν, καὶ διὰ διὸ ηγειρε τὸν Ἰησοῦν ὡς βασιλέα τοῦ τέλους καὶ ἐνθρόνισεν αὐτὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Ὁποιον τοῦ διμολογικοῦ τούτου χωρίου τοῦ Παύλου δὲ καθ. Βετζ διαβλέπει τὴν προφητείαν τοῦ Νάδαν, ἡ δοποία ἀμφισβήτησας ἀποτελεῖ τὴν βάσιν εἰς κείμενα τῶν Πράξεων ὡς τὸ 2,30 ἐξ. Ἐξ ἀλλου τονίζεται, διὰ τὸ Ιστορική σημασία τῶν ἀμφανίσεων τοῦ Ἀναστάντος παραμένει βασική. Κλαστικὸν παράδειγμα τῆς τοιωτῆς ἀμφεπιρίας τυγχάνει ἡ ἐπιστροφή τοῦ Παύλου.

Οἱ χριστολογικοὶ τίτλοι διεμορφώθησαν ἀπὸ ἐκφράσεις τῆς Γραφῆς. Ὁ σ. ἀσχολεῖται ίδιαιτέρως μὲ τὸν τίτλον Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου ἐν σχέσει πρὸς τὸν τίτλον Μεσσίας. Ἡ σύνδεσις αὕτη, καθὼς πιστεύει δ. σ., πρέπει νὰ ἔγινε κατὰ τὸν ἐνδοξασμὸν τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὴν ὑψωσιν αὐτοῦ εἰς τοὺς ὄρφανούς. Ας σημειωθῇ δύμως, διὰ ἐπὶ τῶν θεμάτων αὐτῶν ὑπάρχουν καὶ ἀλλα γνῶμαι, οὔτε κατ' ἀρχὴν εἶναι δρόμον νὰ δεχθῶμεν διὰ ἔναν δρόμον ἡ τίτλον ὑδνατο ὁ Ἰησοῦς νὰ χρησιμοποιήσῃ, μόνον ἐφ' δοσον οὗτος ἡτο ἐν χρήσει εἰς τὸ περιβάλλον.

Τὸ ἔργον κλείει μὲ τὸν Ἐπιλογὸν ὑπὸ τὸν τίτλον «Χάσμα ἡ Γέφυρα», συνοψίζεων δὲ τὰ πορίσματα τῆς ἐργασίας του δ. σ. συμπεραίνει δχι μόνον διὰ γνωφίζουμεν ἀρκετά περὶ τοῦ Ιστορικοῦ Ἰησοῦ ἀλλά καὶ διὰ ἐν ἀναφορῇ πρὸς αὐτὸν ἡ Ἐκκλησία ἔξεφραστε τὴν πίστιν τῆς περὶ τοῦ Ἀναστάντος.

Roloff Jürgen, Das Kerygma und der irdische Jesus. Historische Motive in den Jesus-Erzählungen der Evangelien, Göttingen 1970 (Vandenhoeck & Ruprecht), σ. 289.

Η σύγχρονος περὶ τὸν ἱστορικὸν Ἰησοῦν ἔρευνα, ητὶς δόδηγεται κυρίως ὑπὸ τῶν προϋποθέσεων τῆς Formgeschichte, δρμάται ἐκ τῆς γενικῆς ἀρχῆς, καθ' ἥν δὲ κηρυγματικὸς χαρακτήρας περὶ τοῦ Ἰησοῦ παραδόσεως ἀποκλείεται ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἐπιδραστὸν ἱστορικῶν διαφερόντων πρὸς σύντασιν καὶ διάπτυξιν αὐτῆς. Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ «ἱστορικοῦ» Ἰησοῦ πρὸς τὸ περὶ αὐτὸν κήρυγμα τῆς πρώτης Ἐκκλησίας ὑποστηρίζεται εἰτε, διτι οὐδὲμα οἰδιαστικὴ συνέχεια ὑφίσταται μεταξὺ αὐτῶν (Bultmann), εἰτε διτι τὸ δεύτερον ἀποτελεῖ «διεντέραν πρόσβασιν εἰς τὸν «ἱστορικόν» Ἰησοῦν, διπότε καὶ τίθεται τὸ ἀρότημα τῆς προτεραιότητος τοῦ ἑνὸς ἡ τοῦ ἑτέρου (Jeremias, Käsemann, Bornkamm, Fuchs, Robinson). Ο συγγραφεὺς τῆς προκειμένης ἐπὶ ὑφηγησίᾳ διατριβῆς ἀντιτίθεται κατ' ἀρχὴν πρὸς τὴν ὡς ἄνω θεμελιακὴν ἀρχὴν τῆς Formgeschichte καὶ ἐπιχειρεῖ ν' ἀποκαλύψῃ τὴν σημασίαν τοῦ «ἱστορικοῦ» Ἰησοῦ καὶ τοῦ «βίου» αὐτὸν διὰ τὸ ἀρχέγονον κήρυγμα τῆς πρώτης Ἐκκλησίας.

Μεθοδολογικὴ προϋπόθεσις ἐν προκειμένῳ ἴσχυει ἡ ἀρχὴ, καθ' ἥν «μόνον ἡ ἐπιστροφὴ εἰς τὰ προ-φιλολογικὰ στρώματα τῆς παραδόσεως δύναται νὰ παράσχῃ ἀπάντησιν εἰς τὸ ἀρότημα, περὶ τοῦ ἑανής ἡ ἱστορικοποίησις (Historisierung) ὑπῆρξε συνέπεια ρήγματος ἐν τῇ σκέψει τοῦ ἀρχεγόνου Χριστιανισμοῦ ἡ ἑανή ἡ ἀναφορά εἰς τὸν ἱστορικὸν Ἰησοῦν ὑπῆρξεν ἐξ ἀρχῆς ρυθμιστικὸς παρέγων πρὸς δημιουργίαν τῆς παραδόσεως» (σελ. 47). «Υπὸ τὴν προοπτικὴν αὐτῆν ὁ σ. διερευνὴ τὸ ἑανής βασικὸν θέμα: Εἰς ποιαν ἔκτασιν καθάριστος ἐξ ἀρχῆς τὴν περὶ Ἰησοῦ παράδοσιν τῶν Εὐαγγελίων ἡ ἔξαντικειμενοποιούσα θεώρησις τῆς ἱστορίας αὐτοῦ καὶ ποιὸ εἶναι δυνατὸν ν' ἀναγνωρισθῇ αὐτῇ; Ἐν προκειμένῳ δ. σ. δὲν ἐπιθυμεῖ ν' ἀποδειξῃ τὴν ἱστορικὴν ἀξιοποίησιν ἐπὶ μέρους δηγήσαντον, ἀλλὰ ν' ἀνεῳρῇ συγκεκριμένας ἐνδείξεις περὶ τοῦ γεγονότος, διτι κατὰ τὴν μεταβίβασιν τῆς περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ παραδόσεως παρέμειναν ἀκέραια καὶ αὐτόνομα ώρισμένα χαρακτηριστικά ἰδιώματα αὐτῶν, ἀνεξαρτήτως τῶν κηρυγματικῶν ἀνάγκων τῆς Ἐκκλησίας.

Μετὰ τὸ εἰσιγωγικὸν κεφαλαιον (σ. 9 - 50), εἰς τὸ ὅποιον δ. σ. παραβάτει τὴν ἐπιστημονικὴν συζήτησον ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς σχέσεως Ἰησοῦ-Παραδόσεως, ἔρευνῃ ὠρισμένας ἔννιαίς περιεκτικῶς διηγήσεις ἐκ τῆς ἐν λόγῳ παραδόσεως, συγκεκριμένως δὲ τὰς ἑανῆς: α. Ἰστορικὴ πορεία τοῦ Ἰησοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὴν παράδοσιν τοῦ Ἰσραήλ (ἴδια περὶ τοῦ Ναοῦ καὶ τοῦ Σαββάτου) (σ. 51-110). β. Αἱ διηγήσεις περὶ τῶν θαυμάτων τοῦ Ἰησοῦ καὶ δὴ ἡ ἐν αὐταῖς μαρτυρούμενη σχέσις μεταξὺ παρελθόντος καὶ μέλλοντος (σ. 111 - 207) καὶ γ. Ἡ ἀνάμνησις ἐν τῇ παραδόσει τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ συσταθείσης μετά τῶν Μαθητῶν κοινωνίας (σ. 208 - 269). Εἰς τὰς τρεῖς τούτους κύκλους θεμάτων δ. σ. διακριτοῦ ὠρισμένα Ἰστορικός ἐλατήρια, τὰ ὁποῖα διεδραμάτισαν ἀποφασιστικὸν ρόλον εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ δέξανται τῆς ἀντιστοίχου περὶ αὐτῶν παραδόσεως ὑπὸ τῶν ἵερῶν Εὐαγγελιστῶν. «Ἐκ τούτου προκύπτει, διτι ἡ τάσις πρὸς «ἱστορικοποίησιν» δὲν ἀπαντᾷ πρωτίστως παρὰ τοῖς Εὐαγγελισταῖς οὔτε καὶ ἐπισημαίνει ρήγμα εἰς τὴν πρωτοχριστιανικὴν πίστιν. Βεβαίως δὲ Ματθαίος ἴδια δμως δ. Λουκᾶς, κατὰ τὸν σ., ἐπέμειναν ἰδιωτέρως εἰς τὰ ἱστορικά αὐτὰ κινητρα καὶ ἐνέταξαν αὐτὰ εἰς τὸ σχῆμα τῆς τριπλῆς χρονικῆς τομῆς τῆς Θ. Οἰκονομίας: καὶ οὕτοι δμως δὲν ἐμβάλλουν ξένον αἴτημα εἰς τὸ κείμενον, ἀλλὰ προεκτείνουν ηδη ὑπαρχόνσας τάσεις.

Ως πρὸς τὴν συνθετέαν προοπτικὴν τοῦ πορίσματος αὐτοῦ, ητὶς ἀφορῷ τελικῶς εἰς τὸ θέμα τῆς συνθέσεως τοῦ ἀρχεγόνου Χριστιανισμοῦ, δ. σ. δόδηγεται εἰς τρία θεμελιακά συμπεράσματα: α. «Οπισθεν τῆς παραδόσεως περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ, τῶν λογίων καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ διαπιστοῦνται ώρισμένα σταθερά καὶ μόνιμα στοιχεῖα, τὰ ὅποια συνδέονται

πρὸς ὁρισμένους φορεῖς (πρβλ., π.χ. τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Ἰουστίνου «ἀπομνημονέματα τῶν ἀποστόλων»). β. Εἰς τὴν παλαιστίνειον Ἐκκλησίαν ἡ «ἀνάμνησις» τοῦ Ἰησοῦ ἐμφανίζεται εἰς χωρία ὡς 1 Κορ. 15,3 - 5· 11,23 ἔξ. ἡ Ρομ. 1,3 ἔξ. Ταῦτα μαρτυροῦν, διτὶ ἡ ἐν Πνεύματι ἐμπειρία τοῦ Χριστοῦ φέρει ἀπολύτως ἴστορικὸν χαρακτήρα. γ. Ἡ ἐλληνιστικὴ κοινότης ἀφορμᾶται ἐκ τῆς κυριότητος τοῦ Χριστοῦ, ταυτοχρόνως δῆμος τοινὶ τὴν ταυτότητα τοῦ ἴστορικοῦ καὶ τοῦ ἀναστάντος Ἰησοῦ. Κατὰ συνέπειαν, ἡ ὄμολογία αὐτοῖς Ἰησοῦ (1 Κορ. 12,3· Ρομ. 10,9) συνυπονοεῖ τὴν ἴστορικήν δράσιν τοῦ Ἰησοῦ. Τελικὸν πόρισμα: «Ἡ ἐπὶ γῆς δράσις τοῦ Ἰησοῦ δὲν εἶναι μόνον ἴστορικὴ προύποθεσις τοῦ κτηρύμνατος (τῆς πρώτης Ἐκκλησίας), ἀλλὰ ταυτοχρόνως ὁ οἰστιστικὸς δρός καὶ ἡ κλεῖς πρὸς κατανόησιν αὐτοῦ» (σ. 273).

Ἡ κατὰ τῆς ἐν λόγῳ ἐργασίας κριτικὴ δέον νὰ ἐπισημάνῃ τὴν ἀδυναμίαν τῆς μεθοδολογικῆς αὐτῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ὑπάρχουν δῆθεν ἀνεξαρτήτως τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς Ἐκκλησίας ωρισμένα «ἄξια ἀντικείμενον» ἴστορικά «μοτίβα» τῆς ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ, τὰ ὅποια ἐπιβάλλονταν καθ' ἐαυτὰ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς σχετικῆς παραδοσεως. Ἐνταῦθα γίνεται αὐτοτῷ διάκρισις μεταξὺ ἴστοριας καὶ ἐργασίας αὐτῆς, ὥστε ἡ πρώτη νὰ ὑπῆρχεν ὡς ἐν πρωτοκόλλῳ ὑπὸ τύπου νόμου καταγεγραμμένη, μετασχηματιζομένη δὲ συμφώνως πρὸς τὰς συνθῆκας καὶ ἀνάγκας τοῦ κτηρύμνατος. Είναι προφανές, διτὶ ὁ σ. ἐγκαταλείπει ἀσυνειδήτως μίαν βασικήν ἀρχὴν τῆς Formgeschichte, τὴν ἀνάζητησιν δηλ., τῆς ζωτικῆς θέσεως (Sitz im Leben) τῶν ἐπὶ μέρους εὐαγγελικῶν δηγήσεων εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκτὸς τούτου δὲν δίδει ἰκανοποιητικήν ἀπάντησιν εἰς τὸ δρώτημα, διατὶ περιώριστη τὴν ἔρευνάν του εἰς τὰς ὡς ἄνω ἐνότητας καὶ ἀπέκλεισεν ἑτέρας, ως π.χ. τὰς παραβολάς ἢ τὰς διηγήσεις περὶ τοῦ πάθους. Φοβούμεθα, διτὶ ὁ Roloff εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ καταδεῖξῃ τὴν ὀργανικήν συνέχειαν μεταξὺ ἴστορικοῦ Ἰησοῦ καὶ ἀποστολικοῦ περὶ αὐτοῦ κτηρύμνατος καταβάλλει ἐν ἀνεκτίμητον τίμημα: «Ἡ ἴστορία τοῦ Ἰησοῦ ἡ τούλαχιστον ἐπὶ μέρους στοιχεία αὐτῆς, ἀποκύλονται εἰς γυμνά καὶ ἀγρούς γεγονότα (bruta facta), τὰ ὅποια ἀποκτοῦν σωτηριολογικήν καὶ κηρυγματικήν σημασίαν μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐκ τῆς καταστάσεως τῆς μετανυστασίμου Ἐκκλησίας. Τὸ πρόβλημα, βεβαίως, ως ἀντιλαμβάνεται τις, δὲν λύεται, ἐνῷ παραμένει τὸ ἀποφασιστικὸν ἐρώτημα ἐάν καὶ εἰς ποίαν ἔκτασιν ἡ ἴστορία τοῦ Ἰησοῦ ἀποτελεῖ τὴν πρώτην «χριστολογίαν», ἐάν δηλ. ὑφίσταται χρονικὴ καὶ οἰστιστικὴ συνέχεια τοῦ Ἰησοῦ τῆς ἴστορίας καὶ τῆς Χριστοῦ τῆς πίστεως. 'Ο σ. εἰς τὸν δυτικὸν συντηρητικὸν καὶ σοβαρὸν μελέτην αὐτοῦ δὲν προβλαίνει εἰς τὴν κατάφασιν τοῦ ἐρωτήματος αὐτοῦ.

Die Zeit Jesu. Festschrift für Heinrich Schlier. Hrsg. von G. Bornkamm und K. Rahner, Freiburg i. Br. (Herder) 1970, σελ. 336.

‘Ο παρὼν τιμητικὸς τόμος ἀφιεροῦται εἰς τὸν δρότιμον Καθηγητὴν τῆς Κ. Διαθῆκης H. Schlier ἐπὶ τῇ 70ῃ ἐπετείῳ τῶν γενελίων του. ‘Ο Schlier ἀνήκει ἀναμεμβόλως εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους ἐρμηνευτάς τῆς PKαθολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἐργασία δῆμος τοῦ δόκιον ἔχει βαθύτατα ἐπηρεάσει καὶ τὴν σύγχρονον προτεσταντικὴν βιβλικὴν ἐπιστήμην. ‘Ως γνωστὸν ὁ ἐν λόγῳ ἐρμηνευτής τὸ 1955, κατὰ τὴν συγγραφήν τοῦ ὑπομνήματός του εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολήν, μετετράψῃ ἐκ τῆς Εὐαγγελικῆς εἰς τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν. Εἰς τὴν «Σύντομον Ἀπόλογιαν» του δικαιολογεῖ τὸ γεγονός τοῦτο ὡς ἔξης: «Πλέοντα γίνονται ἀποδεκτά ἀπὸ πλευρᾶς προτεσταντικῆς ἐρμηνείας καὶ ἴστορίας, ἐνῷ ταῦτα ἀπορρίπτονται ἀπὸ πλευρᾶς δογματικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς». Τὸ σκάνδαλον τῆς αὐθαιρεσίας καὶ τῆς σχετικοποίησεως τῆς δογματικῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας ὀδήγησαν τὸν Schlier εἰς τοὺς κόλπους τοῦ PKαθολικισμοῦ, καὶ τοῦτο ἐπὶ τῇ βάσει “συστηματικῆς μελέτης” τῆς Κ.Δ. καὶ ίδιᾳ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου!

Εις τὸν παρόντα τόμον συνεργάζονται ἐπιφανεῖς ἐπιστήμονες ἀμφοτέρων τῶν 'Ομοιογιῶν, Καθηγηταὶ τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης, Δογματικοί, Θρησκειολόγοι, Φιλόσοφοι, φίλοι συνάδελφοι καὶ μαθηταὶ τοῦ τιμωμένου Καθηγητοῦ. Οἱ τίτλοις αὐτοῦ ἀναφέρεται σαφῶς εἰς τὴν γνωστὴν συλλογὴν μελετῶν τοῦ εἰρημένου Καθηγητοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ἐποχὴ τῆς Ἑκκλησίας» (Die Zeit der Kirche), πλείσται δὲ ἐπὶ μέρους μελέται σχετίζονται πρὸς κατά καιροὺς δημοσιευθέντα ἀρθρὰ αὐτοῦ. Ως ἀναφέρεται εἰσαγωγικῶς ὑπὸ τοῦ ἐπιμεληθέντος τὸν τόμον καθ. R. Pesch, «ὑπὸ τὸν τίτλον "Ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἰησοῦ" ἐννοεῖται τὸ μέλλον τοῦ Θεοῦ, τὸ ὅποιον ἀποκαλύπτεται εἰς ἡμᾶς εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰησοῦ (ἢ ὅποια πληροῖ τὴν Π. Διαθήκην), εἰς τὴν ζωὴν, τὸν θάνατον, τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, καὶ μαρτυρεῖται εἰς ὀλόκληρον τὴν Γραφὴν ὡς πρόκλησις τῶν ἐποχῶν τοῦ κόσμου» (σελ. 9 ἔξ.). Οὕτω, ἀφετηρία πρὸς σύνταξιν τῶν ἐπὶ μέρους μελετῶν τίθεται ἡ ἰδέα, διτὶ ἡ μελέτη τῆς ἀποκῆκης τοῦ Ἰησοῦ ἀποτελεῖ τόσον διά τὴν θεολογίαν δσον καὶ διά τὴν θεολογικῶς προσαντολιζομένην φιλοσοφίαν ἀναπότερον αἴτημα τῶν σημερινῶν καιρῶν. Ο τόμος συνεπῶς ἀποτελεῖ σημαντικὴν καὶ ἐν πολλοῖς πρετοποριακὴν συμβολὴν εἰς τὸν σύγχρονον θεολογικὸν διάλογον.

Ἐπειδὴ είναι ἀδύνατος ἡ παρουσίασις τῶν ἐπὶ μέρους μελετῶν, διά τοῦτο ἀρκούμενα εἰς τὴν ἀπλήν ἀναφοράν αὐτῶν πρὸς γενικὴν ἐνημέρωσιν: 1. A. Deissler, «Οἱ Ἰσαήλ τῶν Ψαλμῶν καὶ ὁ ἐλπίζων λαὸς τοῦ Θεοῦ» (15 - 37); 2. N. Lohfink, «Τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα κατὰ τὴν Ἱερατικὴν ἱστορικὴν πηγὴν» (38 - 57); 3. H. Zimmermann, «Ἡ παραβολὴ τοῦ καλοῦ Σαμαρείτου: Λουκ. 10,25 - 37» (58 - 69); 4. R. Schnackenburg, «Οἱ πάροισον ἐν τῷ ὁρίζοντι τῆς Κ. Διαθήκης» (70 - 92); 5. G. Bornkamm, «Ἡ ἔξουσία τοῦ δεσμείν καὶ λύειν εἰς τὴν Ἑκκλησίαν τοῦ Μαθαίου» (93 - 107); 6. R. Pesch, «Ἀρχὴ τοῦ εἰαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Μελέτη τοῦ προϊόντος τοῦ κατὰ Μάρκου Εἰαγγελίου (Μᾶρκ. 1,1-15)» (108 - 144); 7. J. Kremer, «Αἱ προρήσεις περὶ τῆς Πεντηκοστῆς ἐν Πράξ. 1,4 - 5 καὶ 8» (145 - 168); 8. E. Dinkler, «Τὸ κήρυγμα ὡς ἐσχατολογικὸν-μυστηριακὸν γεγονός. Ἐρμηνεία τοῦ 2 Κορ. 5, 14-6,2» (169-189); 9. J. Gnalka, «Χριστὸς ἡ εἰρήνη ἡμῶν-εἰς ὑμνος εἰρήνης καὶ λυτρώσεως ἐν Ἐφεσ. 2, 14-17» (190 - 207); 10. K.N. Schelkle, «Ἡ ἐν Χριστῷ δημιουργίᾳ» (208 - 217); 11. H. -G. Gaffron, «Μία γνωστικὴ ἀπόλογία τῆς εἰς τὴν ἀνάστασιν πίστεως» (218 - 227); 12. P. Brunner, «Στοιχεῖα τῆς δογματικῆς διδασκαλίας περὶ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ» (228 - 256); 13. J. Ratzinger, «Παρατηρήσεις εἰς τὸ θέμα τῶν χαρισμάτων ἐν τῇ Ἑκλησίᾳ» (257 - 272); 14. K. Rahner, «Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς σημασίας τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰησοῦ διά τὴν Καθολικὴν δογματικήν» (273 - 283); 15. G. Krüger, «Φιλόσοφία καὶ χριστιανικὴ πίστις παρὰ τῷ Αὐγουστίνῳ» (284 - 296); 16. B. Welte, «Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἀληθείας ἐν τῷ χώρῳ τῆς πίστεως» (297 - 305); 17. H. -G. Gadamar, «Ποίος εἶμαι ἐγώ καὶ ποῖος εἰσαι ἐσύνω» (306 - 312); 18. V. Kubina, «Οἱ Ἰησοῦς καὶ τὸ κήρυγμα αὐτοῦ εἰς τὴν Κατήχησιν τοῦ Isolotto» (313 - 336).

Ως καταφαίνεται ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος τῶν μελετῶν, δὲ ἐν λόγῳ τιμητικὸς τόμος ἐνδιαφέρει δχὶ μόνον τοὺς θεολόγους δλῶν τῶν κλάδων, ἀλλ᾽ ἐξ Ἰσοῦ καὶ τοὺς ἀσχολούμενους μὲ τὴν πομαντικὴν πρᾶξιν, τὴν Κατήχησιν ὡς καὶ τοῖς προβληματιζομένους λαϊκούς. Αἱ ἐπὶ μέρους μελέται χαρακτηρίζονται διά τὴν ἐξηγητικὴν λεπτομερῆ ἀνάλυσιν, τὴν δογματικὴν καὶ φιλοσοφικὴν διερεύνσιν καὶ παρουσιάζουν κατὰ τρόπον συστηματικὸν καὶ κριτικὸν ζωτικά θέματα τῆς συγχρόνου θεολογίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Ιου ΤΟΜΟΥ 1971 - 1972

	Σελίς
Μακαρ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάστος Ἑλλάδος κ. ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ, Μή- νυμα ἐπὶ τῇ ἑκδόσει τοῦ «Δελτίου Βιβλικῶν Μελετῶν»	1 3 - 4
Μελέται:	
ΑΓΟΥΡΙΔΟΥ Σ., Πράξεις τοῦ ἀγίου Ἀποστόλου Θεοφίλου	126 - 147
— —, Διαθήκη Ἀβραὰμ	238 - 248
ΑΝΔΡΙΟΠΟΥΛΟΥ Π., Τὸ πρόβλημα τοῦ «μυστικισμοῦ» τοῦ Ἀποστόλου Παύ- λου	117 - 125
ΒΟΥΛΑΓΑΡΗ Χρ., Ὁ χρόνος τῆς Κρίσεως καὶ ἡ φύσις αὐτῆς κατὰ τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως	13 - 33
— —, Ἰστορικὴ ἀνασκόπησις τῆς περὶ τὸν Λουκᾶν καὶ τὰς Πράξεις ἑρεύνης ..	212 - 223 329 - 352
ΘΕΟΧΑΡΗ Ἀθ., Τὸ χρονολογικὸν πρόβλημα τῶν παῦλῶν τοῦ Κυρίου ὑπὸ τὸ φῶς ἀρχαίων τινῶν μαρτυριῶν καὶ τῆς συγχρόνου ἑρεύνης	34 - 51
— —, Ἡ ἔννοια τῆς Σοφίας ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Αιθιοπικοῦ Ἐνώπιον	287 - 311
ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ Ἰ., Τὸ πάθος τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ κατά τὴν διήγησιν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ	189 - 211
ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Ἡλ., Μία διόρθωσις εἰς Ἐσθήρ 1, 18α	115 - 116
ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ Ἰ., «Ἐιρήνη Χριστοῦ»	99 - 114
— —, Ὁρθόδοξος ἀγιογραφικὴ βιβλιογραφία	364 - 373
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Ν., Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ στίχου Ἱερεμίου 5, 13	5 - 12
ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ Γ., Ἰησοῦς Χριστὸς δὲ «Παράκλητος». Συμβολὴ εἰς τὴν ἐμπρ- νείαν τοῦ δρου κατὰ τὴν Α' Ἐπιστολὴν τοῦ Ἅγιου Ἰωάννου	52 - 58
— —, Ἰησοῦς Χριστὸς, «Ο Αστήρ δὲ λαμπρὸς καὶ δὲ πρεσβύτος»	224 - 237
SCHLIER H., Περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ	353 - 363
ΣΤΟΓΙΑΝΝΟΥ Β., Ἡ ὑπὸ τοῦ Παύλου ιδιόχειρος ἀνακεφαλαιώσις τῆς πρὸς Γαλάτας	59 - 79
— —, Ἡ περὶ Νόμου διδασκαλία τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου	312 - 328
ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ Π., Ἡ ἐν Ναούμ 1, 9 ἀρχὴ τοῦ δεδικιασμένου τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κριθέντων	148 - 153
Χρονικά:	
Studiorum Novi Testamenti Societas, ΚΣΤ' Γενικὴ Συνέλευσις (Σ. Ἀγουριδῆς)	154 - 165
Τὸ Β' Πανευρωπαϊκὸν Μεταφραστικὸν Συνέδριον τῆς Βιβλου (Ν. Παπαδόπου- λος)	166 - 169
Τὸ ἐν Uppsala 7ον Διεθνές Συνέδριον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (Ν. Παπαδόπου- λος)	170 - 175

Colloquium Biblicum Lovaniense (Σ. Ἀγουρίδης)	249 - 265
Tō A' Συνέδριον 'Ορθοδόξου Ἐρμηνευτικής Θεολογίας (Ι. Παναγόπουλος) ...	266 - 280
Studiorum Novi Testamenti Societas. KZ' Γενική Συνέλευσις (Σ. Ἀγουρίδης) ...	374 - 375
IV Colloquium Paulinum (Σ. Ἀγουρίδης)	375 - 376
Θεμελίωσις Βιβλικοῦ Κέντρου Σπάτων - Ἀττικῆς	376 - 377

Βιβλιοκρισίαι:

G. ZAPHIRIS, Le texte de l' Evangile selon St. Matthieu d' après les citations de Clément d' Alexandrie comparées aux citations des Pères et des Théologiens grecs du IIe au XVe siècle (Ι. Καραβιδόπουλος)	80 - 82
O. CULLMANN, Jesus et les Revolutionnaires de son temps (Γ. Ρηγόπουλος) ..	82 - 83
J. JEREMIAS, Neutestamentliche Theologie. Erster Teil : Die Verkündigung Jesu (Ι. Καραβιδόπουλος)	83 - 85
W. G. KÜMMEL, Die Theologie des Neuen Testaments nach seinen Hauptzeugen (Ι. Παναγόπουλος)	85 - 88
Ed. SCHWEIZER, The Good News according to Mark. A Commentary on the Gospel (Σ. Ἀγουρίδης)	88 - 89
J. VOGT κ. ὅ., Jesus in His Time (Σ. Ἀγουρίδης)	89 - 94
G.F. EVANS, The Lord's Prayer (Σ. Ἀγουρίδης)	94 - 95
J. CARMIGNAC et P. GUILBERT, Les Textes de Qumram, traduis et annotés (Γ. Γρατσέας)	95 - 96
J. CARMIGNAC κ. ὅ., Les textes de Qumram (Γ. Γρατσέας)	96
H. D. WENDLAND, Ethik des Neuen Testaments (Ι. Καραβιδόπουλος)	176 - 177
La Bible et les Pères (Ι. Καραβιδόπουλος)	177 - 178
C.E. BRAATEN, History and Hermeneutics (Σ. Ἀγουρίδης)	179 - 182
H. CONZELMANN, Der erste Brief und die Korinther (Β. Στογιάννος)	183 - 184
R. WILSON, Gnosis und Neues Testament (Β. Στογιάννος)	184 - 185
W. SCHRAGE, Die Christen und der Staat nach dem Neuen Testament (Ι. Παναγόπουλος)	281 - 282
CH. MASSON, L' Evangile de Marc et l' Eglise de Rome (Ι. Καραβιδόπουλος)	282 - 283
E. LINNEMANN, Studien zur Passionsgeschichte (Ι. Καραβιδόπουλος)	283 - 285
Fr. MUSSNER, The Miracles of Jesus, An Introduction (Σ. Ἀγουρίδης)	378 - 380
O. BETZ, What do we know about Jesus (Σ. Ἀγουρίδης)	380 - 383
L. ROLOFF, Das Kerygma und der irdische Jesus. Historische Motive in den Jesus - Erzählungen der Evangelien (Ι. Παναγόπουλος)	384 - 385
Die Zeit Jesu. Festschrift für H. Schlier (Ι. Παναγόπουλος)	385 - 386

Νεκρολογίαι:

Roland de Vaux (Π. Σιμωτᾶς)	186 - 188
-----------------------------------	-----------

Γραφικαὶ Τίγρες
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Κ. ΠΑΡΙΣΙΑΝΟΣ

Καλλιρέ 27 και 48 - 16θόρα
Τηλ. 64.68.681 - 64.67.879 - 64.61.411 - 64.37.178

BULLETIN OF BIBLICAL STUDIES

Published twice a year

Administrative Board: Ch. Makris, president, N. Pallis, A. Kalovoulos, Ph. Vitsas, S. Agouridis, J. Panagopoulos.

Editorial Board : Prof. S. Agouridis, Assist. Prof. N. Papadopoulos, Dr. G. Gratseas, Dr. J. Panagopoulos, Dr. P. Andriopoulos, G. Patronos, N. Rallis, A. Kalovoulos.

Chief editor : Angelos Kalovoulos, Messogion 12, Ag. Paraskevi, Attica, Greece
Director : Prof. Savas Agyourides, Efranoros 12, Athens 502, Greece

Articles, studies, communications, book reviews, books etc. should be addressed to : John Panagopoulos, Chr. Mantica 1, Athens 812, Greece. Manuscripts should be written in Greek, English, French or German, but preferably in Greek.

Contributors receive upon request 25 off - prints free of charge.

Translation, reprint or copy of any text of the Bulletin prohibited without permission of the Editors.

Manuscripts should be typewritten.

Year subscription : in Greece : Drach. 100
abroad : \$ 4

BULLETIN OF BIBLICAL STUDIES

VOL. 1

DECEMBER 1972

NUMBER 4

CONTENTS

Ath. THEOCHARIS : The idea of Sophia in the Ethiopic Henoch	» 287
B. STOYIANNOS : The Law in St. Paul's Epistle to Galatians	» 312
Chr. VOULGARIS : A historical survey on the research of the Gospel of Luke and the Acts of the Apostles	» 329
H. SCHLIER : On the Resurrection of Jesus Christ (continued)	» 353
J. PANAGOPoulos : Orthodox Bibliography on the Holy Scriptures 1970 - 1972 ...	» 364
CHRONICLES : Studiorum Novi Testamenti Societas, 27th Convention (S. Agourides) ..	» 374
IV Colloquium Paulinum (S. Agourides).....	» 375
Foundation of the Spata (Attica) Biblical Centre.....	» 376
BOOK REVIEWS: Fr. Mussner, The Miracles of Jesus. An Introduction. O. Betz, What do we know about Jesus? (S. Agourides). J. Roloff, Das Kerygma und der irdische Jesus. Die Zeit Jesu. Festschr. H. Schlier (J. Panagopoulos)	» 378
CONTENTS OF THE 1st VOLUME	» 387

EDITIONS
"ARTOS ZOES,"
ATHENS